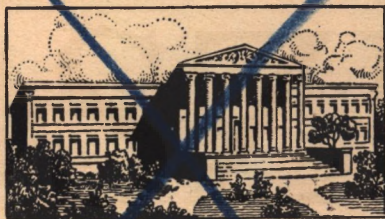

50.109

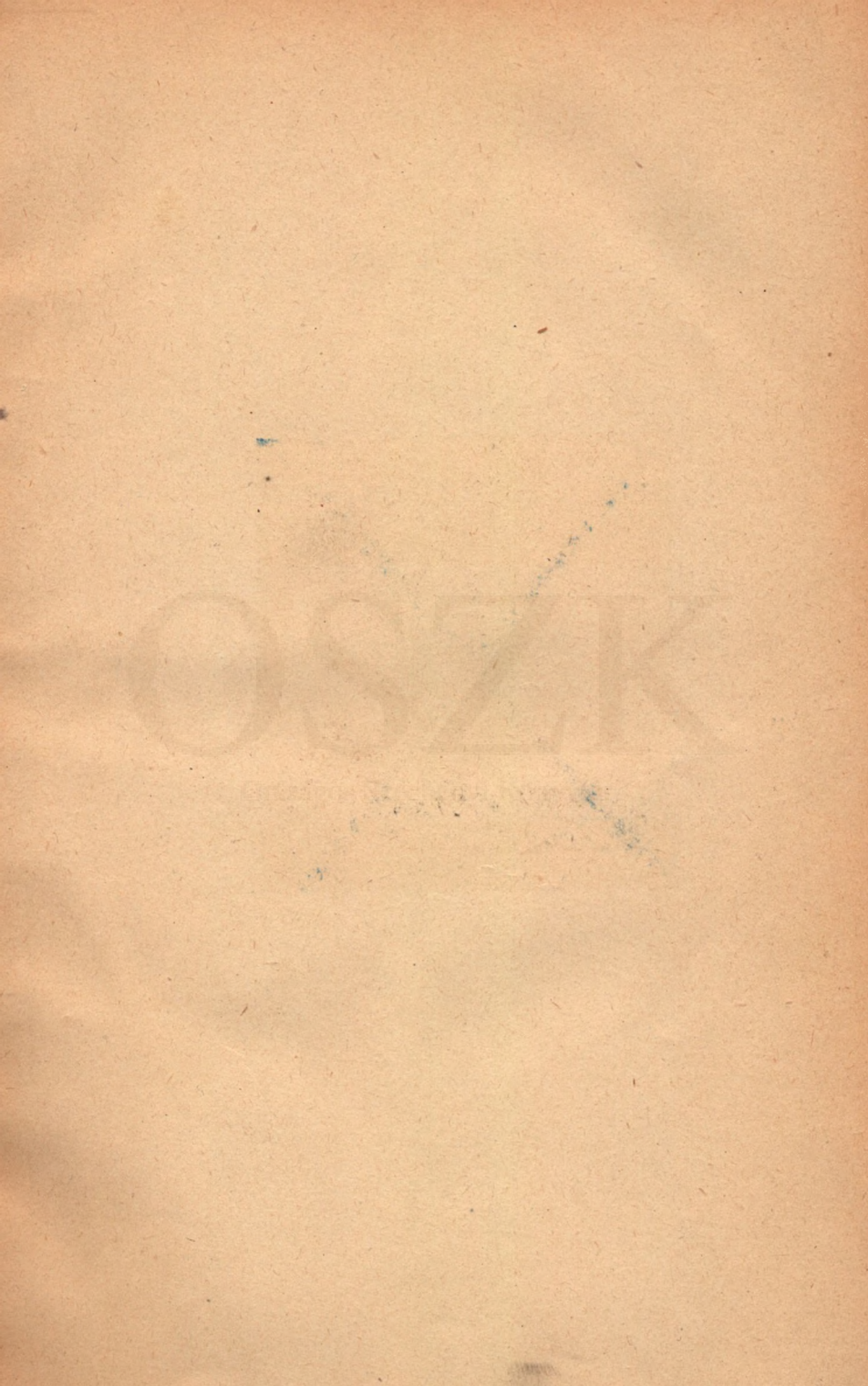
MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

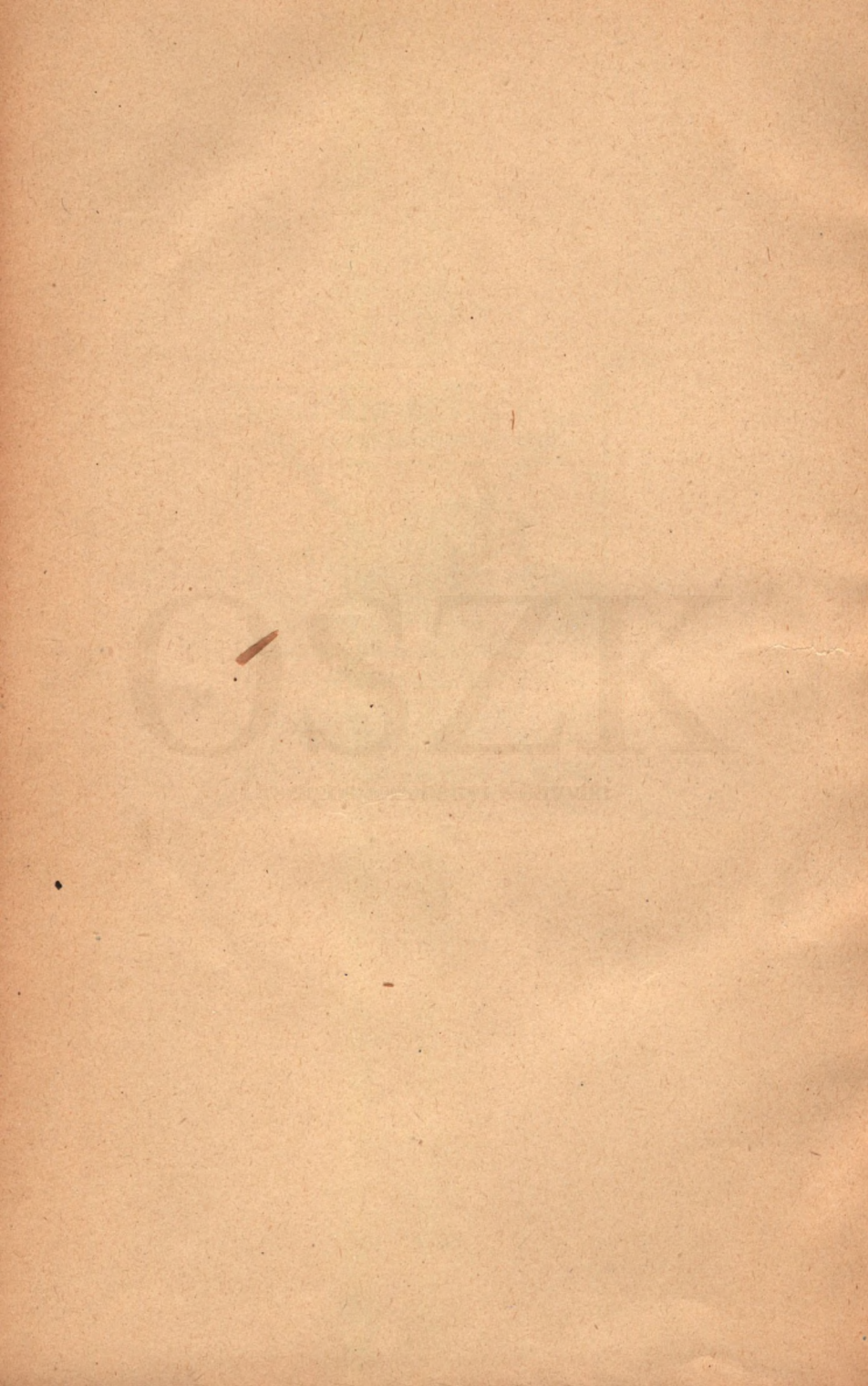

OLVASÓTERMI KÉZKÖNYVTÁR

010510

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

GYÖNGYÖSY ISTVÁN

ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ

gyöngyösi László

A KÖLTŐ ARCZKÉPÉVEL ÉS CZIMERÉVEL

149

BUDAPEST, 1905.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT NYOMÁSA.

—°—

Ara 3 korona.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

50169

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

GYÖNGYÖSY ISTVÁN

ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ

A KÖLTŐ ARCZKÉPÉVEL ÉS CZIMERÉVEL

BUDAPEST, 1905.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETÜIVEL

~~Amny. l.
178 db~~

50.109

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Kövedéknapló
1905 év 370. sz.

A KÖLTŐ NEMZETSÉGE.

(A nemességszerző Gyöngyösyek. Költőnk atyja. Családja, neveltetése, Istók öröksége. Melyik Gyöngyösy családból származott a költő?)

Gyöngyössi István (így írta magát a költő hivatalos íratain) a Gyöngyösy—Horváth családból származik. E családnak ez volt a neve, mint azt a Rudolf királytól 1593-ik év április 30-án Prágában kiállított nemes levél és II-ik Ferdinándnak 1630-ik év május 8-án Pozsonyban kelt oklevele bizonyítja. A két oklevél közül az igazi nemeslevél a Rudolf-é, aranyos betűivel, gyönyörű initialékkal, szépen kifestett czimmerrel. A czimer tetején ágaskodó oroszlán van, jobbában kardot, baljában törökfőt tart. Egy koronázott sisakból emelkedik ki ez a fenevad, alúl van a czimer teste, közepébe ugyanolyan oroszlánt festettek. Az egész négyszögű aranykeretbe van foglalva, jobb sarkára megint ugyanaz az oroszlán van egy pajzsra odafestve, baloldalán Magyarország négy folyós kis címere a kettős kereszttel, felől pedig két angyal kiterjesztett karjával áldólag borúl a czimerre. A nemességet *Horváth* György szerezte hadi érdemeivel, a mire elég alkalmá nyílhatott az akkor folyó török háborúban. Érdeme nem kicsi lehetett, mutatja az a körülmény, hogy iránta való tekintetből nemcsak feleségét, de testvérét *Mihályt* is megnemesítették. A család *zempléni származású volt*, mert a nemes levelet 1595-ik évben április 5-én Zemplén vármegyének *Zemplén* városában tartott gyűlésén hirdették meg. Rendes szokás volt abban az időben, hogy a nemes levelet ott hirdették ki, a honnan az illető nemességszerző származott, vagy legalább abban a megyében állandó lakos és birtokos volt. Igaz, a nemeslevelet Ung vármegye 1619-ik év augusztus 10-én tartott *nagykaposi* gyűlésen is meghirdették, de ez a kései kihirdetés csak annyit bizonyít, hogy a család Ungba is elágazván, mint ungi birtokosok itt is élni akartak nemesi jogokkal.

A nemességszerző György mag nélkül halt el, de öccsének, Mihálynak, *Körösy* Ilonától három gyermeke maradt; *István, János és Judith*. Ezek közül *János* lett a család fentartója, a kinek nemes, nemzetes *Deák* Kata volt a felesége. Ez az új nemes igen nyomatékos módon ismertette el újra nemességét. Ungvár városában Nagyagárdi *Agárdi* Jánostól zálogba vette 600 magyar forinton Ungvár városában levő nemesi curiáját (curiam nobilitarem) és három szabad szőlőt (vineas liberas). Az ilyen szőlő, mint nemesi birtok a dézmától mentes volt. Horváth János nem elégedett meg azzal, hogy erről írást állíttatott ki a leleszi Convent, mint hiteles hely előtt, a mely abban az időben az ily birtokváltozásoknál törvényes forma volt, hanem a királytól is megerősíttette. II. Ferdinánd király erről nagy, függő, pecsétes, kutyabőrös írást adott. Ebben a királyi okiratban a Horváth család szó szerint így van nevezve: »*Joannes Horváth alias Gyöngyösy*« s meg van adva neki a nemes embernek járó egregius, nobilis cím. Hogy Gyöngyösy Horváth János nem ok nélkül szánta el magát e fáradságos és mindenesetre költséges dologra, az világos. Csakis úgy lehet a dolgot magyarázni, hogy a Horváth-család inkább a Gyöngyösy néven volt ismeretes, mint-hogy a nemes levélben csak *Horváth* Györgyről és testvéréről, Mihályról volt szó, az új nemes, a ki még csak apja révén élvezte a nemességet, kényelmetlenül érezte magát, talán kellemetlenségei is voltak e miatt, a miből aztán ilyen módon eviczkél ki. A régi családi okiratokból kiderül, hogy a család ezentúl soha se hívta magát Gyöngyösy-Horváthnak, hanem csak Gyöngyösynek *Radvanczi* vagy *Gatályi* előnévvel. Csak egy kései ivadéka, Gyöngyösy-Horváth Imre volt pesti ügyvéd élt e teljes névvel, a ki 1898-ban mag nélkül halt el.

Ez a János volt nagy atyja költőnknek, atyja pedig a legöregebb fia, szintén *János*. Erre a Jánosra vonatkozólag volt családi irataink között egy adás-vevési szerződés, a mely — fájdalom — elkallódott. Ebből az okiratból tudom, mert tartalmára jól emlékszem, hogy Gyöngyösy János *eperjesi prókátor* volt, s ez okirat szerint Bodrog-Kisfaludon szőlőt vett.

Költőnk atyja tehát ügyvéd volt, s bár Ungváron vagy Radvánczon, Ungvár mellett levő kis községben született, a mit az is bizonyít, hogy atyjai házának nevezi ott lévő két házát, *Eperjesen lakott*, a hol szép emeletes kőháza volt. Csak vénségében költözött vissza Ungvárra, a hol végrendeletet tett 1656. október 31-én. Eperjesen csak prókatori teendői miatt lakott, mert e nagyobb, táblával is bíró városban jobb keresetre tudott szert tenni.

Keresett, hírnevesebb ügyvéd lehetett, mutatja az is, hogy szép vagyonnal rendelkezett. Apjáról valami sokat nem örökölhett, mert még négy testvére volt; *Pál, István, Ferencz és László*. Vagyonkájoknak tehát megkellett oszolni. A mit János a prókátor szerzett, az naggyobbra a saját keresménye volt.

István a költő a prókátor Jánosnak volt a legkisebb fia. Bizonyos, hogy *Radvácson*, e kies fekvésű ungmegyei helységben született, mert atyja, mint már említettük, radváczi s ungvári házait »Istókra« vonatkoztatva atyai házaknak mondja, de különben maga a költő magát többször *Radváczi* Gyöngyösy Istvánnak írja, a miből alaposan következtethetünk születéshelyére. Abban az időben nem ok nélkül írták a falu vagy város nevét a kisebb nemes urak nevök elé. A költő fia és unokája *Gatályi* előnévvel éltek, mert *Gatályban* születtek, ott laktak. Így írta maga Gyöngyösy Gábor is, a költő dédunokája, a kinek szintén *Gatály* volt a szülőhelye. Nagypám Gyöngyösy György pedig Agárdinak is írta magát, mert Agárdon született. De van okirati adatunk is arra, hogy Gyöngyösy Istvánt radváczi születésűnek tartjuk. Apja végrendeletében ezt írja: »A törvény szerint is őt illeti az *atyai ház*, minthogy *Istók* a legkisebb.« Úgy hiszem, ezzel el van döntve »Istók« születéshelyének kérdése. A tripartitumban is benne van, hogy az apai ház a *legkisebb* fiút illeti.

Minthogy pedig Gyöngyösy János a XVII-ik század harminczas, negyvenes éveiben mint ügyvéd leginkább Eperjesen lakott, az is bizonyos, hogy iskoláit csakis ott végezhetette a lutheránusok ez időben igen híres iskolájában. Már itt meg kell jegyeznem, hogy a költő születésénél fogva kálvinista volt. Bizonyítja ezt apjának végrendelete, a ki így szól a bevezetésben: »Elsőbben is, midőn az Úr-Isten engemet ez világból kiszólít és az én boldog órámat elhozza, lelkemet ajánlom az én üdvözítő Jézus Krisztusomnak szentséges kezében, testemet pedig az ő anyjának az földnek, úgy hogy az én rendemhez képest hagyom az én testemet eltemettetni.«

Ez szigorú kálvinista felfogás. A katolikus ember ilyenkor a szentekről, de legalább a szűz Máriáról megszokott emlékezni. Gyöngyösy reformata asszonyt vett feleségül, mert felesége *Baranyay* Ilona, valamint az egész család református volt, református volt legidősebb, Baranyay Ilonától született fia, *Gyöngyösy István* is, a ki anyja házában, birtokán, *Gatályban* élt, reformátusok voltak ivadékai is. A költő fiának unokája, *Gábor* is református volt, a ki dédanyja, Baranyay Ilona révén Ung-megye Baranya falujában levő kis birtokára visszatelepedett. Azt fel sem lehet tenni, hogy ebben az időben kálvinista apja katolikusnak nevelje fiát. Gyöngyösy későbbben, csak első felesége halála után, 1670 körül lett pápistává. Hogy miért lett azzá? Erre könnyű a felelet. Megmagyarázza lépését a kor s a saját körülményei. Labancz főurakat szolgált, a kik erőszakkal vagy a nélkül szívesen térítettek, hiszen Wesselényi Széchi Máriát is »szép móddal« megtérítette. Koháry meg éppenséggel nagy pápista volt. Aztán bekövetkezett az erőszakos térítések ideje és 1670-ben, a rettentő üldözések idején, Barkóczy István vendégének, Kende Gábornak mondta ezt: »Ne félj bátya, mert bizony nem bántanak

benneteket, de pápistává kell lennetek!» Majtényi János pedig azt írta feleségének: »Éjjel nappal fogdostatom a generállal a kálvinista és Lutherista, áruló, istenteleneket!«

A különben is alkalmazkodó Gyöngyösy megtette a maga jó voltáért és mint később látni fogjuk Szelepcsényi érsek kedvéért, hogy pápista lett, hiszen a labancz táborban gyanus és gyűlöletes volt a kálvinista ember. De a költő legalább nem tört saját vérei vesztére, mint sok más hitének árulója, a ki így, volt hitfelei kegyetlen üldözésével akart új érdemeket szerezni. Azonfelül műveiben nyoma sincs a felekezeties türelmetlenségnek még katolikus szellemű *Rózsa koszorújában* is inkább a tiszta vallásos buzgóságnak ad hangot.

A költő tehát classikai műveltségének az eperjesi collegiumban vetette meg alapját. Jogtudományát is bizonyosan az apja oldalán itt szerezte. Van erre okiratbeli ha nem is egyenes bizonyosság. Azt mondja ugyanis az apja »*Istókról*« végrendeletében: »ő reá a legkevesebbet költöttem!« A mi bizonyítja, hogy a háznál, tehát Eperjesen nevelődött és a mikor szárnyára eresztette, iparkodott, tudott is a maga emberségéből megélni.

A költőnek legidősebb testvére János volt, a kinek pénzbeli részét apja a végrendelet kelte előtt, tehát még 1656-ik év előtt kiadta, neki is, mint a többi fiának harmad félezer forintot adott, lakó helylyül pedig »*az eperjesi kőházat*«, de folytatá tovább — »kisebbik fiamat is, Gyöngyösy Istvánt, ki nem rekesztem belőle, azon házban harmadrész övé legyen«. Ez az eperjesi ház, nagy emeletes épület a Winkler soron volt. János az utczára néző emeletét 1008 forintért zálogosította el. Ez is mutatja, hogy abban az időben vagyont ért.

Második, idősebb testvére volt *Ferencz*. Apja ennek is harmadfél ezer forintot hagyott, lakóhelyül pedig a jenkei udvart, a Jenkén lévő puszta helyekkel, az alsó-németi porcióval, s nagyanyokról Deák Katáról maradt zeleméri szőlőkkel együtt. A költőtől öregebb fiú volt Gyöngyösy László, a ki ekkor külföldi egyetemen volt, s akiről a végrendelkező apa megjegyzi, hogy küldött már neki Németországba száz aranyat. Ime ez is közvetett bizonyíték arra, hogy Istók nevelésére külön nem költött, mert bizonyosan azt is megemlítette volna.

Erről a Gyöngyösy Lászlóról már az apja is megjegyzi, hogy »papságra menendő lészen.« Ez is bizonyítja a család református voltát, mert akkoriban csak a protestáns papok tanultak külföldön, katolikus papnövendéknek bizonyosan nem kellett volna 100 aranyat küldeni, a mi abban az időben nagy pénz volt.

Gyöngyösy László különben szép reményekre jogosító író ember is volt. Bod Péter megemlékezik róla, hogy *Trajectumban való lakása alatt* magyarra fordított egy könyvet angliai nyelvből ilyen czímmel: »A keresztyén vallásnak fundamentomi együtt való beszélgetés formában adatnak elő. Nyomtatott Trajectom-

ban 1657-ik esztendőben«. Épen ez időtájon volt kint a végrendelet szerint is külföldön János fia is László, a kinek, a mint a munkáját kiadta, nyoma vész. A nemzetség levél bizonyága szerint fiatalon, magtalanul halt el. Katholikus papról persze ezt fölösleges lett volna megemlíteni. Egy 1754-ben kelt nemzetség levél szerint volt »Istóknak« még egy bátyja *Pál*, a kiről apja a végrendeletben meg se emlékezik, mert halottnak tartotta. Ugyanis Pál a török ellen vitézkedvén rabságba esett, a hol nyolczadfél esztendeig raboskodott. Ott rabságában ismerkedett meg csiktapolczai *Péter* György leányával, a ki Csikból esett a pogányok rabságába, és őt feleségül vévén, Kassára ment lakni. Három évig tartó ott lakása után Erdélybe, Csik-Tapolczára költözött. Minthogy Kassáról jött, *Kassainak* hívták Erdélyben még gyermekeit Józsefet, Ferenczet, Istvánt is. József azután, hogy a Gyöngyösy nevet visszavívja magának, Szolnok-Doboka megye assessoraitól hiteles iratai megvizsgálása után az egész Gyöngyösy családra vonatkozó bizonyítványt nyert. Ebből látszik, hogy a Gyöngyösy-család Erdélybe is elágazott. De ebből világos az is, hogy a magyarországi Gyöngyösiek a rabságból kiszabadult Pálnak is kénytelenek voltak jussát kiadni, így Istókra is kevesebb jutott, mint a mennyit először apja szánt neki.

E nemzetség levélben költőnk a *harmadik* és nem a legfiatalabb fiúnak van feltüntetve, ez azonban majdnem száz év múlva könnyen menthető tévedés.

De visszatérve a költő *Istókra*, a végrendeletből világosan látszik, hogy apjának igen kedves fia lehetett, mert apja a többiek rovására meg is különbözteti, fiát többször a hivatalos írásban is kedveskedő néven, *Istóknak* szólítja.

»Istóknak pénzbeli részét« írja az apja végrendeletben — magaméval együvé tettem az fekete ládában, magam kezemmel czédulákat irtam az zacskóra, őtet azokban senki meg ne háborgassa, mivel ő reá legkevesebbet költöttem«.

Hát a mit Istók örökölt bizonyosan több lehetett harmadfél ezer forintnál.

»Az *ungvári* és *radváczi* udvar házakat — írja tovább az öreg János — is neki hagyom, úgy mindazonáltal, hogy Gyöngyössy Lászlónak, az atyafiának is része legyen az ungvári házban, de minthogy, ha Isten hazza hozza Gyöngyössy Lászlót, papságra menendő lészen, Istók valamikor maga lészen benne, mint idősebbik bátyját kifizethesse háromszáz forintokat letévén érte. És László is tartozik felvenni, minthogy Istók a legkisebbik s ugyan törvény szerint is őtet illeti az atyai ház. Ezeket az házakat pedig hagyom cum omnibus pertinentiis, az három szabad szőlőkkel, szántóföldekkel és az buza-szöllővel együtt. Az alsó németi, ladányi-pusztáját is hagyom Istóknak, Lászlónak.«

»Az alföldi szőlők oszoljanak három részre: János, László és Istók között, de a jobb rész mindenikben az *legkisebbiké* legyen. Az eperjesi házamban és egyéb házamban levők hasonlóképen

négy részre, equaliter oszoljanak, de a jobb rész az *kisebbiké* legyen.«

Megjegyzí még az öreg János, hogy: »mindezek az jók Isten után mind magam saját örökségem és keresetem!«

Mindebből kitünik, hogy Gyöngyösy János, nagy vagyónú és nagy tekintélyű ember volt. Vagyonát készpénzben is többre lehet tenni tizezer forintnál, a mi abban az időben igen sok pénz volt, de azonfelül ingóságai, értékes ingatlanai is voltak, pedig gyermekei tisztességes neveltetéséről is gondoskodni tudott.

Ebben az időben, a mikor a végrendelet kelt, a költő épen Ungváron tartózkodott. Bizonyítja ezt a zálogos levél, a mit feleségével Baranyay Ilonával együtt 1656-ik év október 15-ikén kiállított. E zálogos levélben még van írva: Én Baranyay Ilona, Nemzetes Gyöngyösy István uram házastársa, említett urammal eő kegyelmével együtt adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik és vallom ezen levelemben, hogy bizonyos és elmulhatatlan szükségemtől viseltetvén, adtam azon atyámtól reám maradt Bereghvármegyében kis Dobront lévő Abrakosztó Filics jobbágyomat és ugyanazon kis-dobronyi határon levő Vészki nevű, Halastó-béli részemmel és magános Ligethi nevű erdőbeli jussommal, száz magyar forintokban zálogban, Nemzetes Ragyóczi Zsigmond uramnak és az eő kegyelme feleségének, Huszár Kata asszonynak.

De még sokszor felpanaszolt »*tántorgó öregségében*« is megfordult szülőhelyén az öreg póéta. 1699-ik év junius 16-ikán is járt Ungvárott gyermekei ügyes-bajos dolgainak megigazítása végett. *Gyöngyösy Borbála*, Szentimrey Zabó Gáspárné, a ki Baranyában és *Gyöngyösy Éva*, Tarczai Lászlóné, a ki Tárkányban lakott, édes anyjok Baranyai Ilonától rájuk maradt, csertészi hegyen, Ungban levő szőlőrészeket »összesen 80 magyar forintokért átadták ifjú Gyöngyösy Istvánnak, eötcsem és bátyám uramnak«. A miből az látszik, hogy Borbála öregebb volt Istvánnál, mert »eötcsem uramnak« mondja. Ezt a záloglevelet az öreg Gyöngyösy is aláírja: »Coram me Stephano Gyöngyösy *seniore*.«

Jellemző ez akkori idők hitelviszonyaira. A pénz drága volt, ingatlanaiktól se örömetst váltak meg őseink. A közép nemességnek különben is a sok osztály és örökösödés folytán több helyütt levő apró jószágrészeket, mikor pénzre volt szükségök, elzálogosították. Érdekes az öreg Gyöngyösy Jánosnak végrendeleti utasítása is fiaihoz, aki óva inti őket, hogy ha megszorúlnak, ingatlanaikat ne idegeneknek, hanem atyjok fiainak zálogosítsák el, így legalább a család kezén marad a vagyon. Az is érdekes művelődéstörténeti adalék, hogy Gyöngyösy két leánya írni nem tudott, csak kezök keresztvonásával és pecsétjökkel erősítették meg a zálogos levelet. Abban az időben még a nemes leányokat is legfeljebb olvasni tanították.

A költő *legidősebb* fia, *István*, mint említettük, anyai örökségében, Gatályban lakott, a mely Zemplén megyében, öt mért-

földnyire van Ungvártól. Gyöngyösy István ekkor már az »*idősbbit*« maga és fia szintén *István*, valamint *Gyöngyösy Péter* nevében Ungvár megye 1732-ik évi márczius 5-ikén Nagy-Kaposon tartott gyűlésen a nemesek lajstromának felülvizsgálása alkalmával igazolta a Rudolf királytól kiadott nemeslevéllel nemes állapotjokat. Ez időben, mint az 1754-ben kiadott nemzetséglevél bizonyítja, Ungban nem laktak Gyöngyösyek. *Sényőben*, Szabolcs vármegyében lakott Gyöngyösy Ferencz. *Berczelen*, szintén Szabolcs vármegyében, laktak Gyöngyösy István és László. *Kassán* laktak Gyöngyösy István és János. A költő fiát ugyanez a nemzetséglevél már mint holtat említi, de mint megjegyzi, fia *István*, akkor is Gátályban lakott. A mint láttuk, Erdélybe is elágazott a család, de laktak Nógrádban és Sopronban is. Idősbbit Gyöngyösy Istvánnak *Bégányi* Borbála volt a felesége. Családi irataink több ízben megemlékeznek róla. Baranya községben levő anyjától, Baranyai Ilonától öröklött rétjét 1738-ban Gadeczky János ungvári harminczadosnak zálogosította el, ezt a rétet vér szerinti rokona, *Baranyi* Mihály, tőle mint családi földét kiváltotta és István ezután a baranyai határban levő anyai egyéb örökségét, a szántóföldeket is neki zálogba adta. E zálogos levélben megvan az öreg István reszkető kezű aláírása mellett pecsétje is, a mely teljesen azonos a Rudolf-féle *nemeslevél czímerével*.

Mint könnyen költő és mindent elzálogosító ember, ez a Gyöngyösy István is eleget küzködött életében, a sok gondot örökölte tőle legidősebbik sok gyermekkel megáldott fia, szintén *István*, a ki kétszer nősült. Először nemes *Molnár Máriát* vette el feleségül; másodsor *Póli Deborát*. Az előbbitől volt 6 gyermeke, köztök három leány; Póli Deborától született négy gyermeke, egy köztök leány. Ez, 1780-iki osztálylevél szerint 40—50 vékás föld egy-egy jobbágygal részházhelylyel jutott egyenként a gyerekeknek. Így megoszolván vagyonkájok, a legidősebbik fiú, Gábor, a ki magát *Gátályi Gyöngyösy Gábornak* írta, Baranyába, Ung megyébe visszajött, hogy itt édes atyjától s nagyatyjától elzálogosított rétjeit, földjeit, fundusait kezéhez vegye. Csakhogy itt jöttmentnek tekintették a törzsökös nemesek, s tőlök sokat kellett szenvednie. *Thuránszky János* 6 napig nemes létére lánczon tartotta, sőt szörnyűség még ki is mondani, kemenczét is fűttetett vele. Épen így üldözték *Krasznay Antal* és *Torday Gáspár* uraimék is; pedig hát ő Gyöngyösy István és Baranyay Ilona jussán birt földet, fundust Baranyában. De szívós ember volt a Gábor, elvevén *Gulácsy* Erzsébetet feleségül, jómódu földbirtokos lett Baranyában, fiait tisztességgel felneveltette. Nagyatyám, *György* Gábor *legidősebbik* fia ügyvéd és táblabíró volt, 1855-ben halt meg. Ez a György, a mellett, hogy agárdinak is írta magát, mivel az anyai háznál Agárdon született, egy 1830-ban Holló-Lomniczon kelt latin nyugtatványa szerint »Georgius Gyöngyösy de Gátálynak« is nevezte magát.

Nagyatyám, sőt még atyám László, Györgynek *legidősebb* fia, az ügyvéd is, *Gatályi Gyöngyösy János* magva szakadtával örökölték egyes részbirtokokat Gatályban és a szomszéd községekben. Gyermekekoromban édes apámmal ilyen gatályi örökség kereső úton én is vele jártam.

Gábor öccseinek, *Dánielnek, Lászlónak, Józsefnek, Sámuelnek* maradékai ma is élnek *Gatályban, Kohányban, Gálszécsen*, a kik mind reformátusok s kisebb földbirtokosok. Mint curiosumot megemlítem, hogy Pálmay Ilka, a híres operetténekesnő, leányágon szintén e családból származik, a mennyiben György öccse, Mihály leányának, Gyöngyösy Ilonának és Petrás Imre mérnöknek leánya.

A költő a maga nevét ingadozva Gyöngyössi majd Gyöngyösinek írja, de a hivatalos írásokon mindég Gyöngyössinek írja magát. A mint a nemeslevélből, látszik neve helyesen írva Gyöngyösy István, vagyis teljes családi nevén: *Gyöngyösy-Horváth István*, noha ivadékaik mindég *Gyöngyösinek* irták nevöket. Azt hiszem, az a sokszor feltett kérdés, hogy a sok Gyöngyösy-család közül melyikből származott a költő, az elmondott adatokkal teljesen tisztázva van.

GYÖNGYÖSY IFJÚSÁGA.

(Házassága. Ügyvédkedése. Seregbíró. Hogy kerül a murányi udvarba ?

A »Murányi Vénus«.)

Gyöngyösy 1652-ben már házas volt, ezt okirattal igazolni lehet; mert felesége, Baranyay Ilona, ekkor az apjával kötött osztálylevelen mint felesége van említve. Gyöngyösy korán nősült, talán épen a fent említett esztendőben, de sokkal hamarabb semmiestre se, mert még házassága évében is nem sokkal lehetett túl a törvényes 24 éves koron. Tudjuk atyjának 1656-ban kelt végrendeletéből, hogy a legkisebb fiú volt, pedig utána következő bátyja László még ez évben, sőt a következő évben is a külföldi egyetemeket járta. Ha bátyját 30 évesnek mondjuk is, István még 1652-ben házassága évében se lehetett több huszonöt évesnél.

Mint nagy reményekre jogosított, tehetséges fiatal ember azonban előkelőbb reformatus, nemesi családból kapott leányt, a kit gyermekkorában ismert, hisz szülőhelye, *Radvancz* falu, Ungvár szomszédságában csak egy hajtás volt Baranyától, a hol apósa lakott. Ilona az apja és anyja révén előkelő nemesi családokkal volt rokonságban. A költő feleségének anyja *Ördög* Ilona, özvegy *Csuda* Györgyné volt, mikor apja elvette. Gyöngyösy így *Szepessy* Pállal, a híres kurucz vezérrel, s *Mérai-Horváthékkal* került sógorságba, de vele rögtön Borsodban, Berentén, Gömörben, Csetneken is birtokos lett, a mihez még egyéb részbirtokok is járultak. Apósa 1663-ban bekövetkezett halála után a gömöri Keczelyen, Dobsinán,

Fekete-Lehotán és a mint láttuk, a beregmegyei Nagy-Dobronyban is örökölt. Ezek a szétszórt birtokok azonban valami sokat nem jövedelmezhettek Gyöngyösnek, egyéb jövedelmek után is kellett látni. Gyöngyös maga említi, hogy kora fiatalságában Mars szolgálja volt. Igaz is, hogy korán ösmeretséget kötött Koháry Istvánnal, a füleki kapitánynyal. Udvarában talán *nemes inas* a mostani nyelven apród is volt. A vitézkedésre valami sok alkalma nem is lehetett, mert a linczi béke után 1657-ig, Rákóczi György romlásáig nem háboruszkodtak Magyarországon. De persze a portyázások sohasem szüneteltek a végvárak, így Fülek körül se. Ezekből bizonyosan ki nem húzhatta magát. Gyöngyösnek azonban nem a kard, hanem a toll volt a fegyvere. A mit kartársai nagyra becsültek, ahhoz már fiatal korában kitűnően értett; az akkor folyó curialis latin stylushoz; apja oldalánál derekas törvénygyakorlatot szerezve mint »*prókátornak*«¹ hire napról-napra emelkedik. A mellett ékesen szóló, kellemes, vidám ember volt, alkalmazkodó viseletével meg tudta nyerni a főrendű embereket, egész életében sok főúr volt pártfogója, a körülmények szerint nagyra is becsülték, tehetőségét, esztét.

Abban az időben négy, választott, fizetési szolgabírójok volt a megyéknek, a kik a magokhoz vett fizetéstelen esküdtekkel (Tabulae judicariae Assessor) végezték az ügyeket és a peres dolgokban a törvényes bizonytságot (legale testimonium) alkották. Az esküdteket a megyék korlátlan számban választották, hogy a szolgabíró vagy alispán mennél könnyebben juthasson hozzá. Hivatalos eljárások alkalmával az esküdtek napidíjakat kaptak. Gyöngyös már 1652-ben Nógrádmegye, a rá következő esztendőben, Gömör-, Abauj- sőt Pestvármegye esküdte is, volt. Így ha nem csordult, csöppent egy kis jövedelem. Hogy már 1653-ban, de bizonyosan előbb is rendszeres ügyvédekést folytatott Nógrádban, azt oklevéllel is igazolni lehet. Ez évben *Galambos* Zsófit képviselte a pinczi zálogos perben, de sok egyéb peres ügyéről is van szó, a nógrádmegyei jegyzőkönyvekben.

Szokása volt Gyöngyösnek, hogy mindég valamelyik főúr oltalmába adta magát. Ekkor idősebb Koháry István volt a pártfogója, a ki ott főkapitány volt. Az ő pártfogásából lett 1658-ban seregbiro is, itt ismerkedett meg közelebről Wesselényivel, a ki egy időben kapitány is volt Füleken. Ez ismeretsége döntő volt élete folyására. Mint seregbiro már állandó fizetést kapott. A seregbiro századosi rangban állott, az egykorú adatok szerint, mint ilyenek két-három lótarásra joga volt. Persze a királyi kasszából nem valami pontosan, sokszor sehogyse fizették a vitézlő rendet. Gyöngyös is keservessen panszkodik a főkapitány Kohárynak: »immár arra jutottam, hogy egy cselédemet sem sustentálhatom«.

Pedig a végeken a szolgálat szinte emberfeletti fáradozomakkal járt. Az udvar a zsitvatoroki béke óta csak azon fáradozott, hogy a szultánnal a békességet mindenáron fentartsa. E célját el is érte,

csak hogy Magyarország teljes romlásával. Mert Magyarországról a török azt állította, hogy neki csak a »*bécsi császárral*« van békessége, de a magyarral nincsen, azért oka sincs rá, hogy a királyságban élő magyarokat kimélje. A portyázások, beütések a királyi területre napirenden voltak. Az egykorúak évenként tizezerre becsülik azok számát, a kiket a királyi területről a török rabságra hurczolt. Az udvar azonban evvel nem törődött, sőt önvédelmökben is akadályozta a magyarokat, hogy a töröknek a háborúra okot ne adjon. Hogy a maga békéjét megvásárolja, szabad kezet engedett a töröknek az országban. A királyi terület a legszomorúbb állapotban szinylődött, az emberveszteség nyomában járt a vagyoni pusztulás, a nagy szegénység. Magyarország akkor csak arra való volt, hogy Ausztriáról elhárítsa a török támadást. Tartomány volt, a melynek érdekeivel senki se törődött, de pusztítani egyformán pusztította a német és a török.

Természetes, hogy bár örökösen jöttek a parancsok a végekhez, hogy a törököt ingerelni nem szabad, a kemény magyart ebben a tekintetben nem lehetett zabolázni. A végbeli vitézek, a hol csak tehették, súlyos csapásokat mértek az ellenségre. Maga Gyöngyösy a saját tapasztalásából szemléletes képet rajzol »*a vitézlő rend*« igazán vérrel izzadó fáradságáról, a kik körömszakasztó küzködésök után, hosszú rendre fűzött rabokkal, sűrű lövések alatt az eleikben tóduló népnek örvendezése között, dicsőségesen beérkezvén, végházában a rabokat sereggel állatá, a test nélkül való fejét zsákokkal hordotta, halmokat töltött a nyert portékából, azután vezérok szeme eleiben tették, az utcák örvendős hangzással telnek vala azoknak kótyavetyés vásárán.

Így ír maga a költő a végek életéről, a miben maga is annyi éven keresztül részt vett. Nem egyszer látta, hogy »*skarlátszín*« festi a füleki zöld pázsítot, a buzakévék helyett török testeket látott kereszttekbe oda rakatni. A mindennapi leshányásban is elég része volt, mikor a törököt megtámadva ezt lováról veszik le, annak fejét veszik, ezt rabbá kötözik, amott meg téregetik őket össze, kinek kopját vernek a hátában, kinek pedig puskalövés esik a mellébe.

Ime a seregbíró, a ki e törődéssel telt életben szintén részt vesz, kurta pihenő óráiban a nyomorúságos szegénységben is a klasszikus költészet gyönyörűségeiben keres pihenést, s benne találja igazi örömét. Különösen Ovidius, a szerelem édes szavú költője volt reá nagy hatással. Folyton idéz belőle, szintén könyv nélkül tudja. Gyöngyösy részletesen kivitt hasonlataiban alig találkozik olyan, a mire Ovidius képeiből imitt-amott legalább egy fénysugár ne esnék. Csak hogy e hasonlatai nemcsak Ovidius hatásának bélyegét viselik magokon. Merített ő bőven a magyar nyelvkincsből, a virágénekek ragyogó, érzékes képeiből is. Ennek a két hatásnak eredménye az ő szemléltető, ékes képekben szinte bujálkodó előadása, de ennek a hatásnak tulajdonítható az a tudakossága is, hogy helyenként

szinte eláraszt mythologiai példákkal, a melyeket unos-untalan elő vesz.

Hogy már előbb is folyton foglalkozott költői próbálgatódzással, az kétséget nem szenvedhet. A »*Murányi Vénusban*« mint kész nyelvművész jelenik meg. Ezt a művészetet pedig egyszerre egy csapással nem szerezhette meg. Gyakorlás teszi a mestert. A Gyöngyösyek forró, egyik vagy másik irányban kitörő heves vére izzott az ő ereiben is. Hogy érzékes természet volt, az élete gyér adataiból is kiviláglik, épen azért vonzódott Ovidiushoz, ez érzéki költőhöz. Maga mondja vezekléssel vallásos költeményében a »*Róza-koszorúban*«, hogy az »*ifjú elme bolondsága volt, hogy ott járt Cyprusban, Cytheronban*«, a hová többé vissza térni nem akar. De bizony vissza tért, a vér nem tagadhatja meg magát. Még késő öregségében is megénekelte »*Chariklia*« szerelmét, a mint egész életében a szerelem poétája volt, s épen Charikliában is idéz latin klasszikusokból való fordításából.

Mert mi mint nyelvi, mint belső okokból *Páris, Helena, Penelope*, heroidjainak Ovidiusból tett fordításait is Gyöngyösyének valljuk. Mert most már bizonyos, hogy e költemények Gyöngyösy idejéből valók. Más pedig ebben az időben így nem tudott verselni. Minden jel arra mutat, hogy a poéta egész tövises életén keresztül, mind ifjúságában, mind a »munkát gyengén győző öregségében« folyton dolgozott a maga kedvéért, lelki gyönyörűségéből. Munkáinak csak igen kis része az, a mi nyomtatásban megjelent az akkori gyér Maecenások kedvezéséből, pedig ő maga ugyancsak járt a kedvőkben. Mint Andrásy Miklós és Péterrel való viszonyából kitűnik, még anyagi áldozatokra is kész volt, hogy kegyelmeket megnyerhesse.

Ovidius heroidjának fordítását bizonyosan ez időben, talán épen füleki tartózkodása idején írhatta. E fordítások persze nem közelítik meg az eredeti választékosságát, de meg se közelíthetik. Ovidius kifejlett, kész költői nyelven írt, Gyöngyösy csak épen belé kezdett a maga költői nyelve megalakításába. Azonban így is derekas munkát végzett e verseiben is, messze túlhaladva velők kortársait.

Így él, seregbiróskodik, ügyvédeskedik és versel a maga gyönyörűségére. Még 1663-ban is seregbiró volt. Ez évben kelt Thaly Kálmántól kiadott Koháry Istvánhoz intézett levele bizonyítja, hogy még akkor is hivatalában volt Füleken.

De füleki tartózkodásának utolsó évei már nagyobb költői vállalkozásban teltek el. Hozzá fogott *Marssal társalkodó Murányi Vénusához*, míg végbe vihette, sok időbe telt. Maga írja, hogy a végvári élet alkalmatlan helyein, nagyobbbrészt uton, sok értetlen csöcselék kiáltásával, zajgó szállásokon írta, s addig toldozgatta, hogy sokára mégis ujonnan felvett pennájával dolgán végig ballaghatott. Wesselényi maga mondta el neki híres kalandját, regényes második házasságának történetét. Gyöngyösy kapott rajta, versben.

dolgozta fel. A »*Murányi Vénus*« megjelenése előtt több évvel Wesselényi épen úgy elmondta Jean de Laboureurnak Pozsonyban, a ki két évvel utóbb 1647-ben Párisban, a találkozás után megjelent útleírásában egy külön fejezetet szentel a szerelemnek és várhódításnak és ezt a század legemlékezetre méltóbb eseményének mondja. Ez esemény, a mi a dolog magvát illeti, a mint Laboureux is elmondja, teljesen összevág a Gyöngyösy munkája történetével. A forrás tehát egy: Wesselényi elbeszélése. Wesselényi, ebből is látszik, hiú, kevély volt a kettős diadalára, s bizonyosan figyelemmel, örömmel kísérte mindvégig Gyöngyösy vállalkozását, nem kisebb örömmel vette ezt Széchi Mária is, a ki gyönyörködött a magyar versekben s maga is megpróbálkozott a versírással.

Mikor a poeta művével elkészült, egyszerre két nagy eredményt ért el. Az 1664-ik esztendő nevezetes kelet mind a költő, mind a magyar irodalom történetében. Wesselényi bőkezűségéből ekkor jelenik meg Kassán a könyv annak nevével, a ki közel másfél századig korlátlanul uralkodott a magyar költészetben, a ki a költészetünk újabb fellendülésének eszköze volt, mert egy egész iskola, a népies, őt vallotta mesterének, egyedül őt tartotta követésre méltó mintaképének. De hatása azontúl is terjedt. Csokonai tőle fogott tüzet, hatása művein, mind versein, mind nyelvén nyomról-nyomra kimutatható. Érzékies, szemléltető előadása, Gyöngyösy módja, nemcsak Csokonai, de egész lyrai műköltészetünk az ő csapásán indul, mikor ragyogó merészebb szárnyállást vett nyelvben és hasonlataiban s keccs behízelgő dallamosságában. A magyar Sándor-verset Arany is tőle tanulja meg írni, a kit gyermekkorában az akkori közönséggel együtt bámul és lelkesedik rajta, hogy a magyar epikai versformát később még nagyobb művészettel megteremtse. De döntő volt ez az év Gyöngyösy életére nézve is. A füleki seregbírárságból bejutott az udvarba, a nádorhoz, bizonyosan egyéni szeretetreméltósága, tudománya révén is, de az is bizonyos, hogy költői tehetsége is emelte oda. Csak ekkor lett a nádor komor nyikja, titkárja, mert Széchi Mária maga írja róla, hogy urát »egy néhány esztendeig szolgálta«. Ez az »egy néhány esztendő« csak *négy* volt, mert a nádor már 1667-ben meghalt. Erre a szolgálatra pedig neki és családjának is nagy szüksége volt. Mert soha, mióta Magyarország, oly nagy nyomorúság nem ereszkedett le a hazára, mint ebben az időben. Közvetlenül a vasvári béke előtt és utána nemcsak a vitézlő rend koldul a végvárakban, de az ország is a legnagyobb nyomorúságon s megpróbáltatáson megy keresztül. Az egykori írásokban épen a füleki őrségről olvassuk, hogy semmi fizetésök. Kilencz évtől kezdve *egyszer* fizették őket. »Ruhátalan, éhel van a vitézlő rend«, írja a krónikás. »Éhel haló a hajdú, tarisznyájába kér kenyeret háza népe táplálására, de nem kap, mivel a vármegye végezte »ha császár fizetésén való szolgálta, van fizetése, éljen azzal«. A vár maga is nyomorult állapotban van, bástyái, falai düledeznek. Így aztán a végbeliek éhes hada természetesen a szegénységre

vetette magát. Messze földön elpusztult a királyi területről a lakosság, szántani, vetni se akartak már, mivel semmi megmaradását nem látták. Vetésöket, marhájokat elvették, erőszakoskodtak lelkiismeretökön, tüzzel-vassal térítgették őket. Ezt még keservesebben vették, mint a végbeliek és a törökök pusztítását, a nép szökött az erdélyi területre vagy a török hódoltságra. Gyöngyösy állapota is csak olyan volt mint a többi végbelieké. Igaz, a rettenetesebb pusztulás csak ezután következett. Az ország tragédiájának az *udvarban* szemlélője volt, mert bujosók isszonyú kora, kegyetlen üldöztetések csak azután következtek be, de őt azonban mindennek csak a szele érintette. Szerencsésen ezt is meglábolta. Ott járt a véres küzdelmek színhelyén, a hol az ember élete alig számított többet egy leütött almánál. Fel se lehet tenni, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés titkaiba, a nádor és a nádorné e kedves embere be ne lett volna avatva, a tűz körül járt, de magát meg nem égette. Megmenekült s még egynehány könyvével előbbre vihette a magyar költészet ügyét s kései öregségében halt meg.

Bár ifjúkori próbálkozásai is kéziratban forogtak a várak urai és hölgyei kezén, de a nagy közönség előtt »*Murányi Vénus*«-szával mutatta be magát, költői ereje teljes fényében s összes gyengéivel is. E tulajdonságai, mind a hibák, mind erényei mindig megmaradtak.

Ha maga nem mondaná, látjuk, hogy Tinódi módján indult el a tárgy választásában. Egykorú eseményt »*ujságot*« énekelt meg, a miről ifjú, öreg ember nagy álmélkodással beszélt, a mibe a számíttáson kívül a szerelem is belejátszott és rózsafelhővel szegte körül a történetet, s mindenkinek megragadta lelkét, képzeletét. Már maga a tárgy olyan volt, a mely általános figyelmet keltett. Hát még mikor olvasásába kezdtek. A rythmus bája, könnyedsége, ékes nyelve az akkori krónikás döcögések közepette mennyire elragadhatott mindenkit. A latin iskolán nevelkedett ember megtalálta benne a mythológiát temérdek vonatkozásaival, folyó, szép magyar versekben. Helybenhagyólag bólinthatott fejével: Ez bizony tudós poéta! De nem siklott el merész hasonlatain, fényes leírásain a szerelem bűvös-bájos hangján lett különb-különb édes szavú áradozásán se. Még ha meg-megcsóválták is rá fejüket, jól esett rajta elmerengniök. Az asszonyokat meg épen ez ragadta el. Verse cseng-bong; elbájolta őket rögtön a szerelem édes reménykedése, bűja, bánata, örömeinek tüzes, lángoló festése.

Gyöngyösy időrendben mondja el az eseményt. Jellemrajzolásról, bonyolításról, fokozatos kifejlődésről szó sem lehet Murányi Vénusában. Az istenek, Mars és Vénus beléelegyednek ugyan Wesselényi és Széchi Mária dolgába, de aztán ott hagyja őket Gyöngyösy. Mária és Ferencz a magok ügyességével szerzik meg a várat, de azért a költő, bár nem oda illő dolgot mívelt, itt is nyertes marad, mert gyönyörűen írja le Cupidónak háza tájékát, azt is, a melyekben a boldog szerelmesek, azt is, a hol a boldogtalanok

lagnak. A második részben a hajnal szemléletes leírásával kezdi. Bőségesen elmélkedik arról, hogy a szem a szerelem kalauza, s a szerelem az isten végzése. Csupa reflexió, a mit Gyöngyösy gyakran megcselekszik, mintha keresné rá az alkalmat. De olyan reflexió, hogy telistele van képpel, csupa érzékités. A halvány gondolat testet, kellemes köntöst ölt kalamusa nyomán, a mit később Csokonai is oly kitűnően megtanult tőle. Épen olyan reflexiókkal kíséri Wesselényi kétségeit, hogy kezdjen szerelmi dolgához, a bízalom veszedelmes lehetőségéről, az emberek álnokságáról, míg végre elhatározá magát, felugrik ágyából és írni kezd, a mit Gyöngyösy így ad elő:

Az mint fekszik vala, egykor emelkedik,
 Ugy tetszik: szívében mintegy könnyebbedik,
 Kevéssé könyökre dőle, gondolkodik,
 Pennát fogván, aztán írni ereszkedik.
 A mennyit ír, annyit óhajt bús szívében,
 Pennája hol megáll, hol jár a kezében,
 Eltörli azt, a mit kezdett volt elsőben,
 Mást ír, az sem tetszik. Sokat szakaszt félben.

Írt egy gyönyörű heroidot szerelméről, gyöngéden figyelmezteti Máriát »özvegyül élsz te is, mint gyászoló gerlicze« és így szól érzelmes megindulással: »Irigylem levelem, szerencsésbb magamnál, Hol én nem lehetek, van ő asszonyomnál. A kiért csak buzgok — s forgok nagy lángomnál. Így ki visel nagyobb tüzet én nálamnál!« Vagy nem olvasták-e az ellágyuló érzések közt a szerelmesek a rá következő fecskedalt, a mikor (nem mondom csak Wesselényi, mert ez általánosságban mindenkire tartozhatik, a ki szerelmes volt valaha életében) így énekel:

Hálóháza körül továbbá lest hánynék
 Alkamatosságot az időtől várnék
 Fecske lévén, addig házában is járnék
 Míg egy néhány szálat hajában találnék.
 Azzal puhitanám özvegy, kis fészketem,
 Nyugtatóm is rajta kedvesen testemet,
 Viradtát sem várnám, felvetném szememet,
 Hajnallal kezdeném ékes énekemet.

Vagy gyönyörű leírása Széchi Máriának, a ki a várakozó Wesselényi elébe siet:

Mely, mint mikor Titán feljő napkeletről,
 A homályt elűzi minden szegeletről,
 Úgy ereszkedik le a köves hegyekről,
 Vélnéd, hogy az szép nap lejött az egekről;

Ez adja Muráynak minden ékességét,
 Mint az tündöklő nap egek fényességét,
 Ki jövőn belőle, hatta setétségét,
 Magával hordozza ragyogó szépségét.
 Hová fordul a nap, ott van ékessége,
 A honnét elmegyén, lesz éj sötétsége.
 Lejött a murányi napnak delisége,
 Fényesül az erdő árnyékos zöldsége.

Wesselényi igazi és szép dalokban éneklí meg ezután Széchi Máriát, az egyik ime itt következik, a másik a 93. és 95-ik strófa. Toldi 1864-iki kiadása szerint egyík szebb a másiknál.

Boldog az az óra, melyben láthattalak!
 Sok óhajtásimra ide várhattalak,
 Ismeretlen szolgád kézen foghattalak,
 Özvegy palástomon megszállíhattalak.
 Ezelőtt bús szívem hervadni indula,
 Titkos óhajtással gyakorta jajdula,
 De, mihelyt láttalak, csuda mint ujula,
 Minden akkori búm örömré fordula.

Vagy hogy újra a költemény elejére térjünk, mily erővel nyilatkozik a költő hazaszeretete e megrázó sorokban. (Előljáró beszéd Toldi-féle kiadás, 28., 29., 30-ik versszaka folytatva az első rész bevezetésében.)

Veszni tért kis hazánk! forgasz mely sok koczkán,
 Hányfelé vetett már a szerencse sarkán!
 Hol egy ellenségnek, hol másnak vagy markán,
 Régi szép épséged, mely miatt áll csonkán.
 Miképen sirassam ily romlottságodat!
 Mivel könnyebbítsem nagy fáradtságodat?
 Melylyel építhetném romlott országodat!
 Miként vigasztalnám szomorúságodat?
 Midőn megszemlélvén sok romlott bástyáját
 Szegény országomnak s megtompult szablyáját,
 Szélvész közt habozó, bujdosó bárkáját,
 Sóhajtással mondom keserves nótáját!

Ezek a szemelvények ma is gyönyörködtetnek, megindítanak. Mennyire hathatott és hatott korára, mikor az a kecses, bájos beszéd, ez az igazi lyrai hév, ez a szebbnél szebb hasonlatokkal ékes beszéd, a mely csak úgy árad, ömlik kalamusából, a közönség elé került? Persze ezt a nagy érdemét ma már elhalaványította az idő, de teljesen még ma se menekszik meg olvasója a költő varázsa alól, ámbár hasonlatai, képei ma már közkinccsé váltak s elveszítették, az ujság ingerét. Hogy mily lelkesedést tudott maga iránt kelteni

a maga idejében s több mint másfélszáz évig, arról e kor jeleseinak nyilatkozatai bőszeges bizonytságot tesznek Bámulják gyöngy esztét, képeit, verselését s a kor elragadtatását Gvadányi tolmácsolja leg-hivebben, mikor lelkesedve mondja róla: »Hozzá fogható póétát nem szült többet magyar anya a világra!«

És valóban próbálja valaki úgy olvasni a Murányi Vénust, hogy a mythológiai példalóztatásokat mindenütt, de különösen ott hagyja el, mikor a legnagyobb veszedelem idejében a vár tövé-nél, Solymosi és Wesselényi felesen dobálódznak Circével, Pandorával, Páris-sal, Helenával. Hagyja el Mária komikus ürügyét, a ki vérhasra hivatkozik, mikor a szerelem láza bántja. De hagyja el Wesselényi kemény kifakadását, a Széchiek ellen közvetlenül legtüzesebb szerelmi ömlengései után, mikor Máriával először találkozik, ki kell hagynia még Éva »öregasszonyának« inkább izléstelen, mint nevet-séges kalandjait, mert ebből csak az világlik ki bizonyosan, hogy a pathétikus Gyöngyösynek semmi érzéke nincs a komikumhoz . . . Ha a Murányi Vénust így megtisztogatja az oda nem való törme-léktől, a mi által felényi lesz, teljes gyönyörűségét fogja benne találni. Egy amolyan Byron-féle mesteri leírásokban és szebbnél szebb lyriai részekben bővelkedő elbeszélést talál benne, a mely manapság is hatni fog mindenkire, a kik a költészetben gyönyör-ködni tudnak.

De hát akkor hol marad az epikus? Hol van a szerkezet és a jellemzés művészete? Már ez eddigiekből is kitűnik, hogy ebben a tekintetben Gyöngyösynél nincs mit kereskednünk. Időrendben mondja el az eseményeket a valóságnak megfelelően. De még a valóság tényeit se csoportosítja úgy, hogy személyei cselekedeteit legalább valamennyire megokolja velök. Wesselényiné nagy beteg-ségében említí urának Széchy Máriát, a ki felesége lehetne az ő holta után, Széchy Mária panaszkodik hű szolgálai előtt, hogy rokonai megakarják károsítani jószágában s egyéb értékében. Ámbár ezt Gyöngyösy, a valóság-hoz híven, mind elő is hozza, de nem a maga helyén, nem úgy, hogy evvel hősei tetteit megokolja és cselekvésre indítsa őket. Gyöngyösy jellemfestése, ha ugyan annak mondhatják — a leggyarlóbb. Már említettük, hogy Wesselényi hősiességét úgy iparkodik feltüntetni, hogy a legnagyobb veszedelem idején az őt óvatosságra intő Solymosit hosszas példákkal akarja meggyőzni a vakmerőség és vitézség hasznáról. Gyöngyösy sohase jön zavarba, a mi a példák dolgát illeti. Hősének minden fontosabb cselekedetét ilyen példákkal vagy elmékedésekkel okolja meg. Így a rájuk illő példákat kikeresve, minden cselekedetüket igazolni tudja. Ha hősei vitézek vakmerők, Gyöngyösy készen van rá, hogy a vitézség szép és jeles voltát temérdek példával és elmékedésével igazolja, dicsérje. Ha óvatosak, nem különben tudja bizonyítani az óvatosság hasznait. Ezek a példalóztatások, erkölcsi fejtegetések korában igen kapósak voltak, sőt manapság is a faluk *esze*, a bölcs és tudákos parasztok rendre élnek vele s annál nagyobb a tekintélyök, mennél nagyobb

készletök van belőlök minden alkalomra. Gyöngyösy se fukarkodik velök. E példákat, e reflexiókat Gyöngyösy szép köntösbe öltözteti, de persze így jellemezni nem lehet. Azonban ne keressünk többet Gyöngyösynél, mint a mennyit adott s adni akart. Korának gyermeke volt, igaz tisztelettel hivatkozik *Tinódira*, a kinek nyomdokain kívánt haladni. A valóságot énekelte meg, mint ő, csakhogy *megszínelte* a történetet »a poézist is követve«. Így nyilatkozik maga is műveiről. De ennél mégis többet tett. Megteremtette a magyar Sándor-verset, annyi művészettel, hogy ma is tanulni lehet tőle. Képei, leírásai ma is a költőiség varázsával hatnak merész, eredeti, ragyogó hasonlataival lyrai költészetünket is megtermékenyítette. Ebben a tekintetben Petőfi méltó elődjének mondhatjuk. Csakugyan, ha elbeszélő költeményeit, akár a *Murányi Vénust*, akár a többiekét ízről-ízre szétszedjük a történet mellett, sokszor avval semmi összefüggésben, ott találjuk a hideg mythologiai példákat, a költői köntösbe öltöztetett reflexiókat, a színes leírásokat, sok megkezdett vagy bevégzett lyrai költeményt, személyei helyzetének, hangulatának költői festését. A XVII-ik század két epikusa, *Gyöngyösy*, *Zrinyi*, igazán sajátos ellentétet képez. Zrinyi a lángész erejével, mintha nagy faragatlan kövekből állította volna zordonul felséges, erős szerkezetű nagy alkotmányát, de a mihez oly szakadékos úton, a nyelv és verselések éles kövein kell eljutni, hogy a vele való foglalkozás, terhes gyönyörűségeivel mai napig is kevesen birkóznak meg. Gyöngyösy virágos völgyön visz bennünket szerény kis házához, de útja kellemes, bájos, nem csoda, hogy sokan tértek és térnek belé. Verselésével, nyelvével, leírásaival, ragyogó képeivel megtermékenyítette mind lyrai, mind epikai költészetünket. Hosszú másfél százados népszerűségére méltóképen rászolgált.

A MURÁNYI UDVARBAN.

(A murányi udvar és lakosai. Válságos idők. Széchi Mária romlása. A költő baja. Cupidó és Rózsakoszorú.)

A híres, regényes Murányba jutott Gyöngyösy. A vár hírért maga is emelte kellemes költeményében. Széchi Mária kalandos története után az egész ország figyelme Murány felé fordult. A nagyszerű, regényes vidéken levő fényes urilakhoz egyébképen már régóta zordon, véres, kalandos emlékek fűződtek. *Bacsó Mátyást*, a rablóvezért, a hóhér-bástyán végezték ki, a honnan — Gyöngyösy írása szerint — később is a mélységbe vetették a pallos-joggal bíró uradalomban a gonosztevőket. De egyébképen is zajos, mozgalmas élet folyt e sasfészekben, mint a legtöbb magyarországi várban. Murány ugyan igen magas helyen levő erősség volt, de mint magán birtok, nagyobb fontosságra nem is emelkedett, távol is volt a hadak útjától, de azért a marczona katonák járás-kelése, tábori zaja mindennapos volt ottan.

Maga a vár egész kis város volt a magas hegytetőn, a hova Gyöngyösy szerint a madár is fáradva száll. Vagy hat holdnyi földön terült el, több nagyúri lakással, raktárakkal, puskaportoronynyal, sok bástyával, szép kerttel, börtönökkel, szóval min-dennel bőven ellátva, a mi az akkori főúri udvartartáshoz szükség-séges volt.

De nemcsak a vár hatalmas külseje, hanem lakosai is állandóan foglalkoztatták az ország közvéleményét. Királyi udvar-tartás nem volt Magyarországon, vagy a mi kis időre volt is Pozsonyban, az se volt magyar. Erdély szerencsésebb ebben a tekintetben; ott nemzeti fejedelmek uralkodtak. Nálunk egyes nagyobb tekintélyű főuraknak kellett ezt a nagy hiányt a nemzet társadalmi életében pótolni. Wesselényinek és Széchi Máriának tekintélyök, érdekes személyiségök, a férj előkelő állása, mulatozó természetök egész Magyarországon híressé tették udvarokat. Általában minden főúri házhoz, de Wesselényiékhöz különösen tódult a nemes ifjuság. Udvarának meg volt az a csalogató ereje is, hogy Wesselényi pályáján gyorsan emelkedett, a füleki várkapitányból felső-magyarországi generális, majd az ország nádora lett. Boldognak érezte magát, a ki oda juthatott. Az akkori írások ugyan valami vonzó képet nem festenek az udvari »nemes inasok« életéről. Csak elbázzák magokat — írják rólok, — süvegöket bal fülökre csapják, üstököket fodorítják, egyebet nem tesznek, mint ostábláznak, kugliznak, uroknak hízelegnek, hazudoznak. Ha pedig az úr nem látja, a lányokkal ihognak-vihognak, korcsmáznak, semmi hasznos dolgot nem tanulnak.

De hát e tábori életben valami kellemesebb, előkelőbb hang nem is fejlődhetett ki, annak az életnek megfelelt ez a gyakorlati nevelés, a hol a fiatalság mégis ismereteket szerzett közpályájá-hoz, a fegyverforgatást is derekasan megtanulta e környezetben. Mert a főúr ódon várában volt kénytelen lakni, útra se indul-hatott nagyobb kíséret nélkül a török portyázása és a kóborló hajdúk miatt. Wesselényiek már természetöknél fogva hajlottak a pazar, fényűző életmódra, a miről különben is azt tartották, hogy állásokból a kifolyó kötelesség. Bár örökösen pénz-zava-rokkal küzdöttek, a fény, pompa nem szünetelt nálok, s a kor szokása szerint a nagy lakomák egymást érték, a melyek külön-nösen az étel és ital pazar bősége által tűntek ki. A mi őseink, mikor a török és német rablástól módjokban volt, rengeteg ételt és italt fogyasztottak el. A nádori asztalnál egy pár napi lakoma alatt tömérdek tokaji aszún kívül 86 akó közönséges »magyar-béli« bor fogyott el. És ebbe a nagy mennyiségbe nincs beletudva az, a mit a cselédség elfogyasztott. Maga Wesselényi is nagy mulató ember, fáradtságos életmódja, tobzódása, de mértéktelen italozása is pusztította életerejét. Az udvarban muzsikások is voltak, a kik »vonták« a magyar és idegen nótákat. A nádorné is szerette a zenét. Maga is tamburázott vendégei mulattatására.

Magok is mulattak, de udvari rendeletekben is kiadták, hogy alattvalóiknak a tisztességes játék, mulatozás szabados. »Csak a lopást büntették *halállal*«, a paráznaságot *bottal, kiűzéssel üldözték*. A nádor magát is megbüntettette, tizenkét magyar forinttal, ha káromkodott, s ezt — mint írja — »igen severe kell megtartani.«

Ilyen udvarba került Gyöngyösy mint komornyik, ma titkárnak mondanók, valamint maga a nádor is »*Ő Felsége komornyikja*« volt. Valami pontosan körülírt teendői alig lehettek, de alkalom és mód szerint szolgált urának. Nagyobb fizetést is bajosan kapott. Mert az akkori főurak ajándékokon felül nemes apródaiknak se adtak egyebet. De volt asztala, lakása, valami kommenczió is kijárt természetben, s azonfelül innen folytathatta ügyvédi teendőit is, mindenképen javára szolgált, hogy a nádori udvarban élt. Itt módja és alkalma volt az ország legelőkelőbb főuraival is megismerkedni. Lippai György egri érsek, Pálffy Tamás, Szelepcsényi György püspökök, Pálffy, Eszterházy, Erdődy, Homonnay, Csákyak, Koháry István, Andrássy Miklós mind barátjai voltak Wesselényinek, s nem egyszer megfordultak a várban.

Maga Wesselényi, bár nem lángész, de ügyes, élelmes ember volt, s egyike e kor legtisztább jellemű embereinek. Szerette az elmés embereket, a milyen Gyöngyösy István volt, az akkori irodalmat is ismerte, olvasta. Balassí Bálint különösen kedves költője volt, a kinek verseiből sokszor idézett. Leveleit tősgyökeres, velős magyarsággal írta, kiáltványai elragadó, lelkesítő, látszik rajtuk, hogy tüzes, hazáját szerető lelkét is beléjük öntötte. Nagyon érdekes dolog, hogy Gyöngyösy is felhasználja egy-egy szép hasonlatát. 1651-ben azt írja Zákánynak Wesselényi: »Csak a sűrű felhőket, ködöket szaporítom fohászkodással.« Gyöngyösy ezt a hasonlatot így használja fel a »Murányi Vénus«-ban: »Kedvetlenül ballag bánatos arczával, Felhőket szaporít fohászkodásával.« A nádor felesége érdekes, híres asszony, nagy hibái mellett egy-néhány tiszteletreméltó jellemvonással. »Jó lóháti, szemes asszony«, így vélekedtek róla az egykorúak. Az öreg *Rákóczi* György fejedelem festői képét rajzolja ennek a szeszélyes, férfiaslelkű asszonynak, a mint járt-kelt lóháton, »két pisztolya feltekerve, szabljája a nyeregfüben, a fejében bélelt süveg, előtte vezetéklő s azon is pisztolyok, egyetlen asszony-ember vagy leány se volt vele, csak mind férfiak«. Ez a kardos asszony fegyverrel verte vissza a neki nem tetsző férjet, Rozsályi Kún Istvánt, a mi országos nevetésre adott alkalmat. Nem kevesebb feltűnést keltett murányi kalandja, a hol férfias bátorsággal, furfanggal várat, férjet szerzett magának, vagyonára áhító rokonait kitudta a várból. Wesselényinek hű felesége, gondozója volt, de a mint a murányi kalanddal a saját érdekét kereste, úgy később, ura halála után, megint az *árulás bűne* tapadt emlékéhez. Ez a pazarló, fényűző, könnyelmű asszony, bizonyosan, hogy a temérdek adósságaitól szabadulhasson és az udvar kegyeit biztosítsa magának, 1668-ban az összeesküvők

összes iratait átadta Rottal Jánosnak, az udvar bizalmasának, pedig e lelketlen szereplésével másokat és magát nagy veszedelembé döntötte. E nagy vétke mellett mérhetetlen hiúsága alig számbavehető. Még vénasszony korában is nagyon bántotta, ha májbaja miatt »a szoknya vállát magán meg nem szoríthatta«, vagyis kellőképp nem fűzhette magát. Nem vesztegethet meg bennünket e nagy bűneért jó szíve se, a mit cselédségével és mindenkivel éreztetett, a ki segedelemért hozzá fordult, alapjában lelkiismeretlen, dicsvágyó asszony volt, a ki a saját érdekeinek mindent fel tudott áldozni. Férje halála után az a dicsvágy tartotta az összeesküvőknél, hogy — Nagy Ferencz biztatása szerint — *az ország királynéja* lehet. Mikor látta, hogy az összeesküvők sorsa napról-napra reménytelenebb, eladta őket abban a reményben, hogy adósságait, vagy legalább nagy részét az udvar kifizeti.

Ilyen forгатagba került Gyöngyösy István a murányi udvarban. A nádor, a nádorné egyformán szerették a költőt, hiszen mind a ketten gyönyörködtek a versekben. Széchi Mária szintén verselt. Sokféle ügyes-bajos dolgaikban Gyöngyösy jogtudományával is hasznokra volt. A férjnek és feleségnek is hízelt az, hogy Gyöngyösy oly ékes versekben megírta történetüket, a mire olyan büszkék voltak, s végig bizalmas, baráti érzésekkel tüntették ki Gyöngyösyt. Gyöngyösynek azonfelül volt egy megbecsülhetetlen tulajdonsága: hűségesen ragaszkodott pártfogóihoz. A nádor 1666-ban, Nagy András mezei hadnagy halála után, javait a költőnek juttatta, bizonyosan az ő pártfogásával a nógrádmegyei *Sós-Hartyánban* is curiát nyert. Van emlék ezidőbeli ügyvédekedéséről is. 1665-ben a fülekvári őrség és nemesség őt bízta meg italmérő jogának megvédelmezésével.

1666-ban már a nádor se nézhette végig tétlenül Magyarország rettenetes romlását, a melyet a német a vasvári béke után teljesen a török szabad prédájává engedett át. Szövetkezett *Zrinyivel* ez a buzgó királpárti, de azért jó magyar hazafi, mert belátta, hogy kötelessége hazája sorsán segíteni. Beteges állapotban, öregségére szakított multjával. Mily lelki tusakodások után szánhatta magát rá! Valóban a nádor a szerencsétlen összeesküvés legrokonszenvesebb alakja, a kit pusztán hazaszeretete vitt bele, míg a többieket, *Szepessy Pált* és *Szuhay Mátyást*, a két engesztelhetetlen kuruczot kivéve, az önérdek, saját javok szeretete mozgatott. Murányban tartották 1666-ban azt a híres gyűlést, a hol elhatározták, hogy a német ellen a törökhöz fordulnak. Míg a be nem avatottak víg poharazással töltötték idejüket, az elégedetlenek, köztök a költő törhetetlen kuruczézésű sógora, *Szepessy Pál*, a titkos tanácskozást folytatták. Ekkor mondotta szomorúan a nádor: »Be kell hódolnunk!« Hódolni akart ő is a töröknek, a ki ellen egész életén át küzdött.

Hogy Gyöngyösy e tanácskozásokban, mint a nádor hú és kedves embere, részt ne vett volna, az elképzelhetetlen. Hogy az ő

tevékenységének ez irányban kevés nyoma maradt, az is természetes dolog. A főurak vitték itt a szerepet, s neki csak kisebb küldetésekkel, levelezéssel kellett megelégednie. A nádor különben egy év múlva, 1667-ben meghalt, s a nádorné teljesen *Bessenyei Nagy Ferencz*, e kapzsi, aljas ember hatalmába került, a kinek okvetetlenül útjában állhatott Gyöngyösy, ez az eszes, kedvelt ember. Bár még 1667-ben asszonya Lengyelországba küldi, hogy Lubomirszky Sándor herczegnek ott jószágait eladja. Lehet, hogy ekkor politikai küldetése is volt, mert az összeesküvők Lengyelországban is kerestek segítséget, de hasztalanul. A következő évben azonban a költő elvesztette úrnője kegyét. Széchi Mária Pozsonyból intézkedett beteges állapotában, épen *áruló útján* lévén Nagy Ferenczczel, hogy Gyöngyösyt Murányból eltávolítsa, őt Balogvára kapitányának rendelte, de egyuttal *Babaluska* falut is átadatta neki 400 tallérért, a mit ő 1200 forintért birt zálogba. Gyöngyösy engedelmeskedett a rendeletnek, még január 1-én elfoglalta új állását, de már akkor tudta, hogy »holmi, átkozott hírharangok« besúgása miatt lett kegyvesztett; de mint Széchi Máriának írta, igyekezni fog asszonya neheztelését is megengesztelni.

Csak akkor tudta meg Gyöngyösy mivel vádolják. Bizonyos *Dósáné*, valószínűleg *Bessenyei Nagy Ferencz* felbujtására, valami nőcseléddel való viszonyával hozakodott elő, a mi teljesen elfordította tőle asszonya szívét, a ki május elején szemére hányta ezt a balogi kapitányságban búsuló költőnek. Erre levélben felel a költő. Ez a levél mutatja, hogy mily bizalmas viszonyban volt Széchi Máriával, természetesen tisztességes viszonyt gondoljunk, hiszen a nádorné már öreg asszony volt és betegségével, adósságaival s az összeesküvés bajaival kínlódott. Gyöngyösy tréfásan válaszol e vádra, szolgálóját, a kinek szolgálatával élt, igen »egyszerűnek« mondja, nem olyannak, a milyennek Széchi Mária előtt híresztelték, rosszat akaró szándékkal. E tréfás mentegetődzéssel bizonyosan felvidítani akarta asszonyát, de komolyan is mentegetődzik. E levélből látszik az is, hogy számkivetettnek érezte magát a hegyi várban, vágyott vissza a zajos udvarba. Szép levelét így végzi: »Ha fényes napot nem is, nekem is viraszt valami homályos hajnalt az úristen!«

E levélből világosan kitűnik, hogy a nádor halála után »te-mondákkal« rongálták becsületét. Sok irigye volt a kedvelt embernek.

E levélből bizonyosra vehetjük, hogy már ekkor özvegy volt. Első felesége, Baranyai Ilona, már a sírban porladozott.

Levelének megvolt a kívánt hatása. A nádorné megengesztelődött hű embere iránt, a kit, úgy látszik, megszokott a maga körében, azért adott rá neki alkalmat, hogy magát tisztázhassa. Talán kárpótolni akarta avval, hogy már egy hónap múlva, ez év június 4-ikén Hrucsova Esztrény és Baradna részbirtokait neki adta, s ez év decz. 14-ikén *Babaluska* faluról is kiállította részére a záloglevelet. Ebben már dicséri Gyöngyösy hűségét. Elmondja benne,

hogy urát is *nchány esztendeig* mint komornyik szolgálta, »s noha sokféle hivatalja volt a szolgálatra, minket el nem hagyott, s egy évig mint balogi kapitány is szolgált«.

Gyöngyösy híven kitartott a nádorné mellett. Bár hű királypárti volt, épen mint Wesselényi, belekerült ő is a nemzeti mozgalomba, s keserű szívvel látva hazája pusztulását, segíteni iparkodott sorsán. Bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy már 1668-ban, mint a »*rebellió híve*« belekerült a pártosok összeírt lajstromába. Mint Széchi Mária követe részt vett a bécsi udvartól eltiltott 1670-iki kassai gyűlésen is. Mint különben is megjegyzett ember ezután Füleken nyolcz nórádi nemessel ő is fogságban sínylődött.

Az 1670-iki »siralmas esztendő«, a mint *Babócsay* tarczali krónikás mondja, rettentő üldöztetések, kínzások éve. Magyarország megkötözve hevert a bécsi udvar lába előtt. Gyöngyösy Szelepcsényi érsek közbenjárására szabadul ki a börtönből. De a kiszabadulásnak nagy ára volt. Gyöngyösy, mint sok más ember, úgy menekült meg az üldöztetéstől, hogy a katolikus hitre tért. Megerősíti e feltevésünket az is, hogy Szelepcsényi menti meg a börtönből, a ki másokat is kimentett ilyen áron. A murányi udvarban hite elhagyására nem volt szükség, a nádorék vallása miatt jószágokon senkit se háborgattak. De így is terhes feltételek mellett menekült meg, *Bélteki* Pál, füleki kapitány s a füleki várórség tisztikara tizezer tallér erejéig kezeskedett érte.

Mihelyt kiszabadult, a hű ember rögtön Széchi Mária segítségére sietett, a kit árulás díjában fogolyképen tartottak Murányban. Végre Pozsonyba ment a nádorné és ügye szorgalmazása végett Gyöngyösyt küldte Bécsbe. Most már nem bízott Lessenyei Nagy Ferenczben. Nem is hagyta el Széchi Máriát, míg sorsa el nem dőlt, legalább míg szabad lábra nem tették, a mit Gyöngyösy 1671. decz. 2-án Bécsből maga ír meg Andrassy Miklósnak, a kinek a pártfogása alatt, ezután meghúzódni akart. Erre a zűrzavaros, szörnyű időkben nagy szükség is volt. Az óvatos Gyöngyösy élt az alkalommal, Andrassy is hívta, mert szüksége volt a híres törvény tudóra, az ügyes emberre.

Ez időben költői munkássága se szünetelt. Meggyőződésünk szerint *Cupidó* és a *Rózsa koszorú* is ez időtájban keletkezett.

Mennyire lyrai és hangolható természet volt Gyöngyösy mutatja az is, hogy balogvári száműzetése idejében vagy megkezdette, talán ott be is végezte a *Csalárd Cupidót*, a mely nem egyéb mint vezeklés, a szerelem sokféle veszedelmeit feltüntető, elbeszélő formában írt tanköltemény. Mi bizonyosnak tartjuk, hogy ez időszerinti hangulatából szövődött e költeménye, ámbár csak sok esztendő múlva, 1695-ben ajánlja Koháry Istvánnak, e szigorú erkölcsű, vallásos főúrnak. Gyöngyösy bizonyosan e tulajdonsága miatt iparkodott evvel is kedvét keresni a költészetben is gyönyörködő főúrnak, mert azt hitte, hogy alapeszméje, a mely *a tiszta, házas szerelemre buzdít*, kedves lesz neki. De e jámbor, jóakarató

szándéka, a jelek szerint, aligha nem csütörtököt vallott. A Maecenás a művet nem nyomatta ki, a mi nem mutat arra, hogy a munka tetszését megnyerte. Bizonyos, hogy megbotráncozott rajta. Gyöngyösy a szerelem örvényeit rajzolva, nagyon is paprikás példákkal bizonyítja káros voltát. Veszedelmeit is oly csábos módon rajzolja, hogy csak izgatja vele a lobbanékonyabb vérű olvasó képzeletét. A szerelem költője az erkölcsbíró szerepét öltötte magára, de pórult járt vele. Érzéki képei, buja példái épen nem állnak oktató céljának szolgálatában. Épen az ellenkezőt éri el vele, mint a mit akart. Ez mindenesetre nagy liiba, egy oktató költeményben. A hogy azonban megindítja az elbeszélést, az teljesen új lelemény a magyar elbeszélő költészetben. Akár csak Dante, olyan véggel indul el, hogy sétálni menjen, búját felejtetni s a tél elején, a nap vidám fényessége mellett egy erdőbe ér, a hol tornyos nagy halmok vannak, a tetejükön ülő kőszálakkal. Ott találja Vénust, a ki igen siratja fiát, Cupidót, mert elvesztette. Keserűségében a költőt kéri meg, hogy segítsen rajta, keresse meg szerelmes gyermekét. Mikor elindul keresésére, a szerelmesek keserű sorsát, s egyéb erős jeleneteit festi nagy erővel és helyenként mocskosan is. Mostan már elborzadva szabadulni akar Cupidótól és a szűz, tisztaéletű Dianánál keres segítséget, oltalmat. Diana a házasságbeli »istenes szerzetet« ajánlja neki s jó feleség keresésére buzdítja. A házasság élet örömeinek csábos leírása után Diana örökös szolgálatára ajánlja fel magát, s Vénushoz érve, tőle elfordul, tudtára adván neki, hogy Dianával vadászott, az ő erős oltalma alatt áll.

Ez a kerete Gyöngyösy elbeszélésének. Bajos, szinte lehetetlenység föltenni, hogy Gyöngyösy Dantét ismerte volna. Utánzásról tehát szó sem lehet, eredeti leleménye ez a költőnek, s mint ilyen magában véve költői és érdekes is. A baj azonban az, hogy ezt a keretet nem tudta megtölteni értékesebb tartalommal.

Szerkezete itt is gyenge, meséje nincs, szétfolyó temérdek példa van helyette. Diana vadászatainak hosszas leírása, Tereus hosszadalmas históriája, a melyet Diana beszél el abból az alkalmából, hogy egy fáczánt lelő, mutatja, hogy Gyöngyösy mily esetlenül ügyetlen a meseszövéseben, tulajdonképen nem is törődik vele. Régi szokása szerint a mese itt is mellékes, csak nyelvi kellemetességeit és leíró képességeit ragyogtatja. Nyelve ékesen, könnyen folyik a munkájában is. Ha hosszas leírásával kifárasztja is olvasóját, de a nyelvi szépségeken kívül egyik legszebb leírását, Philomeláét itt találjuk meg. Ebben még ma is gyönyörködhetik mindenki.

Égnek nyaka, melyre sok drága kövekkel,
A szerint kezei köves percekkel,
Gyertyákat gyűjtának, ragyogó fényekkel,
Miként a csillagok éjjeli tüzekkel.

Fodorult hajában szedtek rendes ránczot,
 Rengő bokrétái, melyben járnak tánczot,
 Visel a dereka szép gyémántos lánczot,
 S azt különböztető sokféle zománczot.
 A sok cifra rajta majd ugyan lángozik,
 Külömb-külömb színre, mint Iris változik.
 Mint rózsza, a mely szép szaggal virágozik,
 Ambrás öltözete jobban illatozik.
 De mégis szebb maga, hogysem ruházattya,
 Valamerre fordul vidám ábrázattya,
 Mint felkelő nap a homályt oszlattya,
 A ki ezt szemléli, nincs annak bánattya.
 Jádznak szemeiben gyémánt ragyogványok,
 Ajakán inganak kláris szivárványok,
 Viselik beszédét ékes tudományok,
 Olyak a kezei, mint fehér márványok,
 Orczája rózsás kert, lilium homloka,
 Mint a sugár czédrus oly karcsú dereka.
 Alabastrom oltárt mutat fehér nyaka,
 A hol az van, nincsen ott soha étszaka!

Ennyire tud Gyöngyösy a női szépségért lelkesedni még vezeklő óráiban is, nem csoda, hogy olvasói komolyan se tudják venni oktató, erkölcsös célját, mert biszen erre maga a költő se volt képes. Kódós allegóriáiban csak költészetének szétszórt virágaival, a műveletlenebbekre pedig sikamlós példáival hatott. Mert igen kapós műve volt ez. Életében ugyan csak kéziratban terjed el, de az 1734-ben mocskos példákkal megtöltött kiadást gyorsan követte a második, harmadik, a negyedik, Dugonics András-féle kiadás, a mely a század végén 1795-ben jelent meg.

Gyöngyösy tehát e munkájával a közönségnél nagy sikert aratott, de a szigorú erkölcsű Koháry Istvánnál kevésbbé. Maga is belátta, hogy vezeklő szándéka balul ütött ki, teljesen istenes költemény írására adta magát, Jézus Krisztus szenvedéseinek és megdicsőülésének jeleneteit írta meg »Rózsakoszorú« czímen. De itt se tagadja meg magát a régi Gyöngyösy, az »előkészületben«, a mint a bevezetést elnevezi, bőven elmondja a sok fabulás régiségeket, »poétai költeményes« dolgokat, a merre »ifjabb időkben és játékosabb esztendőkhöz« járt »hivságok hivságával, ifjú elme bolondságával«. Mikor e fabulás dologról sok-sok versben kedveszerint megemlékezett, csak akkor kiált fel bűnbánatosan:

Oh, én kedves szarándokom,
 Látod-é? volt arra okom,
 Hogy elébbi utadtól
 Másuvá térítettelek,
 És jobb helyre vezettelek,

Abban feltett czélodtúl.
 Mert, a mit ottan feltettél
 Elmédben, elődben vettél,
 Mind hejában valóság:
 Sőt abban oly is lehetett,
 Mely által sértést vehetett
 Az lelki ártatlanság.
 Megbánthattad Istenedet,
 Az előtt tiszta lelkedet
 Ejthetted rút szennyekben:
 Nem lelted, megtisztulását
 Heliconi vizekben.

Így tér át vallásos tárgyára, Jézusra, Máriára; előbeszédében meg is említi, hogy a »kiknek az olyaténokban nem forgott elméjük«, azok hagyják el a bevezetést és egyenesen a Rózsakoszorúhoz nyúljanak, »a melyet készület nélkül és készen találnak«. Tizenöt rózsáról beszélt itt a költő, ezek közül három Máriára, a többi Jézusra vonatkozik. Gyöngyösy felvett tárgyát itt is elbeszélő lyrikus módon adja elő. Minden rózsához odafűzi a történetet, hogy a végén érzelmes áradozással forduljon Jézushoz vagy Szűz Máriához. Jellemző Gyöngyösyre nézve, hogy különösen Krisztus szenvedéseit nagyon is emberies, reális vonásokkal rajzolja, hymnusi szárnyalást nem tud venni, a lyrai részek is reflexiókkal vegyülve inkább a kellem mesgyéjén járnak, sőt érzékies képei nagyon világiasak is. Lépten-nyomon érzi az olvasó, hogy a vallásos tárgy és annak érzékies festése között bizonyos hézag van, s öntudatlanul várja az ember, hogy az ájtatosságba merült Gyöngyösy hirtelen fordulattal mikor fogja kellemes nyelvével, ragyogó képeivel a szerelem hatalmát, a női test szépségét dicsőíteni. De az ájtatos lelkeknek így is kedves olvasmánya volt a »*Rózsakoszorú*«, a mit vallásos tankölteménynek mondhatunk. Forrását kár volna keresni. Általánosan ismert vallásos elmélkedésekből szövődött ez a vallásos költemény. Azért vált oly népszerűvé, mert az ismert dolgokat könnyen folyó, kellemes versekbe szedte Gyöngyösy. Verses formája nem a négyes Sándor-vers, mint Gyöngyösynek egyéb más munkáiban. Ősi nyolczasokban van írva, hetesekkel tarkázva, úgy hogy az első két sor 4—4, a negyedik, ötödik szintén 4—4 ütemű, a harmadik s a hatodik sor pedig hetes 4—3 tagból áll. A két első sor egymással, a harmadik a hatodikkal, a negyedik az ötödikkal rimel. Ez se új versforma. Népdalainkban ugyan nem fordul elő, de megvan már Gyöngyösy előtt Balassinál és Szenczi Molnár Albert zsoltáraiban is. Később Csokonai ily versekben írta meg »Béka egér harcát«, Arany is egyik komikai versét. Gyöngyösy tehát nagyobb divatba hozta, s utána már komikai versekben is alkalmazták.

E költeményét szintén *Koháry* Istvánnak, kora legvallásosabb főúranak ajánlotta. Koháry Thököly rabságába kerülén, börtönében

versirással enyhített kínjain. De nem annyira versei révén, mint inkább állhatatos hűségével tette magát emlékezetessé. Lipót császártól nemzet-gyilkos politikája miatt az egész nemzet elfordult, de Koháry kinzatóst, a keserves rabságot is elszenvedte érlette. Csak a vallásban, a lant pengetésben keresett tömlöcze fenekén vigasztalást. Koháry vallássósága öregségében szinte bigótsággá fajult. A »*Cupidó*« balsikere után Gyöngyösy mintha beakarta volna neki bizonyítani, hogy vallásos költeményeket is tud írni. De Dugonics feltevése szerint más oka is volt, hogy Koháry kedvét keresse. Koháry István királyi adomány-levelet nyert Széchi Mária jószágaira, a miből a költőnek asszonya kedvezéséből Babaluska falu jutott. Ezt a falut szerette volna Dugonics szerint Gyöngyösy megtartani, azért ajánlotta Kohárynak egymás után két munkáját is, de kevés haszonnal, mint Dugonics írja.

Első munkáját — bizonyosan »kaczér« tartalma miatt, ki se nyomatta a Maecenas. A »*Rózsa koszorú*« már kinyomatta Lőcsén 1690-ik esztendőben, még pedig igen pompásan úgy, hogy ma is gyönyörködve veheti kezébe a könyvkedvelő. De azt a célját, hogy a falut megtarthassa, nem érte el. 1695-ben Koháry István mint derencseni jószágához tartozó falut 1200 frt-on Gyöngyösytől visszaváltotta. Koháry juttatott tehát az elismerésből, a dicsőségből a költőnek, de a falut már magának tartotta. A miben az a vigasztaló, hogy ma sincs különben. Gyöngyösynek legalább az elismerésből jutott ki, sok költőnek még abban sem lehetett része.

GYÖNGYÖSY IRODALOM-TÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.

(Jelleme, Politikai vallása. »*Ének*« Thököly Imréről és Zrinyi Ilonáról. Kemény János. Nyelve, verselése.)

Gyöngyösy jelleme az eddig mondottakból is eléggé kidomborodik előttünk. Ember volt ő is, korának gyermeke századának erényeivel és hibáival, de olyan tehetséggel is megáldva, a mely kortársai sorából messzire kiemelte. Jómódú, művelt, a tudományokat becsülő köznemesi prókátor családból származott. Atyja már ügyvédi foglalatosságánál fogva is előkelőbb körökben forgott, több főúrral állott ismeretségben: így az ungi Homonnayakkal is. De egyéb összeköttetései révén eszes, tanult, kedves fiának, »Istóknak« pályáját egyengetni tudta. Maga is különösen kedvelte, szerette, a többi gyermeke közt őt végrendeletében is megkülönböztette. De a költő emelkedésében, hire, neve megszerzésében magának volt a legnagyobb része. Esze, tehetsége, alkalmazkodni tudó modora vitték előre. Kedves, kellemes, jókedvű ember volt. Urai, pártfogói megszerették, bizalmokra, barátságokra méltatták. Idősebbik *Koháry* István seregbírónak teszi meg a füleki várban, az ifjabbik *Koháry* István mindvégig érdeklődik munkálkodása iránt. Az ország nádora, *Eszterházy* Pál is élt szolgálatával, fontos dolgokkal bízta meg.

Nyoma van, hogy élıszóval üzentetett valami olyan dolgot tőle, a mit írásban nem akart se Gyöngyösy, se nádor tenni, bár a kövesjolsvai úton — a mint írja — »nem kevés rázódással lehet által mennem«, mégis gyöngye egészsége ellenére elindul ura szolgálatjára. Széchi Mária okiratban dicséri hűségét, mint a ki »félretéven — írja a nádorné — olyatén alkalmatosságokat, minket el nem hagyott«. Mikor a nádorné napja leáldozott, Bécsben, Pozsonyban mellette állott, míg mások, a kik több javával éltek, elhagyták. Nem is akart a hű Gyöngyösy elmenni mellőle, míg — saját szavai szerint — »nyavalyás asszonyának dolga végbe nem mégyen«. Andrassy Miklós, gömöri főispán, dicséretekkel halmozza el hűsége miatt abban az okiratban, a hol Csetneken, Krasznahorkán házat s másutt is részbirtokot irat be neki. Megírja róla, hogy már »egynehány esztendőktől fogvást háborúságos és veszedelmes üdőben, maga dolgainak sok és káros hátramaradásával, sőt nem egyszer élete periclitáltatásával hűséges, hasznos szolgálatot tett és tőle veszedelmet is eltávoztatott«. De pénzbelileg is sietett ez ura segítségére, többször adott néki »gréczi« tallérokat, »magyari forintokat«, »körmöczi aranyokat«, sőt gazdája még conventiójával is adósa maradt. E hűséges szolgálatát iparkodott is ez a főúr mindenképen jutalmazni. Így emelkedett Gyöngyösy tisztetben, becsülésben, hírben egyaránt. 1680-ban *Zrinyi* llona, mint az ország leghíresebb törvénytudóját említi. Gömör-megyében egyszer megbuktatják az alispáni választáskor, de fontosabb dolgokban nem nélkülözhetik Gyöngyösy ügyességét. 1681-ben az országgyűlésre mint követet felküldik. 1685-ben a vérszomjas Caraffa tábornokkal tárgyal, 1686-tól kezdve 1693-ig egyfolytában alispánja a megyének, mint követ részt vesz az 1687-iki nevezetes pozsonyi országgyűlésen is. Betegsége miatt mond le az alispánságról, mert gyakran betegeskedett, örökösen panaszkodik gyenge egészsége miatt. De hét év múlva újra, kényszerítve, unszolva megválasztják alispánnak, vonakodása ellenére haláláig maradt e díszes állásban. Csak költői munkálkodását alig említik a fenmaradt okiratok. Ezen különben ne csodálkozzunk. Hivatalos adás-vevésre, zálogos állapotra vonatkozó okiratok azok, a hol neve igen sokszor előfordul. De hogy költői munkálkodása is széles körben feltűnést keltett, mutatják a gyéren maradt nyomok. *Koháry* kéri tőle kéziratban maradt verseit. Irodalmi érdemeit jóval a *Murányi Venus* kiadása előtt ismerték, mert mikor 1655-ben *Sós-Hartyánban* egy egész Curiába beiktatták, a szentbenedeki konventben meglevő okirat szerint róla mint »*Stephanus Gyöngyösy literatus*«-ról van emlékezett. Tehát már ekkor kéziratban közkézen foroghattak versei.

Igazi írói természet volt. Bizonyos, hogy verseinek csak igen kis része látott napvilágot, sok kallódott el közülök, kézíratait elkapdosták tőle, évek múlva nagy bajjal kapta vissza, legnagyobb részöknek megjelenésök módját se látta, de írt, mert benső ösztön hajtotta. De azért az anyagi dolgokról se feledkezett meg soha, folyton iparkodott földet és egyéb birtokot szerezni, nagy úri ismeretsége és

muzsája csábos segítségével is. De hát bizony változó szerencsével ment az. Mert ámbár benne is megvolt a magyar nemesek birtokszerző vágya, rá is volt utalva, mert mint sok gyermekes apának nagy gondjai is voltak, de hogy főúri pártfogóinak kedvét ne szegje, egymásután lemondott, persze a zálogos-pénzek megtérítése mellett, efféle birtokairól. Mint feljebb említettük, Koháry kedvéért kibocsátotta kezéből *Babaluska falut*. Andrassy Miklós, a ki Széchi Mária mellett legnagyobb pártfogója volt s igen szerette, sok zálogos birtokot juttatott neki. Péter fia, apja halála után egymásután váltotta vissza tőle a krasznahorkai házat s egyéb rész-birtokokat. Gyöngyös engedett a fiatal főúr kívánságának, s krasznahorkai házat, bár a felmondás elmulasztása miatt joga lett volna megtartani, 1697-ben kiadta kezéből. Birtokszerző vágya a Kubinyiakkal, Máriássyakkal is perbe keverte holmi részjósáágok miatt, de utóvégre költségei visszatérítése mellett ezekről is lemondott. Enemű viselkedésének kulcsa csakis abban keresendő, hogy mint nagycsaládú apának sokra volt szüksége. Vállalt ő kezdettől fogva sokféle hivatalt, seregbiróságot, megyei szolgálatot, rendszeresen ügyvédkedett is. Zrinyiéken, Andrassyakon kívül vitte még Balassi Bálintnak, Koháryaknak és másoknak ügyeit. Nagy úri körökben forgott, kedves, általánosan híres, neves ember volt.

E körülményei határoztak politikai hitvallása fölött is. Gyöngyös pedig a körülmények szerint alkalmazta élete sorját. Nem tartozott azok közé az emberek közé, a kik meggyőződésök ellenálthatatlanul visz az ez által kijelölt ösvényen. Indulatain tudott uralkodni, főúri pártfogóinak nemcsak kegyét tudta megnyerni, de vett sérelmei elviselésével is megtartani iparkodott jóakaratokat. Labancz főuraknál kereste már ifjú korától kezdve boldogulását. A rendi alkotmány szerint az ország sorsát a főurak intézték, a köznemesség engedelmesen követte azt a főurat, a hol pártfogást remélt, vagy a kinek oltalma alá adta magát. Gyöngyös erős labancz hírében áll. Füleken, mint seregbiró, elégséges labancz szellemet is szívott magába; Wesselényi udvarában, a ki a labancz, de azért erős magyar érzésű, korának egyik legtiszteletre méltóbb alakja volt, szintén olyan levegőben élt, a hol a királyhoz való ragaszkodás szükségét hallhatta minden körülmények közt. A »*Murányi Venus*« is e király-párti érzelemnek dicsőítése. Wesselényi, még Máriának is keményen szemére hányja, hogy a király hűségétől a várbeliek eltértek. Ime ezeket adja szájába:

Ha jól meggondolod a régi dolgokat,
Régi őseidnek tekintsed sorsokat,
Nemde nem közrendből találod azokat?
Uri méltóságra ki vitte voltokat?
Ausztriai háznak igaz fejedelmi,
Nemes országunknak királyi, védelmi,
Voltak nemzedednek ezek segedelmi.

Nemességre hozták paraszti voltokból,
 Zászlós uraságra nemesi sorsokból,
 Grófságra végtére ily uraságokból,
 Gazdag palotákra kis faházatokból.

Csak úgy áradozik mindenütt e költeményében a királypártiság dicséretétől. De ez csak akkori érzelmeit bizonyítja. Maga a nádor szomorúan győződött meg róla, hogy e »nemes ország *védelmi*« tulajdonképen teljesen kiszolgáltatták az országot a török dúlásnak, még a törököt is ingerelték a magyarok ellen, azt hitték el velők, hogy a közös ellenséget a magyarban kell keresniök. Gyöngyösy sokkal okosabb ember volt, minthogy ezt be nem látta volna, nemcsak ura iránt való tekintetből, de bizonyosan magyar szíve meggyőződésével is az összeesküvőkhöz csatlakozott. Csakhogy mint körültekintő, óvatos ember kockán nem forgatta sorsát. A menekülésre keresett, talált is módot, ámbár ő is belé került a »*rebellió*« megjegyzettjei közé.

Mikor Andrassy oltalma alatt *Krasznahorka-Váralján* meghúzta magát, csendes szemlélője volt az ország végpusztulásának és a rémuralom minden véres jeleneteinek. Hogy szívében mélyen el ne keseredett volna, azt nem tehetjük fel róla. De hogy testtel-leléekkel nem csatlakozott a kurucokhoz, azt idősebb kora, a kockáztatástól visszariadó természete eléggé megokolják.

E rettenetes időben is meg tudta óvni kis értékét. A még olyan gazdag főúrnak, mint Andrassy Miklós volt, a ki a háborús időben a maga vallása szerint sokat vesztett, pénzbelileg is segedmére tudott sietni. De hogy a felkelők iránt rokonérzéssel volt, annak irodalmi munkáiban is nyoma van. Mikor az 1681-iki országgyűlésen az ujonnan megválasztott nádor, Eszterházy Pál dicsőítésére — mint büszkén mondja — *magyar versekkel* örvendezik, nyíltan megírja a hazáról:

Forogván sok izben ellenség kezében,
 Estem a *Sasnak* is némelykor körmében,
 Néha a tollaimat is tépte mérgében,
 De hogy mind elrontson nem volt erejében.
 Volt oly, szorongásin, a ki nem engedett,
Feltámadt mellettem, meg is verekedett,
 Körme közzül kivont, éltem menekedett,
 S a *Sas*, mint én gyakran bővebben szenyvedett.

Tudnivaló, hogy a *Sason* a németet érti. Tagadhatatlan az is, hogy »*Kemény*«-jében erős gúnynyal illeti Montecucculi németjeit, a kiknek sétáló hadjárata miatt — mint Zrinyi mondja — koronánk legszebb boglárja, Erdély, törökök szabad prédája lett. Azt sem lehet ráfogni, hogy a törököt váltig gyűlölte volna. Épen Keményében is és nem kárhoztatva leírja, hogy hőse iparkodott a törököt megengesztelni, csak azután fordult a bécsi udvarhoz, csakhogy ezeknek »rák háton volt járások«. Nem is szabad olyat követelnünk

Gyöngyösytől, a mire természettől fogva hajlandósága nem volt. Nem akart ő a végletekig menő kurucz vagy labancz lenni, de azért, hogy családjának, az irodalomnak élt, rossz magyar, rossz hazafi nem volt. Többet használt ő evvel hazájának, mintha kurucz vagy labancz részen csatázott vagy alkudozott volna. Tollával szerzett magának halhatatlan érdemet.

E fejtegetésekből kitűnik, hogy az olyan érvelésnek, mintha Gyöngyösy, ez erős labancz, nem írhatta meg a Thökölyről és Zrinyi Ilonáról való éneket, egyáltalán semmi alapja sincs. Gyöngyösy féltette a magyart a némettől, mint más igaz hazafi, dicsőítette is azokat, »a kik megmaradásáért küzdöttek« már a nádor tisztességére írt versében is. Csak természetes dolog, hogy Thököly nagy sikerei után őt is elfogta a lelkesedés, hogy eljöhet az idő »*az melyen a kalpag szab rendet az kalapnak!*« vagy más szóval: Magyarországon a magyar lesz az úr! Csak dicséretére válik, hogy lelkesen, igaz kurucz érzéssel dicsőíti azt, »az ki régen fegyvert fogott hazájáért!« A bécsi udvar nemzetgyilkos politikája egy táborba gyűjtötte a nemzetet. Onnan Gyöngyösy sem hiányozhatott.

Nem is írhatta más e híres költeményt, mint Gyöngyösy. A pompás, dallamos verselés, a mihez korában senki sem értett úgy, gyönyörű, színes hasonlatokban bővelkedő nyelv, a mely szinte vessorról vessorra menőleg egyezik egyéb nyomtatásban megjelent költeményeivel, maga a feldolgozás módja is Gyöngyösyre vall. Ez a költemény abban teljesen megegyezik a »*Murányi Vénus*«-szal, hogy itt is Vénus intézi a hős és hősnő dolgát. Mintha megismételné a költeményt az »Ének«-ben e »fabulás« dologban. Allegoriás vonatkozásaiban is teljesen hasonlít »Cupidó«-hoz s különösen a »*Palinodiá*«-hoz, a melyben szintén egy név sincs, csak a hazát példázó »*Nympha*«, a »*Sas*« (a német), a »*Hold*« (a török), épen mint e költeményében. Így abban az időben senki sem írt, senki se verselt, sok időnek kellett eltelni, míg a magyar verselés művésztét, a ki elsőnek öntudatosan zengett magyarul, csak meg is közelítették. A nyelvi egyezések kimutatásával egész füzetet lehetne megtölteni, de a hasonlatok is Gyöngyösy hasonlatai vagy Gyöngyösy hasonlatainak továbbképzése. E hasonlatok tehát nem reminisczcenciák, hanem ikertestvérek. Ime egy pár példa:

Kemény, II. könyv, VI. rész, 25. versszak:

Nem hajol társához galamb engedelve

Ének, 68. versszak:

Egész teste hatyú, galamb engedelve

Kemény János, I. könyv, II. rész, 9. versszak:

Megpirosúl nyakán a fekete kláris,

Mert őtet sok helyen emlegetik már is.

Óhajtván némelyek, mint Helenát Páris,

Sokat özvegyleni ennek bizony kár is.

Ének, 66-ik versszak:

Homloka lilium, az ajaka kláris,
Helenán se talált ennél szebbet Páris;
Az melynek hervadni magánosan kár is,
Bár csókokod harmatja érte volna már is!!

Murányi Vénus, II. rész, 240. versszak:

Úgy ereszkedik le a köves hegyekről,
Vélnéd, hogy az szép nap lejött az hegyekről;

Tudniillik Széchi Máriáról szól a költő.

Zrinyi Ilonáról meg így dalol:

Vidám személyinek helybül mozdulása,
Mint az derült napnak az égen járása!

Ugyanaz a zengő, dallamos nyelv, ugyanaz a gondolkodás — a mely ily ragyogó, keleti színpompájú hasonlatokat teremt. Ezekhez fogható abban a korban — kivéve a kurucz népköltészet marad, ványait — nem találunk más írónál. Vagy hasonlítsuk össze Kemény János II. könyvének 4. részében a bús gerliczéről írt szép sorait, az »Ének« 254. és 259. verszakaival, a hol szintén a bús gerliczéről van szó. Az egyforma gondolkozást, a költői tárgyalás hasonlóságát csak avval lehet magyarázni, hogy ezeknek egy a szerzőjük. A ritka *buliklás* szót is mind a két helyen megtaláljuk. De reflexióiban is megismerszik Gyöngyösy gondolkodása. A szerencse forgandóságáról az ő kedves hasonlatait ismétli e versében is. Megtaláljuk itt szintén egyik kedves gondolatját, a melyet ajánlóleveleiben mind az Apor Istvánhoz, mind Andrassy Péterhez írottakban megtalálunk: »Ha pitvarinknak minden falai« — írja a költő — »bekárpitoztatnak is dicséretes eleink régi képeivel, semmi az; mert nem azok, hanem egyedül a magunk jeles tselekedetei nemesítenek. A kiből pedig együtt találattik mind régi jó nevének dicsősége, mind magának azzal egyező dicséretes cselekedete, *az kettős szárnyú érdem és feljebb mehet azzal, mint a ki csak maga fűzi előmenetelének tollait.*

Vessük csak össze ezzel az Ének 198—199-ik verseit. (Thökölyről van szó.)

*Ide régisége ősi czímerének,
Sok dolgokkal jeles nagyuri vérinek,
Oda van soksága maga érdemének,
A mely legjobb szárnya szép híre-nevének;
Hullanak sugári akármely nemzetnek,
Ha azok csak ősi tollakkal fűzetnek,
Maga szép érdemin az kik építetnek,
Azok erejével magosbban mehetnek.*

Mindez nem *utánzás*, egy léleknek iker szüleménye. Benne van Gyöngyösy ereje, Gyöngyösy tehetsége. De meg vannak

e költeményben Gyöngyösy ismeretes gyöngéi is, a terjengősség, az allegorikus köd, a mythologiai példák sokasága, váltakozva gyönyörű lyrai részletekkel.

Tárgya különben e költeménynek is az, hogy Mars nem lehet el Vénus nélkül. Thököly, a hadak vezére, Vénus indítására, akár csak Wesselényi, feleségül veszi Zrinyi Ilonát; a második részben az van előadva, mennyire előmozdítja ez a házasság a bujdosók ügyét. Ennek is főtárgya a szerelem, és dicsőítése, de a hazafias érzés erős fellángolásával. Gyöngyösy itt is Tinódi módja szerint »*ujságot*« ír; tudniillik egykorú eseményt, és *megszineli* »fabulás mythologiai dolgokkal«. Thököly boldogságának, dicsőségének, hatalmának dicsőítése, a mikor szerencse csillaga legfényesebben ragyogott. De mily mélységes homály következett e nagy dicsőség, boldogság után! Az öreg költő fájó szívvel láthatta, mint foszlik széjjel az ő reménykedésével együtt a nemzetnek is minden óhajta. Ezzel szemben kicsit nyom a latban, hogy Koháryhoz intézett ajánló levelében hét év múlva »*törökös czimborának*« nevezi Thökölyt. A török hatalma már akkor meg volt törve; azt is tudnunk kell, hogy ahhoz ír, a kit Thököly keserves rabságban tartott. Az se lephet meg bennünket, hogy később Rákócziiban és Bercsényiben »*az haza békességének elrontóit*« látta.

Törődött, beteg öreg ember volt már akkor, belefáradott a sok munkába, gondba, csak a békességet kereste. Hogy ki nem adta vagy adatta e költeményét, a nagy csalódás után csak természetes, de ez nem is vallott volna az óvatossá Gyöngyösyre. A kuruczokat követő rémuralom Caraffa idején ez tanácsos se lett volna. De kéziratban így is elterjedt, sokan olvasták, lelkesedtek rajta.

A mi a költemény meséjét illeti, semmiképen se vetekezhettek a »*Murányi Vénus*«-szal, a melynek tárgya már magában véve is érdekes úgy, a mint az megtörtént, mert hiszen Gyöngyösy semmit se adott hozzá. Itt Vénus, Mars, Mercurius hosszas beszélgetése, tanácsadásaiból telik ki a költemény, s végül a haza borul a hős és a hősnő lábaihoz, tőlük várva »czondorlott« állapotjából való megszabadulását. Épenséggel nem szerencsés lelemény, de kárpótol e sivárságért a tüzes, hazafias reménykedés, bizalom a jövőben, a sok szép hasonlat, az ékes, kellemes folyású versek s mindenekfölött Zrinyi Ilona szépségének leírása. E páratlan szépségű sorok méltók a legnagyobb magyar asszonyhoz. Egyike a legszebb költeményeknek, a mit magyar nyelven írtak. Csupa szín, fényesség, nyelvtartalom összeolvad e dallamos sorokban, a melyeknek elragadó zenéje, ragyogó képei egyformán elbűvölik az olvasót. Külön címmel, teszem föl »*A kegyesről*« egy tökéletes lyrai költemény hatásával vonz és elragad. Leírás, de meg-elevenedik minden szava: élet, szín és erő. Olvassuk el s nem győzünk betelni szépségével.

A kegyesről.

Elmult ugyan immár az tavasz éltében,
De nyarának most van legkedvesbb színében.
Az orczái rózsák, nyaka alabastrom,
Maga kelletése szívet győző ostrom.
Homloka lilium, az ajaka kláris,
A melynek hervadni magánosan kár is.
Bár csóкод harmatja érte volna már is!

Egész teste — hattyú, galamb engedelme,
Gerliczét követő — társához szerelme,
Az hol kell, mint darú oly szemes figyelme,
Csendes erkölcsiben nincs negédes elme.

Úgy tetszik, az melyre lábai indulnak,
Azok helyén mindjárt virágok újulnak;
Az mikor ajaki beszédre mozdulnak,
Szép szavai között nádmézek is hűllnak.

Szólláshoz készülő ajaka nyílása,
Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása;
Vidám személyének helyből mozdulása,
Mint az derült napnak az égen járása!

Ennél szebbet soha se írt Gyöngyösy, itt magamagát multa felől. Teljesen a kor embere e költeményében is Gyöngyösy; »*Ujságot*«, olyan történetet mond, a mely csak az imént esett meg; korának ízlése szerint »poetai« mythologiai dolgokkal »színeli meg«, s diadalmas örömmel zengi, hogy »az égő hazának üszke megalszik immár«, de a maga tehetségéből adja hozzá nyelve kellemes zenéjét, színes leírásait, lángészre valló lyrai hevét, áradó kitöréseit, a mely — hogy az ő kedves hasonlatával éljünk — váratlanul, a mint a nap tüze a szürke felhőket világosítja meg, a hideg száraz reflexiót. Krónikás, száraz hangját megaranyozza lelkesedése tüzével.

De legkapósabb, legnépszerűbb munkája volt s a legnagyobb becsülésnek örvendett »*Kemény János*«-a. Dugonics alig győz szépségeivel betelni. Gyöngyösy [tehetségének minden erejét e könyvben látja legfényesebben ragyogni. »Itt ő — mondja Dugonics — a verseknek ékességében, alapos gondolataiban, minden legkisebb és csekélyebb dolgoknak kifejezésében magamagát fölülhaladta. Annak olvasásából megértettem, hogy én még igen csekély magyar vagyok. Ezen könyv volt ösztönöm, melylyel a magyar nyelvnek kisimítására ingereltettem.«

Gyöngyösy e munkájában történetünk két ismert alakját éneklí meg: *Lónyai* Annát és *Kemény* Jánost. Lónyai Anna férfias lelkű, erélyes teremtmény volt, e század egyik legérdekesebb magyar

asszonya. Hűsége Keményhez, a hogyan a török rabságból megváltotta, mély hatással volt az akkori közvéleményre. Ura halála után is lelkes magyar asszony volt. A szerencsétlen 1670-iki összeesküvés egyetlen diadala az ő műve volt, ő izente meg fiának, *Wesselényi* Pálnak, hogy állják útját Gombás felől *Strassaldó* szatmári kapitány dragonyosainak, míg ő a saját embereivel hátulról támadja meg őket. A dragonyosok legnagyobb részét levágták vagy fogságba hurczolták.

Kemény János szerencsétlen fejedelemsége s a nagyszőlősi gyámoltalan hadakozás alkalmával történt elpusztulása szintén nagy hatással volt a közvéleményre. Erdély e viszálykodások között ment tönkre. Magyar lakosságát ekkor ölte ki a török és a német, ekkor szaporodott itt el a Moldva- és Oláhországból beköltözött, kegyetlen urai elől menekülő oláhság. Kemény maga vadtekintetű vitéz katona volt, de vezetésre, még egy csapat parancsnokságára se való. A mit maga ír Mansfeldről, azt némi változással rá igazabban lehetne alkalmazni: »bár délczeg természetű, de közönséges muskétásságot se érdemelt volna.« Minden hadi vállalkozása balul ütött ki. Mindenünnen elkésett. Tagadhatatlanul eszes ember volt, de a viszonyokat nem ismerte fel, s bár sokat látott, tapasztalt, agyrémek után futkosott s hozzá kegyetlen, vérszomjas ember volt. Erdélynek, az egykorúak szerint, többet ártott, mint a fiatal Rákóczi György fejedelem. Mint emlékiró azonban nevezetes a magyar irodalomban, kora legnagyobb vezető emberei között forgolódott s pompásan tudta őket jellemezni.

Gyöngyösy »Kemény Jánosában« azonban hiába keresnők *Lónyai* Anna vagy *Kemény* János jellemzését. Anna szerelmes, ügyes asszony, a ki híven kitart Kemény mellett e költemény szerint is. Épen olyan általánosságban van jellemezve, mint *Széchi* Mária, Kemény pedig a szerelmes vitéz ember typusa. Mind a ketten énekelnek, gondolkodnak, levelet írnak szerelmes állapotjoknak megfelelőleg. Szerkezet tekintetében »Kemény János« még gyarlóbb a »Murányi Venus«-nál. Ott legalább egy tény körül forog a cselekvés: Murány megvétele körül, ámbár itt is terjedősen sok elmélkedéssel, lyrai áradozással. Keményében azonban nincs olyan mag, a mely körül a történet forogna. A költő maga azonban mégis valamennyire csoportosítani iparkodik az eseményeket. A három könyvben három különböző eseményt mond el, a melyek között semmi belső összefüggés nincsen, csak annyi, hogy hőse mind a három könyvben ugyanaz. Az első könyvben elmondja, hogy jár Kemény *Lónyai* Anna után, hogy nyeri meg szívét. A második könyvben tatár rabságáról szól, a harmadik könyvben szerencsétlen fejedelemségét mondja el, persze szépitve a nagyszőlősi csatáig. De egyik részben sem jellemez. *Lónyai* Annát, bár sokat elmélkedik, dalol a szerelemről, e költeményben csak névleg ismerjük, Keményről is csak az utolsó véres jelenetből látjuk, hogy vitéz ember. Inkább habozó, csatát kerülő, későnjáró

embernek tünteti fel, de az sincs úgy elmondva, hogy jellemrajz kerekedjék ki belőle.

E munkájából is csak az látszik, hogy Tinódi módjára krónikát akart írni. Még a görög isteneket se szerepelteti, csak a »Hírt« személyesíti meg. Ez különben hasznára vált költeményének. A költő itt se tagadja meg magát, itt is első sorban a szerelem költője.

Első két könyvének nagyobb része a szerelemmel foglalkozik. Kemény epekedése a szép özvegy iránt, azután a tőle való elszakadása, és a tatár rabságra jutása olyan állapot, a mely rendkívül alkalmas Gyöngyösy leíró és lyrai tehetségének kifejtésére. Valóban lyrai és leíró tehetsége itt is fényesen tündöklök. Bőven él velök, minden kínálkozó alkalmat megragad, hogy ragyogtassa és vissza is él vele. Mindjárt az első könyvben Kemény vadászatát írja le, a ki ott keres nagy szerelmi gondjai közt szórakozást. Élénk, szemléletes leírás, a mely ugyan jobbára Ovidiusból van véve, de ez semmit sem von le szépségéről, persze a cselekvésre semmi befolyással nincsen. (Metam. III.)

Keményért egy másik úri asszony is ég, a mi valóságnak látszik, mert Gyöngyösy kíméletesen elhallgatja valódi nevét, csak álnéven Censabirának mondja. Már érettebb korban levő, kaczer, végtelenül szerelmes asszonyság, a ki Keménynek őt altató cselédjeit arannyal fizeti, csakhogy Keményről halljon valamit, s legalább az ő beszédjök szerint ringassa magát szép álmaiban.

Ez a nő érdekesen és egyénileg van rajzolva, de a szerelemből semmi sem következik. Csak henye jelenet, a költő sem használta fel a cselekvés bonyolítására, egyszerűen ott hagyja.

Ugy látszik, csak azért említi meg, mert valóság volt. A másik, némi egyéni színezettel bíró alakja, a tréfás, furfangos *Décsei Bálint*, a ki meg is tréfálja urát, mert először kőszívűnek hirdeti, majd lelkesedve árulja el a kellemes valóságot és így zeng Annáról:

Nemcsak *Hadadig* kell az ilyenért menni,
Hanem méltó érte *hadaknak* is lenni.
Járást nemcsak *várást* fáradozva tenni,
Viván nemcsak *kiván* másoktól elvenni,
Nagy *kincs*, jól *rá tekints*, el nem kell engedni,
Vért nem olcsóbb *bért* kell ezért fizetni,
Törrel nem *pörrel* érte ellent vetni,
Óhajtod? *Óhatod* hozzá nem sietni!

Décsei enyelgését már Dugonics is lelkesedve dicséri! Első találkozások leírásában is lyrai hév ömlik el, méltó ez is Gyöngyösy tehetségéhez.

A második könyvben a tatár rabság megint olyan tárgy, a mely váltig kedvez Gyöngyösy fényes, leíró és lyrai tehetségének: a két egymástól elszakadt szerelmes búslakodása. Gyöngyösy él

is a kedvező alkalommal, szebbnél szebb leírások, lyrai sóhajok egymást érik e részben. Pazar kézzel ontja mind a kettőt. De mindjárt az elején egy ügyes epikai fogással él. Azt a nagy szerencsétlenséget, a mint Kemény egész hadával tatár fogságba esik, egy *szemtannuval* beszélteti el szemléletesen és megindító bensőséggel. Valamint egyes alakjai, úgy ez az elbeszélés is bizonyítja, hogy Gyöngyösy kitűnően tudott volna elbeszélni, sőt jellemezni is, ha több figyelmet fordít rá, de Gyöngyösy csak leíró és lyrai erejét érezte legjobban, ezzel akart és tudott hatást kelteni.

E rész leggyönyörűbb leíró része, a melyben Kemény bilincseit készítő kovácsokat rajzolja meg hatalmas vonásokkal, ragyogó hasonlatokkal. Nem hiába dicséri ezt a leírást *Arany* és *Dugonics* is egyforma lelkesedéssel. De nem kevesebb szépséggel dicsekedik az a rész, a hol Kemény Annája után búslakodik, a ki szintén úgy epekedik utána, mint Kemény a maga súlyos rabságában. E nagy szomorúságban lát egy gerliczet, a népköltészet kedves madarát, a mely párja után búslakodva száraz tőkére száll. Itt szintén remekel Gyöngyösy s ez a rész annál értékesebb, mert ebből világosan látjuk, hogy nemcsak egyes hasonlatokat vett át kora virágénekeiből, de a népköltészet lelkéből is tudott meríteni. Ezt a gyönyörű részt csakugyan úgy tekinthetjük, mint a régi népköltészet költői visszhangját.

De nem kicsi érdeme az se Gyöngyösynek, hogy éppen abban a részben Ovidius példájára megteremti a magyar heroidát, a mely nem más, mint olyan költemény, a melyben a régi görög hősök és hősnők egymáshoz írt leveleikben érzelmeiket mondják el. Gyöngyösy le is fordított két ilyen heroidát Ovidiustól, de itt eredetít ír, az egyiket Kemény, a másikat Anna szájába adja. Mind a kettő értékes költői darab, magában véve is érdekes olvasmány, ragyogó hasonlatokkal. Mily szép Anna levelének kezdete:

Mint hervadt tulipán, gyöngyét harmatoknak,
A szomjuhozott föld árját záporoknak,
Vizét epedt szarvas, hives forrásoknak,
Éh' rárók idejét szokott prédájoknak,
Úgy vártam annál is nagyobb buzgósággal
Vettem írásodat . . .

De a nagyon érdekes sok lyrai szépség közül is kiválik Gyöngyösynek az a sajátága, a mit összes művei közül, bár másutt is próbálkozik vele, itt látunk a legköltőibb módon feldolgozva, az *echo felelésével való játék*, a melynek válaszát aztán a következő versszakban érzelmesen tovább fűzi. Ezt a lyrai játékot már Zrinyi használja verseiben, de Gyöngyösy bajosan tanulta tőle, mert még nyoma sincs költészetén Zrinyi hatásának. Ebben is Ovidius hatása alatt áll, bár a maga módja szerint tovább fejleszti ezt a játékot az *echo feleleteinek* tovább fűzésével ilyen formán:

Szánhatd is azt méltán, mert kénom szünetlen,
 Szerencse balkeze forgat kéméletlen.
 Az kénozó tatár nem szán mert kegyetlen,
 Szive engesztelhetetlen (Echo) *Telhetetlen.*
 Igen is: azt tudom, mert tőlem sokat kér,
 Ha el nem készítem, mondja több kénra vér,
 S így szabad világot zárt napom nem ér (Echo) *Ér.*
 Vajha érne! és szád igazat mondana,
 De ki volna az, ki megváltana (Echo) *Anna.*
 Nincsen is egyébről, csak róla reménység,
 De minthogy utálást okoz a szegénység,
 Talán benne is megaludt a hűség (Echo) *Ég.*
 Nem kétlem, ha postám kezéhez vihette,
 Írásom azokban eddig enyhítette,
 De félek, nagy gondban vagyok is érette,
 Hogy lett levelemnek eltévedte (Echo) *Vette.*
 Bár vette is, de a pósta későn járván,
 Hogy értem, mint vagyon alig várván (Echo) *Árván.*
 Bizony árván, minthogy elvesztette társát . . .

De hogy a könyv egyéb szépségeiről is megemlékezzünk,
 Gyöngyös terjengőssége mellett helyenként szinte drámai erővel
 és gyorsasággal beszéli el azt a szerencsétlenséget, mikor a tatár
 kán álnoksággal fogságba ejti a sereg vezérét, a fő nélkül marad
 sereg állapotát így rajzolja:

Bíznánk nincsen kihez, futnánk nincsen hová!
 Mennénk, nem mehetünk sem ide, sem tova;
 A veszedelemnek környül árad tava,
 Nyakunkon a fegyver nem bocsát sehova.

Vagy a sok prózai reflexió közül mennyire kiválik e néhány
 sor, a mely máig is mintául szolgálhat arra, hogy kell a tanító
 irányú gondolatot költői köntösbe öltöztetni.

Az aranynak a tűz, terh a palmaágnak,
 Űtés a tűzkőbe titkon lakó lángnak,
 Hab a tengereket járó bátorságnak,
 A szükség próbája igaz barátságának.

Az ily fényes tulajdonságaival hatott Gyöngyös nemcsak
 kortársaira, hanem a nyomán egy egész költői iskola keletkezett.
 De szemmel látható hatása volt Csokonaira, a ki tanító irányú
 költeményeiben tőle tanulta a gondolatok költői köntösbe való fel-
 öltöztetését; verselésével nyelvével, is nagy hatással volt rá, de a leg-
 újabb időben is Arany se restelt tőle tanulni nyelv és verselés
 dolgában, számtalan hasonlata lyrai költészetünk közhelyévé vált.

A harmadik részben van a legtöbb tárgyilagosság s a kor lelkét érezzük itt minden sorában lüktetni. Bár itt is sokat elmélkedik a költő, de mégis takarékosabb mint akárhol. Erdély tragikus sorsa, szörnyű pusztulása megillették a hazáját szerető költő szívét, megrezgetik az olvasó szívének a hurjait is. Látjuk a német és a török közé ékelt Erdély ingadozását, a fondorkodásokat a portán, a bécsi udvar tehetetlenségét, közömbösségét, a magyarok szenvedései iránt; a török tábor színes, változatos mesteri leírásában nagy hatalmokat, a magyarság elpuhulását, az ifjuság elfajzott állapotát... Látjuk, hogy Kemény magára maradvá, vesztébe rohan, látja ő maga is, de első a haza, a jó hirnév:

Mit is árt, napjai e múltó életnek,
Más örökösebbel, ha felcseréltetnek?

Bár Kemény vigyázatlanul meglepeti magát Szőlősnél a töröktől, részvétünket biztosítani tudja iránta a költő. Igazi a hazáért vértanúságra való elszántsággal mondatja Keménynyel, mikor *Teleki Mihály* óvja a végveszedelemtől.

Elkölt már az; későn siettetnél,
Az jó hír s becsület, drágább mindeneknél.

Melyik magyar embernek ne jutnának eszébe a török idők rettenthetetlen hősei, a kik sokszor vétkes életökért, a hazájokért való emberfölkötti küzdelemben vértanúságokkal megtisztultak és szeretetüket a hazájuk iránt így pecsételték meg.

Ha evvel bevégzi a költő, a hatás mélyebb, megrázóbb lett volna, de Annának pár szóval megemlített fájdalma a köznapi tanulság: »Az idéetlen próba megártott már soknak,« teljesen kizökent a olvasót a hangulatból. De így is, szerkezetbeli nagy gyöngeségei mellett is, Gyöngyösy mértékével mérve változatoságával minden esetre Kemény János legbecsesebb munkája. Méltán becsülték a régiek is ezt a legtöbbre. Gyöngyösynek egyéb munkái a fordított »*Chariklián*« kívül ma is kéziratban lappangnak, de nyomtatásban megjelent munkáiból is teljes képét nyerjük, tehetőségének mértékéről irodalomtörténeti fontosságáról.

Gyöngyösy tehetsége három forrásból táplálkozott. Maga hirdeti, hogy Tinódi módján írja meg a dolgok valóságát, tehát folytatója a régi magyar epikai költészetnek, a mely megmaradt emlékek szerint Mátyás király idejéből való. Szabács viadalától kezdve, első sorban a valóság elmondására törekedett, koczogó, egyhangú verseléssel, a rythmus iránt való igen kicsi érzékkel. Gyöngyösynek minden munkája mutatja, hogy kitűnően ismerte a régi magyar irodalmat, tehetsége a magyar talajon nőtt, erősödött. Sokat merített Gyöngyösy a virágénekekből, a népköltészet örök, üdítő forrásából. Keleties színpompájú ragyogó hasonlatait innen vette, elragadó lírai heve, a mint egyes munkáiban kimutattuk,

a régi népköltészet visszhangja s nem habozunk kimondani, hogy ragyogó hasonlataival nagy lyrikusaink, Vörösmarty és Petőfi nem kis érdemű elődje. Látjuk azt is, hogy a kor műveltsége szerint elhalmozta költeményeit mythologiai ékítésekkel, fölös példákkal. Ezek csak afféle czifrák, fölösleges sujtások s leginkább Ovidius hatását látjuk munkáin, a kitől meg is tanult érdekesen elbeszélni, leírni, a kinek hasonlatait magyaros gondolkozása szerint szerencsésen átveszi, átalakítja s különösen az ő példája nyomán kellemes, vonzó tud lenni.

Gyöngyösy tehát a régi epikai költészet folytatója, tehetsége a magyar költészet talaján nő, izmosodik és nyílik ki. De mint epikus is messze meghaladja Tinódit és más elődjeit, a kik száraz krónikánál alig tudnak egyebet felmutatni. Tinódi itt-ott elvétve ír lendületesebb sorokat, mikor elszorul a szíve a haza szomorú sorsa miatt, vagy elsírja a bánatát Török Bálint török rabságra jutásán. Gyöngyösy maga is sokszor beleesik a krónikás, száraz előadásba, de helyenként kiváló erővel, szinte drámai fordulatsággal mondja el az eseményeket. Nem hiába lelkesedett Ovidiusért, ő is, mint Ovidius, könnyen hangolható lyrai kedélyű költő, az események leírása közben maga is lelkesül, mélyen megindítja a tragikus fordulat, vagy a helyzetek lyrai festésébe fog, több és kevesebb költőiséggel elmélkedik, vagy mesteri leírásait két kézzel szórja. Így teszi mindvégig érdekessé művét és bár sem jellemezni sem meséjét érdekesen bonyolítani nem tudja, az olvasóra mégis hatni tud, könnyen hangolható érzelmes természetével, nagy leíró tehetségével. Szerkezet, jellemzés tekintetében meg se közelíti lángeszű kortársát, *Zrinyi* Miklóst, a ki mint egy Titán magaslik ki kortársai közül s mint szerkesztő és jellemző epikus mai napig sincs megközelítve se. De Gyöngyösyre *Zrinyi* semmi hatással sem volt, valamint nem volt kortársaira se. Talán nem is olvasta, vagy ha olvasta is, a kellemes nyelvű, művészi verselő Gyöngyösy másforma tehetségénél fogva is nem sokat tarthatott róla. Tinódinál azonban a szerkesztés dolgában mégis különb. Legalább bizonyos csoportosításra törekszik, kiemeli a fontosabb eseményeket, míg Tinódi a krónikás módja szerint egymásután, sorrendben beszéli el mondanivalóját. A mennyire elmarad *Zrinyitől* Gyöngyösy a jellemfestés és a szerkezet dolgában, annyira felülhaladja a verselésben és a nyelv művészetében. *Zrinyi* egyáltalában nem tudott verselni, nyelve idegenszerű, nem magyar, erőszakolt, s bár tagadhatatlanul sokszor festői, az erő zord fönségét érezteti olvasójával. A forma mindig sántikál nála, Gyöngyösynek nyelvében van a főereje. Ha *Zrinyi* a jellemzés szerkezet dolgában egyszerre a világirodalomban szinte páratlanul álló ugrással remekművet tudott teremteni, a belső érték dolgában Gyöngyösy épen ilyen bámulatos emelkedéssel megteremtette a magyar költői nyelvet. Mindig magyaros, elődei nyelvét, *technikáját* nagy tehetségével a magáéba olvasztotta s a tökéletesség nagy fokára emelte. Könnyed, dallamos nyelv-

vében összeolvad a régi magyar költők és a népköltészet nyelve, a magyar verselésben meg valóságos mester, epikai versformában csak Arany János fogható hozzá. Hogy mily öntudatos nyelv-művész volt, bizonyítja Kemény Jánosához csatolt értekezése, a mely irodalomtörténeti szempontból is igen becses, mert az első, a mely a magyar verselésről és a költői stylusról szól.

Első dolga érdekes értekezésében élesen kiemelni a különbséget a *vers és a próza között*. »Nem tartottam olyan rendet, — írja — mint a folyóírással való históriában; hanem a poesist is kívántam azokban követni; és az szerént alkalmaztatnom is ezen munkácskámát.« »Az mely szók« — írja tovább — »nem a közönséges magyar beszéd szerint tanáltatnak némely helyeken az versekben, az nem másképpen esett annyira, mint a versek kedviért tett alkalmaztatásból, mert azoknak szoros rendi nem vehet úgy bé minden szót, mint a folyó írásnak tágasabb mezeje.«

Igen értelmesen számot ad a szavak dolgát illetőleg költői eljárásáról. Rövidebb, hosszabb szavakat alkalmaz a vers hangzatosága kedvéért. De mértékkel él e szabadsággal és nem él vele vissza, mert megjegyzi, hogy a deák poezis szabadága közül »nem mindenik illik a magyar szó folyásához még a versekben is«. Így alkalmazza a *syncopét*, s rögtön példát is idéz rá verseiből; így mondja *győzelem*, *győzedelem* helyett; manapság még prózában is győzelmet írunk, de korában ez nagy újítás volt ez.

Alkalmazza a *syncresist*, a mikor némely szóban két szótagot von össze: *lány*, *leány* helyett. Használja a *methathesist*; azaz a betűáttételt. Így a régi *terenyén* helyett *tenyerén-t* ír, noha, mint megemlíti, *terenyén* kellett volna. Ma épen a tenyér szót használják Gyöngyösy példaadása szerint. Észreveszi Gyöngyösy azt is, hogy a magyar ember némely szavakban hol rövid, hol hosszú hangzóval él; pl. tészen, teszen.

Ime az első magyar költő, a ki öntudatosan képezi ki a maga költői célja szerint a nyelvet. A latin költői nyelv példájára szabadságot vesz magának a nyelvet illetőleg, de erős, magyaros nyelvérzéke megóvjá a túlzástól, csak olyat mert, a mi a magyar nyelv természetével összefér. Ezekre bizonyosan talált is hasonló példákat az élő beszédben vagy a nép nyelvében.

De látjuk azt is költői eljárásából, hogy ő volt az első nyelvújító. »*Miség*«-et ír *mivolta* helyett. Neki tulajdonítják a *dal* szó elvonását is a dalolás helyett, de ez nem bizonyos, mert Gyöngyösy munkáinak szövegkritikai kiadása még mai napig sincs meg, Dugonics pedig sok önkényes változtatással adta ki munkáit.

Költői nyelvét sok tájszóval gazdagítja, sok vidéken lakván sokféle szólásmódot vesz át, nemesít meg költői nyelvében. Mint maga mondja, hogy az alföldön, mint a felföldön, a Tiszán és Dunán túl sok dolgokat másképpen szoktak kifejezni. Azért ír a mord helyett mogorvát, *felyhő* helyett *fellyegeket*. Ma mind a két szó közkeletű.

A Kazinczy-féle nyelvújítók gyakran hivatkoztak Gyöngyösynek arra az eljárására, hogy a mondatszerkezetben is sok szabadsággal élt. Gyöngyösy maga mondja, »hogy a deák példa szerint úgy esett construálnom némely szókat, hogy a közönséges magyar beszédnek jó rendi ellen vagyok«. Példaképen fel is említ ilyen deákos mondatszerkezetet: »*Bellona sisakját kevés, a ki vágyja.*« Ezt az eljárást azonban legkevésbé lehet dicsérni. A mondatszerkezetben él a nyelv szelleme, ebben nyilatkozik a nyelv eredetisége, sajátága. Bizonyos, hogy csak olyas szófűzés szabad a költőnek is, a mihez a nép nyelvében, vagy az élő beszédben hasonló példát talál. Hogy ezt tudta Gyöngyösy is, bizonyítja az, hogy ez eljárásának igazolására analog esetet hoz fel mentésül, mondván: »a versek kedvéért megállhat, mintha azt mondanám: kevés kívánja Bellona sisakját, a mikor azt írom, hogy kevés vágyja«.

A nyelvújítók az idegen szófűzésnek a magyar nyelvre való erőszakolásával csakugyan sokat ártottak. De Gyöngyösy szerencsésen és helyes nyelvérzéssel temérdek új fordulattal él költeményében; legidegenszerűbb még az a példa, a mit maga felhoz. Igazán és szépen írja magáról: »Vannak ezért ezen okból az én verseimben is oly szók és azokban oly dispositiók, *a melyek a verseken kívül nem volnának szintén illők a dolog egyenesen való kimagyarázására*; de azok a verseket ékesíteni szokták inkább, hogyszem mint valami dísztelenségére szolgálnak. Minekokáért az olvasó így értvén ezeket, hol oly szókat és dispositiókat talál versemben, a kik vagy az közönséges szólásban, vagy a folyóírásban nem usuáltatnak, ne tulajdonítsa azokat tudatlanságból esett fogyatkozásoknak, hanem a versek kedviért levő szükséges cselekedeteknek.«

Ebből világosan kitűnik, mily élénken érezte Gyöngyösy a nagy különbséget a prózai és a költői stílus között.

Verselés módjáról közelebről nem nyilatkozik, de hogy teljesen érezte a magyar rythmus lüktetését, ez csengő, dallamos versein bőven meglátszik, sőt egy rövid nyilatkozata is bizonyítja, hogy a magyar vers természetével mennyire tisztában volt. Ime a nevezetes nyilatkozat az olvasóhoz: »És a vélt fogyatkozások (szokatlanabb mondatbeli fordulatokról szól), a hol szemeiben akadnak, csak úgy olvassa, a mint vannak, ha a verseknek jó rendit meg nem akarja vesztegetni: *a mely csak egy bőtiunek is megváltoztatásával hamar megesisik.* Sőt valamely verseket csak kétszer vagy egyszer paríálnak is (t. i. lemásolnak), ha olyan ember nem írja azokat, *a ki fundamentumosan nem ért a versekhez*, nincsenek azok megvesztegetés nélkül. A kit én mások írása alá adtam, magam munkájában is bőven experiáltam.«

Gyöngyösynek korához képest szinte bámulatos zenei hallása van. Természetesen a nyelv zenéjét értem. A Sándor-verset készen találta ugyan, mert valamennyi »*kronikát*« addig is ebben a versformában írták. De milyen siralmas versek voltak ezek. Kényelmesnek találták arra, hogy szavakat és számokat, mindenféle siva-

tag, erőszakos mondatokat beletömjenek. Négyes rímű lett volna ugyan, de sokszor csak a folyton ismétlődő vala és vala rímelt. Mértéket ugyan hiába keresnének e kopogó, sivár sorokban, rythmust annal kevésbbé, még a sormetszetet se tartották meg. Kopognak, zörögnek ezek az irgalmatlan sorok, mintha zsákban borsót, babot zörgetnének. A nyelv zenéjét már *Balassi* Bálint, az előbbi század nagy lyrikusa is érezte, s a rövid lélekzetű sorokban változatos, dallamos formákat teremtett, de virágénekei a kor felfogása és illendőségtudása szerint nyomtatásban meg se jelenhettek. Csak hű inasa, *Hartyáni* Imre írta őket össze, nagyjából. Kéziratban csak kisebb körben terjedhettek el, hatások is csak kisebb körre szorítkozhatott. Tudjuk, a szigorú erkölcsű kor mennyire üldözte a virágénekeket, a melyeknek szerelem volt a tárgyok. Balassi se mert ez előítélettel szembeszállani, nyomtatásba sem merete kiadni szerelmes énekeit. Szenczi Molnár Albert zsoltár-fordításai szintén nagy haladást mutatnak mind a dallamos formák, mind a változatosság tekintetében, *de a Sándor-vers megteremtésének dicsősége mégis Gyöngyösy nevéhez fűződik*, az ő nevéhez fűződik az a dicsőség is, hogy a magyar rythmus zenéjét ő érezte meg először, nagy változatossággal alkalmazta a Sándor-versben azokat a törvényeket, melyeket később Arany elméletileg is kifejtett. A főközpémszetet mindenütt megtartja, ez elengedhetetlen kellék volt Gyöngyösy óta. De a hat szótagból álló félsorokat a legnagyobb változatossággal a költői gondolatnak megfelelőleg osztja be. E változatok 2—4, 4—2, 3—3, a hogy a Sándor-versek első vagy második részét e szerint a képlet szerint beosztani lehet, Gyöngyösy a Sándor-versek igen sok változatát teremtette meg így. Műveiben erre vonatkozólag a legszebb, legdallamosabb példákat találjuk. De ez nála nemcsak külsőség, hanem verseinek rythmusa a belső gondolati megoszláson alapszik. A magyar rythmus egy sorban fejezi ki a gondolatot s aztán hosszabb szünetet tart, s úgy következik rá a második sor, a hol az új gondolat kezdődik; vagyis a gondolatnak a sor végén be kell fejeződnie, legalább a törvény szerint olyannak kell lennie a gondolatnak, hogy a sor végén szünetet lehessen tartani. De ez még nem minden, a magyar vers *a mondattani hangsúlylyal* nemcsak kiemeli az ütemekben fontosabb részeket az által, hogy nyomatékosabban ejti ki, de a versben előbbre teszi azt, a mit a költői tekintetben kiemelendőnek tart, csak azután következnek a mellékes részek. Vegyük csak ezt a verset:

Húzza-vonja szegényt annál dühösebben,
Oltalmazza magát mennél erősebben.

Itt a cselekvés a huzás-vonás és a szegény megtámadottnak vergődése a fontos, azért előbb teszi Gyöngyösy a versben, utána veti a cselekvésnek módját, de egyuttal az összetartozó szavakat, a »szegényt«, magát«, »annál«, »mennél«-t egymás és a főgondo-

lat után sorakoztatja. Így vág össze a belső, külső forma: így tökéletes a rythmus, a versek zeneisége.

Vagy vegyük ezt a gyönyörű, sorokon keresztül vitt hasonlatot:

Mint hervadt tulipán, gyöngyét harmatoknak,
A szomjuhozott föld árját záporoknak,
Vizét epedt szarvas híves forrásoknak,
Éh rárók idejét szokott prédájoknak,
Ugy vártam, annál is nagyobb buzgósággal,
Vettem írásodat alázatossággal,
Értem rabságodnak dolgát valósággal,
Melyen vagyom szívem nagy szomorúsággal.

E versben Lónyai Anna magát sorban tulipánhoz, szomjú földhöz, epedt szarvashoz, éh ráróhoz hasonlítja. A kedves tulipán mellé, kinek harmat kell, odaállítja; a földet, ki a zápor árját szomjúzza; a szelíd szarvas mellé, a ki eped a víz után; az éh rárók sóvárgásával festi nagy szenvedélyét. Az egyik női kedélynek megfelelőbb hasonlatra rögtön ráüti a hevesebbet, a szenvedélyest. Így érezzük az ellentét szépségét. De a külső és belső rythmus összeolvadása is a mesterre vall. A fődolog a versek első részében van kifejezve, de a dallamos lebegés is kíséri a gondolatot. Az első sor lebegése nem olyan, mint a két közbülső soré, de a negyedik sor, a hol a hasonlat befejeződik, az elsőnek takusa szerint oszlik meg; így 3—3—2—4; a két közbülsőnek pedig ez az ütembeosztása: 4—2—2—4. Ugyanazt a változatos lebegést látjuk a következő strófában is, a mely az egész gondolatot részletesen befejezi. Annyira érti Gyöngyösy a módját, hogy a Sándor-verset az elbeszélés hangulata vagy a cselekvény módja szerint osztja be, ütemeit is változtatatosan és a rythmus dallamosságával gondolatai menetének megfelelőleg rendezi. Hogy ez nem esetlegesség, hanem öntudatosan jár el a költő, mutatják értekezésének fentebb idézett sorai, de mutatja az is, hogy verseiből *erre a rendes beszéd-től eltérő beosztásra* fölösen idézhetünk példákat. Ilyen ez a sokszor idézett strófa is:

Keménynek | csendesén || ballag paripája, 3—3—2—4
Két sütéssel | jegyes || a jobbik | pofája. 4—2—³—3
Oláh | országi ló || a mint van | formája, 2—4—3—3
Játékos | zabláját || rágdogálja | szája. 3—3—4—2

Ugyanaz a dallamos lebegés van itt is. A második, harmadik sornak más a beosztása, de a negyedik sor szerint az elsőnek lebegésébe esik vissza, bezárja a versszak dallamát.

A gondolatnak és a külső rythmusnak ilyen dallamos egybeolvadására Gyöngyösynél lépten-nyomon találunk példákat, de csak egyet idézünk annak a bizonyítására, hogy a magyar verselés

dallamosságára a külső ütembeosztás nem elég; csak úgy tökéletes a nyelv zeneje, ha módja egybeesik a gondolatéval, lebegésével kíséri azt, mint ebben a szép versszakban is:

Engemet reméltetsz; magad vagy kétségben,
Nekem hajnalt hirdetsz; — ülsz magad éjféiben.
Irod egészséged türethető épségben,
De mint lehessen az a rabi inségben?

Ez az inversió, vagyis mikor a költő beszédében a *lényeges*t előbbre teszi annál, a mit nem tart lényegesnek. Teszi pedig ezt a szórend szokatlanabb felforgatásával is, de a mennyire a nyelv törvényei megengedik. Természetes nem száraz grammatikai törvényeket tart szeme előtt a költő, hanem a népnyelvi és élőbeszédbeli példák hasonlóságára teremti újszerű mondat szerkezeit. Ebben nemcsak nyelvi érzéke, de zenei hallása is segítségére van a költőnek.

Egyébiránt ez a törvény a prózában, az élő beszédben is uralkodik. A magyar nyelv szellemével nem vág össze a körmondat, a mely a *főgondolatot* az előzmények hosszas elmondása után utoljára mondja el. Éppen megfordítva a magyar ember mindég azt teszi előre, a mit lényegesnek s különösen kiemelendőnek tart. Heves, indulatos, érzelmes beszédben meg éppenséggel csak a főgondolatot mondja el a magyar ember. Eppen azért oly idegenszerűen hatnak a magyar emberre a régi prózaírók körmondatai; de éppen ez mutatja Gyöngyösy erős magyaros érzékét, hogy az inversiókat oly művészileg használni tudja. Ebben a tekintetben Gyöngyösy mindvégig mintaképül szolgál; s a magyar költészet és nyelv tanulmányozója minduntalan kénytelen Gyöngyösyhez fordulni, a ki nyelvművésznak és verselőnek is egyformán kitűnő s első volt, a ki öntudatosan költött magyar nyelven.

Természetesen érzelmes, lyrailag hangolható kedélye nagyon előmozdította rythmus érzékét és verselő tehetségének kifejlődését. Elbeszélő költeményeiben lépten-nyomon találunk megkezdett vagy éppen befejezett dalokra. Ily körülmények közt önként felmerül a kérdés, vajjon Gyöngyösy nem írt-e lyrai költeményeket? Persze e kérdésre az adatok hiányában bajos felelni, de az bizonyos, hogy Gyöngyösy a fennmaradt gyér nyomok szerint is már sokkal előbb a mint első műve a »*Murányi Vénus*« nyomtatásban megjelent, még 1655-ben ismeretes volt költői tehetségéről. Ez azt bizonyítja, hogy azelőtt is sokat dolgozott, bizonyosan írt kisebb lélekzetű költeményeket és minden valószínűség szerint ifjabb korában lyrai verseket is. De a kor szigorú erkölcsi felfogása nem kedvezett a lyrai költészetnek, Balassi is csak istenes énekeit adta ki a nyomtatásban; nemcsak a papok üldözték a virág énekeket, de a világiak is átallották, hogy szerelmöket a világ elé tárják. *Kossuth* Lajos csak e magyar felfogásnak kései visszhangja volt, mikor

rátámadt Szemere Miklósról: »Megélemedett ember léttére nem szégyel szerelmeskedéseit feltáró verseivel a világ elébe állani« Gyöngyösy énekei is vagy elvesztek vagy írásban foroghattak a közönség kezén. De így a lyrai költészetnek hatása irodalmunk fejlődésére kicsi volt, hiszen Balassi virágénekei csak az újabb időkben forognak közkezen, pedig a magok idejökben kiadva igen termékenyítő hatással lehettek volna költészetünkre. De hát abban a korban csak a *krónikás verseket* tartották érdemesnek a kinyomtatásra. Az lehetett egyik főoka, hogy Gyöngyösy »krónikák« írására adta magát, bár tehetsége inkább a lyrához hajlott volna. Gyöngyösy a maga tehetsége szerint átvéve, feldolgozva kora költői hagyományait, epikánkra és lyránkra egyformán másfél száz éven keresztül nagy befolyással volt. Gyönyörű hasonlatai ma már lyrai verseinkben közkeletűek; ki tudja, ki veszi ma észre, hogy e jelzők Gyöngyösy jelzői: virágos tavasz, lilium homlok, esőző szem, gerlicze-szerelmek, egymást kergető könnyek, alabastrom nyak, szemes mint a galamb vagy, hogy hasonlatai, szólamai közül is bemutassunk egynéhányat: »Megáll ott szava mindennek, a halott ajaka ékesszólás ehhez.« — Klárisokat megduló orcsáid ékessége. — Küzködnek kövei (jegygyűrűről van szó) az égi tüzekkel, dúlják is azokat ragyogó fényekkel. — Mind *csendes*, mind *habos* időknek folytában. — Esőző szemével orcsáját hintette. — A merre megy, nyomában virágok fakadnak. — Ajka nyílása, piros hajnal hasadása.« Ilyeneket és hozzájuk hasonlókat lépten-nyomon találunk Gyöngyösy verseiben. Ezek a hasonlatok még ma is elragadnak, pedig hány költő elmondta már Gyöngyösy után, ma is bizonyítják Gyöngyösy ragyogó képzeletét, de az újság meglepő varázsával mennyire rabbá ejtették az olvasókat a magok idejében? Gyöngyösy volt apánk lyrikusa, epikusa egy személyben. Érzelmes helyei, szerelmes sóhajai a nők kedves költőjévé avatták, míg az öregek tudós mythológiájában, krónikái meséjében gyönyörködtek, hazáját szerető szívének fellángolása miatt szerették s vele lelkesedtek. De nyelvének varázsa is mindenkit egyformán elragadott.

Nem csoda, hogy népszerű volt s a nagy tehetségét tőle elvitatni nem lehet. Igaz, tehetségének megnyilatkozása egyenetlen, költészetének lángoló kitörései után sok benne a *száraz okoskodás*, ízlése is fejletlen, de az enyhébb érzelmeknek oly költői kifejezést tud adni, a mely ma is megindít s gyönyörködtet. Irodalomtörténeti fontossága annyi és oly nagy jelentőségű, hogy egy régi költőnk se mérhető vele össze ebben a tekintetben. Irodalomtörténeti fontossága abban van, *hogy a régi költészet stílusát meg-nemesítve adta az utókorunk*. Másfél századon keresztül ő volt a magyarság legkedvesebb költője, ifjak, öregek a legnagyobb gyönyörűséggel olvasták, nála külömb magyar póétát nem ismertek, nem is akartak ismerni. Mind a lyrai, mind az epikai magyar stílus megteremtésére döntő hatása volt. Nyomában a XVIII. század

végén egy egész költői iskola támadt, a mely az ő példáján lelkesülve művelte a költészetet. Nagy hatással volt a *debreczeni kör költőire*, Csokonai e század legnagyobb költője szintén az ő hatása alatt áll. *Petőfi* ragyogó, keleties pompájú hasonlatai tagadhatatlanul Gyöngyösyre emlékeztetnek. Legnagyobb epikusunk, *Arany János* az epikai verses formáját tőle vette, rythmus-érzékét az ő művein fejlesztette. Stílus tekintetében is sokat tanult tőle. Gyöngyösy a multak költői hagyományát így adta át a jövődőknek, így készítette el a nép-nemzeti költészet virágzását.

A Kazinczy-iskola költői ugyan nem sok tisztelettel voltak Gyöngyösy iránt. Eszméket, formát a külföldről kölcsönöztek, de költészetök *idegen virág maradt*, költeményeik közül csak azoknak van mai napig hatások, a melyek a magyar nemzeti sajátságokat, ha részben is, visszatükröztetik. Intő példa rá, *hogy a magyar költészet csak a nemzeti talajon, a magyar lélek sajátságaiból táplálkozva fejlődhetik, virágozhatik tovább*. A külföld eszmé-áramlataiból táplálkozhatnak ugyan és táplálkozni is kell a magyar költészetnek is, de mindez magyar formában, a magyar lélek sajátosságainak megfelelő átdolgozásban, átalakításban hathat, csakis így virágozhatik a magyar nemzeti költészet.

Nálunk a nép-nemzeti irány nagy diadala mellett is, talán épen Petőfi és Arany költészetének visszahatásaképen újra lábra kapott az idegen költészet kultusza és utánzása. Így eszmékben tágabb mezeje nyílik ugyan meg a magyar költészetnek, látóköre kiszélesedik, de igazi *nagy magyar költő csak az lesz*, a ki ezeket az eszméket, ezt a gazdagabb világot magyar köntöst sel ruházza fel, magyar lélekkel tudja átdolgozni, magyar szellemmel tölti el. Különben költészetünk elsatnyul, idegen üvegházi növény lesz.

Ebbe a hibába, örvénybe mindig belésodródik a költészet, *ha elszakad a nemzeti földtől, ha a mult hagyományaiból nem táplálkozik, ha költőink, íróink a régi kor jeleseit kicsinyelve nem tanulmányozzák őket*. A történelmi folytonosság szakadt így meg s a magyar nemzeti lélek homályosodik el íróinkban. A tudomány is csak nemzeti alapon virágozhatik; a költészet, a nemzeti lélek virága még kényesebb, érzékenyebb ebben a tekintetben. Ne felejtsek el soha íróink, hogy magyar földön születtek, magyar emberek és magyaroknak írnak!

A nemzeti önérzet, lélek elhomályodása idején mindig régi költőinkhez kell folyamodnunk, a népköltészet üdítő forrásából kell merítenünk, az ő magyar érzésekből táplálkoznunk, megújulnunk, Gyöngyösy azok közül való, a kihez mindig bizalommal fordulhat a magyar író. Nyelve, verselése, érzése tősgyökeres magyar. Hatott korára, a magyar költészet virágzásának termékenyítő alapot adott, de termékenyítőleg fog hatni mindenkor arra, a ki művei tanulmányozásához hozzá fog! Ez örök, hervadhatatlan érdeme.

AZ UTOLSÓ ÉVEK.

(A költő haza megy Bécsből. Második házassága. Megyei szereplése. Dietai követ. Alispán. Chariklia. Ujra alispán. Halála.)

Keserű tapasztalatokat szerzett Gyöngyösy Bécsben, saját szemével győződhetett meg róla, mily gyűlöletes volt ott a magyar név. Egészsége is megrendült, mint maga írja: »csak imigy, amugy szolgál«. Sóvárogva vágyott vissza Magyarországra. »Csak már szabadulhatnék« — írja — »a bécsi lakástól«. Pedig Magyarországon éppen ez évben a legrettenetesebb polgárháború dúlt. A német zsoldos katonák, a labancz főurak és püspökök dühöngtek a lutheránus vagy kálvinista magyar ellen. A vallásüldözés rémes jelenetei játszódtak le az országban. Vérözön árasztotta el az országot. Minden társadalmi rend felbomlott, a kik nem akartak katolikusok lenni, külföldre menekültek, vagy a török hódoltság alatt kerestek menedéket. A szegény köznép ezrenként menekült a török földre. A külföldi protestáns hatalmak közbe járása keveset segített a szerencsétlen magyar nemzeten. Csak 1675 körül enyhült valamennyire a magyarok üldözése.

Ily körülmények közt nagyon is érthető, a nyugalomra vágyódó Gyöngyösy a hatalmas *Andrássy* Miklós pártfogását kereste, hogy oltalma alatt nyugodtabban élhessen.

Első felesége, *Baranyay Ilona* révén Gömörben volt földbirtokos, ebben a megyében már idestova tíz esztendeje lakott. Csetneken, az *Andrássyak* védőszárnya alatt iparkodott meghúzódni, abban a megyében, a melyet már második szülőföldjének tekintett. E község a hadak útján is kívül esvén, a pusztításnak se volt úgy kitéve.

Ez sikerült is neki, mert *Andrássynak* is szüksége volt a híres jogtudósra. Gyöngyösy mindenképen iparkodott is magát hasznossá tenni, mint jószágigazgató, mint ügyvéd, sőt a megszorult főúrnak készpénzzel is segítségére volt. *Andrássy* Miklós, a ki maga is ez időtájban lett katolikussá, iparkodott is őt mindenképen pártfogolni, zálogjogon előbb Csetneken, később *Krasznahorka-Váralján* házat, egyéb földbirtokot is adott a kezére, okirataiban is különösen elismerte, dicsérte is Gyöngyösy hűséges szolgálatait »ezen a földön levő háborúságos és veszedelmes időben«, a melyeket élete veszélyeztetésével is teljesített uráért.

De Gyöngyösy okulva azon is, hogy a szerelem miatt, »átkozott hírharangok« besúgása folytán, annyi baja volt Széchi Mária udvarában, »*Cupidó*«-ban megírt fogadása szerint, minthogy »drága ugyan a szüzesség«, de hát sok nehézség vagyon benne, és mégis csak boldogabb az, a kinek Isten ad jó feleséget, a házasságra, »ez istenes szerzetre« szánta el magát. Nem hiába írta le »*Cupidó*«-ban oly érzelmes sorokban a jó feleség dicséretét, meg is házasodott, így szerezvén szívének sok gyönyörűséget. Mert hát,

mint érzékiesen zengi, ha a tél fergetege, a fagyhaló hideg éri, mindjárt felesége óhajtott tüzeiben melegszik meg, míg a nyár izzasztó hevében árnyékos öle nyugtatja s hús csókoknak harmatja frissíti fel. Kedvre deríti az embert »az asszonyi rend«, mert mint felkelő nap, olyan az ábrázata, szemöldöke, mint a szivárvány, gyenge homloka, feje liliom, piros ajka, mosolygó kláris, karcsú dereka, egyenes czédrus, mosolygása, hajnalhasadás. Első kiadása Zrinyi Ilona gyönyörű leírásának hangban, ragyogó színekben ikertestvére is.

Ezt a jó és szép feleségét, a kiről így álmódott, az Andrássyak udvarában találta meg, *Görgey Judith* személyében. Ott volt mint afféle szegény nemes leány, szobaleány vagy ilyenforma minőségben, Andrássy felesége és Annika leánya körül forgolódván. Gyöngyösy szerelmes hajlandóságát össze tudta egyeztetni Andrássyak kedvének keresésével is. Görgey Judithot nagyon szerette a főúri család hűségért. 17 éves fiatal üde kis leány volt, mikor az ötven évet meghaladott Gyöngyösy fiatalos merészséggel nőül vette. Szépségen, fiatalságon kívül más értéket nem hozott ugyan a házhoz, de a házasságával is bensőbb összeköttetésbe jutott a főúri családdal. Görgey Judith a tornamegyei *Görgő* községből származott nemesi család sarjadéka volt. Hűségét épen olyan nagy dicsérettel halmozza el, mint Gyöngyösyét Andrássy Miklós báró. Bizonyos, hogy Görgey Judith már az 1674-ik évben házastársa volt, de már 1691-ben 36 éves korában meghalt. Termékeny, boldog házasság volt ez. Első feleségétől négy gyermeke született, a legidősebb volt, mint már említettük, *Borbála* nevű leánya, azután következtek: *István*, *Mária*, *Éva*. Görgey Judithtól született gyermekei voltak: *Imre*, *Rozál*, a nógrádi *Ethre* László felesége, *Gábor*, a ki kanczellári tanácsossáig vitte, mint hű labancz, de a kinek csak két fia, Antal és Károly volt, ezek utódai leányok lévén, a család ez az ága fiágon kihalt. Gábor *Csepregen* túl a Dunán szerzett nagyobb birtokot. *Julianna* Pletrich János, gömöri alispán felesége. Gyermekei voltak még: *Magdolna*, Ordódy Kristófné; *Ignác*, *Zsigmond* és *György*, a ki váradi kanonoksáig vitte.

A családi örömekből, gondból egyformán kijutott tehát a költőnek.

Gyöngyösy több mint tíz évig Csetneken lakott, az Andrássytól kapott zálogos házban, de 1689-ben Krasznahorka-Váraljára tette át lakását, mert Andrássy Miklós most már nemcsak csetneki, de Váralján is romban levő házát és egyik részbirtokát is beíratta nevére zálogképen. Gyöngyösy most már Váralján építtetett magának alkalmas lakást, s oda költözött, bizonyosan Andrássy kívánságára, a ki kedves emberét a maga közelében szerette tudni.

A főispán vontá be a megyei élet mozgalmába is. Gyöngyösy híres jogtudós, tapasztalt, ügyes ember volt, a ki bánni tudott az emberekkel is. Ez időben már volt elég tanult megyei tisztviselő, de Gyöngyösyvel tudomány dolgában is kevés versenyezhetett,

a tollnak pedig régi, elismert mestere volt. Az alispánnak, jegyzőnek pedig már ebben az időben is sokat kellett fogalmaznia. De ez csak egyik része volt Gyöngyösy megyei tevékenységének Emberismeretéről, alkudozó ügyességéről tanuskodik, hogy minden kényes ügyben őt küldték ki. Különösen sokszor tárgyalt az akkori mindenható, pusztító katonáékkal, még az eperjesi hóhérral, Caraffával is alkudozott. Megyéjét két ízben, 1681-ben és a híres 1687-iki országgyűlésen is képviselte.

Andrássy Miklós főispán kedves, hű, megbízható emberét minden áron az alispáni székbe akarta ültetni. De 1683-ban a gömöriek a *jöttment* Gyöngyösy helyett a tősgyökeres gömöri Paniti *Uza* Sándort választották meg a magok jelöltjei közül alispánnak, noha a főispán a volt alispán mellé Gyöngyösyt kandidálta.

Ebben az időben ragyogott a legfényesebben Thököly, a »*kurucz-király*« szerencsecsillaga. 1682-től kezdve egész Felső-Magyarország a fejedelem kezén volt. Thököly Kassán gyűlést hívott össze. Gömör megye kezdettől fogva buzgó híve volt a felkelőknek, de Thököly győzelmei általános örömet keltettek mindenütt az országban. Mindenkit az a reménység táplált, hogy immár végre: »*A kalpag szab rendet a kalapnak.*« A bujdosók hazatérték, vissza kapták jószágokat. A pataki iskola újra megnyílt, a híres eperjesi kollegium vagyonát is visszaadatta a fejedelem, még ez évben megnyitották, s nagy lelkesedéssel ünnepelték Thökölyt, a ki tanítványok volt. Az örömmámor elragadta költőnket is, a ki a kassai kurucz-gyűlésen képviselte megyéjét. Ez országgyűlésen már nem a nádort, a kiben az ország rettenetesen csalódott, mert a bécsi udvar kész eszköze volt, hanem Thökölyt, Zrinyi Ilonát ünnepelte lelkesen verseiben, különben Zrinyi Ilonának ismerőse volt a költő. Szerette, nagyra becsülte Gyöngyösy tehetségét.

Gyöngyösy e viselkedésére valami különös magyarázat nem szükséges. Köpenyforgatónak, ingadozónak se kell tartanunk a költőt. Általános volt a lelkesedés Thököly sikerei miatt; mindenki azt hitte, hogy a török erős védelme mellett a német pusztító, gyilkos uralkodásától megszabadul valahára a nemzet. Az udvar bűnei idegenítettek el minden magyart Béctől, a mi rettenetes szenvedések után természetes is volt. Koháry István rendíthetetlen császári hűsége fehér holló ez időből. Ebben a szörnyű küzdelemben a török hatalom tönkre ment, de Magyarország sebei, a melyeket a német politika azután is ütött rajta, rettenetesen kiújultak.

Buda bevétele után Gyöngyösy népszerűsége öregbedett e kurucz érzésű vármegyében. 1686-ban, Andrássy Miklós halála után, fia Péter következett, a mikor Gyöngyösyt a rendek nagy többséggel alispánnak választották. Alispán volt 1693-ig, noha folytonos betegeskedésére hivatkozva, már 1691-ben leköszönt, de a főispán és a rendek kérésére megmaradt e díszes, de egyuttal

terhes állásában. Még a jegyzői tisztet is a nyakába varrták. Csak nagynehezen tudott megmenekülni a megyei hivataltól.

1692. május 12-ikén nagy csapás érte a folytonosan betegeskedő költőt. Fiatal felesége e napon halt meg. A beteges, öreg költő árván marad. Magános öregségében gazdasági ügyeivel és a költészettel foglalkozott. Kemény János kéziratát ellopták tőle, csak nagy bajjal, erősen elrongyolva kapta vissza, úgy hogy a költő nagy fáradtsággal dolgozta át és 1693-ban ki is adta. Eszterházyhoz írott költeményét adta ki 1695-ben. »*A család Cupidót*« kedveskedésül ajánlotta föl Koháry Istvánnak. A »*Rózsa koszorút*« már előbb, 1690-ben adta ki.

Ebben az időben, 1692-ik évben nádori *adománylevelet* eszközölt ki némely gömöri részbirtokokra, de ezek miatt a *Kubinyiakkal*, a *Máriássyakkal* perlekedésbe keveredett. Birtokszerző vágya, a mi azonban minden régi magyar nemes szokása volt, nem ütött be. Költségei megtérítése mellett lemondott a birtokról is. 1695-ben, mint megírtuk, elvesztette *Babaluska* falut is, a mit Koháry István kiváltott tőle 1200 frton.

1697-ben a fiatal Andrássy Péter apjától, Miklóstól Gyöngyösnek átengedett birtokokat kezdte kiváltani, noha a határidő elmulasztása miatt ehhez már joga nem volt. De Gyöngyösy, mint mindég, most is meghajlott a hatalmas előtt. A krasznahorkai házat, a hol 13 esztendeig lakott, vissza bocsátotta, a csetneki házhoz azonban jogát továbbra is fentartotta, mert ott magának is voltak birtokai. Költségeit azonban a főúr megtérítette. Nehéz szívvel költözött el Váraljáról, a hol annyi családi baj és öröm érte. Itt születtek *Zsigmond* és *György* fiai, itt temette el második feleségét, innen adta férjhez *Rozália* leányát, a régi, nógrádmegyei nemesi családból való Kálnói *Etthre* Lászlóhoz.

Csetneki házában elvonulva, megöregedve, folytonos betegeskedéssel küzködve, a költészet művelésében keresett vigasztalást. *Charikliát* Andrássy Péter kedvéért »régi versek rongyaiból nem kis fáradtsággal« dolgozta át. Andrássy nagyon érdeklődött a regényes történet iránt, a mit Czobor Mihály foglalt gyarló versekbe. Most a magyar versek ez időbeli legnagyobb mestere tette rá a kezét.

Chariklia az egyetlen megmaradt görög regény átdolgozása. Irodalomtörténeti tekintetben nagyon fontos. Szerzője, *Heliodorus*, a hagyomány szerint püspök lett volna, a IV-ik vagy II-ik században élt. De ebből csak annyi igaz, hogy e munkán némi keresztyéni színezet vonul végig, a mi azt bizonyítja, hogy a keresztyén felfogás terjedt a pogányok közt is. Ezt az igazságot már Dugonics is kimondta.

Heliodorus könyvének tárgya Chariklia és Theogenes szerelme és temérdek hányattatásának története, a kik végül is egymásé lesznek. Ez a kalandos történet nagyon népszerű lett s temérdek utánzata akadt. Különösen a francziák utánózták az úgynevezett

heroikus regényekben. Leghíresebb heroikus regény volt *Kassandra*, a melyet a szép stílű *Báróczy* Sándor fordított le, mint ilyen irodalomtörténeti fontosságú a magyar irodalomtörténetben is.

Heliodorus művének nálunk is akadt fordítója. Egy névtelen szedte magyar versekbe, de nem fejezhette be, azért egy másik verselő, a ki az eredetit nem ismerte, a 8-ik énektől kezdve a maga leleménye szerint be is végezte a kalandos történetet. Így ismerte Gyöngyösy e munkát, így ismerte Andrassy Péter is. A költő kedveskedni akarván a fő úrnak, megszívlelte azt a mondását »kár, hogy olyan rendetlenül vagyon Chariklia históriája, s nem veszi azt valaki igazításba«. Nagy fáradtsággal megcselekedte maga, megírta szépen folyó magyar versekben, sok szép leírással, lyrai áradozással. Szóval utolsó művében is a megöregedett költő a szerelem dicsőítésének áldozott.

De Gyöngyösy az eredetit nem ismerte. Művének befejezése teljesen elüt az eredetitől; követte a magyar átdolgozást, a mely az átdolgozó leleménye ugyan, de szépségben nem vetekedik az eredetivel. Mint Dugonics mondja, csak a szót szaporította minden haszon nélkül.

Egyébképen az eredetinek az a legnagyobb érdeme, hogy ügyesen van elbeszélve, bonyodalma mesterkéltséggel s nagyon szétágazó, de a helyzetek, kedélyállapotok rajzával kiemelkedik még a görög művek között is. Az azonban nagy baja, hogy az események legnagyobb részét mások elbeszéléséből tudjuk meg, a kik tulajdonképen részt se vettek a kalandokban.

Gyöngyösy tehetségével talált az, hogy itt is a helyzetek, hangulatok festésével foglalkozhatott. Ékes folyású érdekes verses munkát akart adni a közönségnek, e célját el is érte. A közönség mohón olvasta e könyvet, a mibe különben beleszötte Ovidius munkájából Piramus és Thisbe históriáját is. Munkája 1700-ban jelent meg *Löcsén* Brever Sámuel özvegye betűivel. Hosszú előbeszéddel ajánlotta Andrassy Péternek, magának és gyermekeinek is kikérve »régi, úri jó akaratját«.

Ez a jóakarata meg is nyilatkozott, mert bizonyosan az ő közbenjárására legeszesebb fiát, *Gábort*, Gömör vármegye rendi főjegyzőjöknek választották 1669-ik év október 5-ikén. 1700-ik esztendőnek október 4-ikén az öreg költőt újra akarata ellenére alispánnak választották. Gyöngyösy egy megbízottja által a rendek elébe terjesztette, hogy beteg, öreg ember, s kérte a vármegyét, hogy e tiszttől mentse fel. De a rendek, különösen a főispán, nem engedtek, Gyöngyösy erre az egy esztendőre az alispánságot elfogadta. A következő évben Gyöngyösy megint leköszönt, de lemondását újra nem fogadták el, Gábor fiát rendelték ki, hogy külön díjazásért apja írásos munkáin könnyítsen. Így nagy kéréssel marasztották meg a következő esztendőkre is, úgy hogy Gyöngyösy élete végéig Gömörmegye alispánja maradt; a Rákóczi-forradalom idején is vezette a megye ügyeit. A megye rendeletéből ő bocsá-

totta ki azt a nyílt parancsot 1704-ik év április 19-ikén, hogy az elmaradt, lézengő katonák a fejedelem táborába menjenek. Fia, Gábor, a megye dolgában Bécsbe ment s a Rákóczi-forradalom idején Andrassy Péter főispánnal jobbnak látták ott maradni, a mi miatt Gábor főjegyzői hivatalát elveszítette. Mint jó labancz később a kamaránál szolgált, s az udvari kancelláriánál tanácsos és később a Dunántúl nagybirtokos lett. De fiaiban, Antalban, Károlyban kihalt ez az ág.

Az öreg költő 1704-ben, szeptember havában halt meg, a vármegyei jegyzőkönyv halála napját se jegyezte fel. Csetneken temették el. Sírja jeltelen, de háza, a hagyomány szerint, a *Jolsvai-utcza* 110. szám alatt volt, és átalakítva ma is megvan. A család elszármazott Gömörmegyéből, a Baranyay Ilona-féle jószágokat *Berentén, Csetneken* Szepessy Pál, atyjok-fiának, ifj. Gyöngyösy István és a leányági örökösök 1751-ben elzálogosították, s így a család Gömör vármegyéből eltűnt, Zemplénben, Ungban, túl a Dunán élt tovább. Imre, a költő fia, úgy látszik Erdélybe származott el. Gömörben nem maradt senki, a ki a költő emlékét fenn tartotta volna. A megye maga pedig megfeledezett jeles fiáról. Gyöngyösy István azonban maga emelt magának ércznél értékebb emléket munkáiban.

GYÖNGYÖSY-HORVÁTH CSALÁD CZÍMERE 1593-BÓL.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ADATOK A GYÖNGYÖSY-CSALÁD TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A Gyöngyösy-Horváth-család nemeslevele.

Nos Rudolphus Secundus Dei Gratia electus Romnoraum imperator semper Augustus ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Ramae, Seruiae, Galitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc: Rex Archidux Austriae, Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, Dux Lucemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae, Vircenbergae et Thecae, Princeps Sueviae Comes, Habsburgi Tyrolis Ferreti Kyburgi et Goritiae, Landgravius Alsatie Marchio Sacri Romani Imperij supra Anasum Burgouiae, ac superioris et inferioris Lusatiae, Dominus Marchiae Sclauonicae Naonis et Salinarum. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod cum inter alia praecipua officij nostri Imperialis munia illud potissimum nobis obseruetur, ut fideles subditos nostros, qui sese nobis in nostri, et patriae gratiam variis virtutum ornamentis commendatos praestare student, Caesarea ac Regia munificentia nostra prosequamur, eorumque nomen et recte facta ab humana obliuione vindicantes adeoque immortalitati consecrantes eo illis ad maiora etiam ineunda animum accendamus, libenter effusaque voluntate laudabili huic maiorum nostrorum consuetudini, siue quia ita nobis diuinitus attributum est, siue quia longo usu compertum est illa demum tutissima esse Regnorum praesidia, quae in animis subditorum larga munificentia Principum collocantur insistimus. Cum igitur obhoc tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus seruitiis, fidelis nostri Agilis Georgii *Horuáth*, quae idem Sacrae primum Regni Hungariae Coronae et deinde Maiestati nostrae pro locorum et temporum diversitate fideliter exhibuisse et impendisse, ac in futurum quoque exhibere et impendere velle dicitur. Eundem Georgium *Horuáth* ac per eum consortem nec non *Michalem Horuáth* affinem eius e statu et conditione ignobili, in qua hactenus perstitisse dicuntur de Regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali exemptos in caetum et numerum verorum et incubitorum Regni nostri Hungariae duximus cooptandos annumerandos et adscribendos. Annuentes et ex certa

nostra scientia animoque deliberato concedentes ut ipsi a modo posterum omnibus illis gratiis, honoribus, indultis, privilegiis, libertatibus, iuribus praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri et indubitati Regni nostri Hungariae partiumque ei subiectarum Nobiles, hactenus quomodolibet de iure vel consuetudine usi sunt et gavisi utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint et valeant, heredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant et possint. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae Nobilitatis signum haec arma sive Nobilitatis insignia: Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris, cui integer aurei coloris leo, ore patulo, lingua exerta candaque bifurcata erecta, ac in dextrum scuti latus conversus, posterioribus pedibus dispositis insistere, anterioribus vero levo protenso cruore madens caput Turcicum per auriculam apprehensum tenere, dextroque elevato bipennem nudum vibrare conspicitur. Scuto incumbentem galeam militarem clausam Regia corona dimidium priori per omnia conformem leonem producento ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis seulemniscis hinc auraei et caelestini, illinc similiter auraei et caelestini colorum in scuti oram defluentibus illudque optime exornantibus, prout haec omnia in capite seu principio praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus recte depicta esse cernuntur. Eidem *Georgio Horuáth* ac per eum consorti, nec non *Michaeli Horuáth affini eius* ipsorumque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis, gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes, ut ipsi a modo in posterum futuris semper temporibus, eadem arma sive Nobilitatis insignia, instar aliorum Regni nostri Hungariae partiumque ei subiectarum Nobilium sub iisdem inribus praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus iidem vel natura vel ex consuetudine usi sunt et gavisi, utunturque et gaudent ubique in praeliis certaminibus hastiludiis, torneamentis duellisque monomachiis ac aliis omnibus et quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus nec non sigillis, velis, cortinis, auleis, annulis, vexillis, clipeis, tentoriis, domibus sepulchris: generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et sincere Nobilitatis titulo, quo eos ac heredes ipsorum utriusque sexus universos ab omnibus cuiuscumque e status dignitatis, conditionis et praeminentiae homines existant insignitos dici, nominari haberique et reputari volumus ferre: gestare illisque uti, frui et gaudere possint et valeant heredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. Imo damus et concedimus praesentium pervigorem. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras Secreto sigillo nostro, quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitas. Eidem *Georgio Horuáth* ac per eum dictis consorti et affini eius, ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti: Reverendi Johannis Kuthassy electi Episcopi Jauriensis locique eiusdem comitis perpetui Consiliarii et Aulae nostrae summi Cancellarii in arce nostra Regia Pragensi ultima die mensis Aprilis Anno domini Millesimo quin-

gentesimo Nonagesimo tertio, Regnorum nostrorum Romani decimo octavo Hungariae et aliorum vigesimo primo Bohemiae vero anno similiter decimo octavo. Venerabilibus in Christo patribus dominis Gaspere Sztankovachky Zagrabiensis, Martino Pethe de Hetes Varadiensis, Joanne Chereody electo quinque Ecclesiensi Francisco Forgách de Ghymes electo Vespreniensis Praefato Joanne Kuthassy etc. Rudolphus Kuthassy.

1. Jegyzet. Rudolf római császár és magyar király Horváth Györgyöt és feleségét, valamint rokonát, Mihályt, *György kiváló érdemeinél fogva* nemességgel tünteti ki. A nemesi levél Prágában, 1593-ban április 30-ikán kelt. A pontozott helyeken az okirat olvashatatlan.

II.

Gyöngyös-Horváth János királyilag megerősített zálogos levele.

Nos Ferdinandus dei gratia electus Romanorum imperator, semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae etcetera rex etcetera . . . Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod pro parte et in personis fidelis nostri egregii *Joannis Horuath alias Gyöngyös* et nobilis dominae *Catharinae Diák* exhibitae sunt nobis et praenotatae quedam literae fidelium nostrorum honorabilium Conventus Ecclesiae S. Crucis, de *Lelesz* fassionales in simplici papyro ex duobus arcubus seu ternionibus conglutinatis constantes patenter confectae sigilloque eiusdem Conventus authentico a tergo impressive communitae, quibus mediantibus fidelis noster egregius *Joannes Agárdi de Nagy Agárd* totalem et integram unam domum seu Curiam suam nobilitarem in oppido *Unguar* vocato extractam, inque Comitatu de *Vng* existentem habitam, ac tres suasvineas liberas et exemptitas in promontorio eiusdem oppido *Vngvar* sitas, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet eiusdem *Joanni Horuath* aliter *Gyöngyös et Catharinae Diák consorti suae* eorundemque haeredibus et posteritatibus, successoribusque et legatariis utriusque sexus universis, omni eo jure libertateque et immunitate, quibus idem *Joannes Agardy* eandem et easdem tenebat et possidebat, in et *pro sexingentis florennis hungaricis* titulo pignoris certis ex respectibus modisque et conditionibus, in iisdem literis fassionalibus clarius contentis et expressis dedisse obligasse et inscripsisse per manusque defacto tradidisse et assignasse dignoscebatur, tenoris infrascripti. Supplicatum propterea Maiestati nostrae humiliter exstitit, pro parte et in personis praefati *Joannis Horuath* aliter *Gyöngyös dictaeque Consortis suae Catharinae Diák*, quatenus easdem literas fassionales omniaque et singula in eisdem contenta, ratas, gratas et accepta habentes, literisque nostris inseri et inscribi facientes, praemissae, temporanae dationi, obligationi et inscriptioni, per manusque de facto traditioni et assignationi, aliisque omnibus et singulis, in iisdem literis fassionalibus clarius denotatis et expressis, nostrum regium consensum benevolum pariter et assensum praebere dignemur. Quarum quidem literarum tenor talis est: Nos Stephanus Thelekessy Praepositus

et conventus Ecclae S. Crucis de Lelesz memoriae commendamus per praesentes significantes quibus expedit universis. Quod egregius *Joannes Agardy de Nagy Agard*, frater scilicet consanguineus generationalisque et condivisionalis Nobilis quondam *Georgii Szalonthay de eadem Nagy Agard* ab una parte, vero ab altera Nobilis *Joannes Horuath alias Gyöngyösy* coram nobis personaliter constituti, ac praefatus Joannes Agardi oneribus et quibuslibet gravaminibus universorum fratrum, sororum, proximorum et consanguineorum generationaliumque et condivisionalium suorum, haerendum item posteritatum et successorum suorum, ac aliorum etiam quorumlibet, quos videlicet subscriptum tangeret, tangereve et concernere posset negotium quomodolibet nunc vel in futurum in toto et per omnia in se suosque haeredes et successores quoslibet, ac cuncta bona et jura sua possessionaria receptis et levatis sponte et libere unaeque vocis ipsorum ministerio extiterunt confessi, et primo quidem ac praecipue per praefatum *Joannem Agárdy* extitit confessum pariterque relatum hunc in modum. Quod ipse pro certis et perarduis atque adeo rationalibus evidentibusque et urgentissimis negotiis et necessitatibus suis sub levantes, potissimum autem tolerandis expensis in recuperatione et ad stipitem reductione certorum bonorum et jurium suorum possessionarium a se jam pridem abalienatorum, matura et exacta intra se deliberatione praehabita, *totalem et integram unam domum et curiam suam nobilitarem, quam videlicet superioribus retroactis temporibus et annis praefatus quondam Georgius Szalonthay frater dicti fatentis a spectabili et magnifico quondam Domino Comite Georgio Drugeth de Homonna alias Judice Curiae et consiliario Sacrae Caesaris et Regiae Maiestatis Equite aurato, cubiculario ac pincernariorum regali in Hungaria, Magistro necnon Comitatum Zempliniensi et de Vngh Comite pro aliis bonis et juribus suis possessionariis aviticis, permodum et formam legitimi Concambii mediantibus certis literis nostris fassionalibus, superinde confectis et emanatis comparasset et permutasset, quae in ipsum Joannem Agardy fatentem per mortem defectum seminis ejusdem quondam Georgii Szalonthay uti fratrem condivisionalem legitimumque et immediatum successorem, jure successorio et devolutorio remansisset et condescendisset, cui ab occidentali Laurentii Chille domus et sessio civilis, ab orientali vero plagis, quoddam umbraculum sub quo diversae res mercesque . . . per propolas negatioresque vendi solent proxima et contigua vicinitate jungerentur et adhaerent in oppido Vnguar vocato in Comitatu de Vngh existenti habitam, ac tres vineas suas liberas et exemptitias in promontorio seu vineto metisque et terminis eiusdem Oppidi Vnguar sitas simul cum cunctis earundem vinearum juribus, usibus, fructibus et emolumentis, dictaeque domus et Curiae nobilitaris utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, *terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vinearumque promontoriis, aquis item fluviis, piscinis piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et corundem locis generaliter vero quarumlibet . . . et pertimentiarum suarum . . . nominis vocabulo vocitarum integritatibus, sub suis veris metis et antiquis**

limitibus existentis ad eandem utpote de jure et ab antiquo
 quibus idem fatens eandem et easdem possidisset
 extitissent *Horuáth alias Gyöngyösy et nobili*
dominae Catharinae Diák Consorti suae eorumque haeredibus, posteri-
 tatibus successoribus florennos hungaros hic Coram
 nobis in paratis depositis, per ipsumque *Joannem*
Agardy fatenti ad se realiter et effective perceptis et levatis titulo pig-
 noris usque tempus redemptionis ejusdem dedisset, colligasset,
 inscripsisset praememoratis *Joanni Horuath*
alias Gyöngyösy et dominae Catharinae Diák Consorti suae, eorumque
 haeredibus posteritatibus successoribusque utriusque sexus universis
 deponere et exduere per hocque ipsam domum et Curiam nobili-
 tarem, in suprafato Oppido *Vnguar* in Comitatu de *Vng* praescripto
 existenti habitam, modo praemisso per se obligatam et inscriptam, ab
 eisdem redimere voluerit et potuerit, voluerintque et potuerint
 vel sese receptis, praescriptis ipsis sexingentis florennis hungariis
 pecuniis scilicet suis iidem *Joannes Horuath aliter Gyöngyösy et*
domina Chatharina Diák consors sua eorundemque haeredes, posteri-
 tates, successores et legatarii utriusque sexus quilibet, eandem domum
 et Curiam nobilitarem simul cum cunctis utilitatibus vineas-
 que praetactas, saepéfato *Joanni Agardy fatenti* suisque haeredibus et
 successoribus quibuslibet absque ullo juris processu, tergi versationeque
 et renitentia aliquali pure et in specie remittere et resignare velint ac
 debeant teneanturque ac sint modis omnibus obstricti: Quod si autem
 id forte facere nollent extunc in eo euentu prae-
 fatus *Joannes Agardy* fatens suique haeredes et successores quilibet,
 Vicecomitem dicti Comitatus de *Vngh* tunc pro tempore constitutum,
 cum uno Judlium et altero Jurato Assessore suis, saltem de domo
 habitationis seu solitae suae residente ad simplicem dumtaxat requisitio-
 nem euocare et educere. Idemque vicecomes cum eisdem
 Judlium et Jurato Assessore suis, vigore saltem praesentium autoritate
 eidem per praesentes plene concessa et attributa, de bonis rebusque
 mobilibus et immobilibus dictori *Joannis Horuath* et dominae *Catharinae*
Diák Consortis suae eorumque suprafatorum posteritatum, suc-
 cessorum et legatarum quorumlibet praefato *Joanni Agardy* suisque
 haeredibus et successoribus quibus libet de aliis sexingentis florennis
 hungaris executionem facere. Ac insuper dictam etiam domum et Curiam
 nobilitarem simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet
 vineasque praetactas eidem restituere possit ac
 valeat, habeatque omnimodam potestatis facultatem et auctoritatem ac
 ex debito officii sui omnino debeat et teneatur, nullis juridicis remediis
 cautelisque et exceptionibus hac in parte obstare suffragariis valentibus.
 Hoc addito, quod si praefati *Joannes Horuath alias Gyöngyösy et*
domina Catharina Diák praescripti haeredes, postaritates, successores
 et legatarii quilibet, medio tempore praeter structuras praesentes alia
 aliqua aedificia et structuras, meliorationesque aut reformationes in
 facie dictae domus et Curiam nobilitarem facerent et exstruerent,

vineasque ipsas vitibus conserentes et plantantes cultiores et melioresque et fertiores etiam aliquam structuram illic erigerent: extunc tempore redemptionis suprafatae ipsius domus et curiam nobilitarem eorundem quoque et earundem omnium pretium et valorem condignum, secundum justam proborum hominum ad id adhibitorum aestimationem, idem *Joannes Agardy* fatens, suique haeredes et successores quilibet utriusque sexus summam capitalem praetactam una cum summa ipsa capitali simul et semel pleneque et in paratis aequae in bonis et usualibus monetis eisdem *Joanni Horuath aliter Gyöngyösy et dominae Catharine Diak Consorti suae* eorumque haeredibus, posteritatibus successoris legatariis utriusque sexus universis refundere resarcireque teneatur debeantque et teneantur, et non sexus nec prius redemptionem ipsam experiri, perficereque valeat et valeantque. Assumen nihilominus praefatus *Joannes Agardy* de dicta Nagy Agárd, fatens, oneribus sub praesumptis superse, suosque haeredes et successores quoslibet praefatos *Joannem Horuath aliter Gyöngyösy et Catharinam Diak Consortem suam* eorumque haeredes, posteritates, successores legatarios utriusque sexus universos in libero et quieto et pacifico dominio, usuque et possessione antelatae totalis domus et Curiam nobilitarem in dicto Oppido *Vnguar*, in Comitatu *Vngh* suprascripto existenti sitae, pignori modo antelato locatae cunctaque eiusdem utilitatum et pertinentium quarumlibet supra declaratarum ac trium vinearum suprafataram in promontorio eiusdem Oppidi *Vnguar* sitarum et plantatarum usque praemisum redemptionis tum scilicet capitalis summae, tum etiam pretii et valoris aedificiorum, structurarum ac meliorationum et plantationum vinearum inibi fientes plenariae et exactae exolutionis tempus contra quo suis legitimos impetitores, turbatores causidicos et Actores suis propriis laboribus, curis, fatigiis et expensis tueri, protegere et defensare indemniter conservare. Harumstrarum vigore et testimonio literario mediante. Datum feria et tertia proxima antefestum Beati Stanislai episcopi et martyri, anno Domino millesimo sexcentesimo vigesimo quarto. Nos itaque huiusmodi humillima supplicatione pro parte praefatorum *Joannis Horuath alias Gyöngyösy et Catharinae Diak* consortis eiusdem, nostrae modo quo supra porrecta Maiestati regia benignita exaudita dementer et admissa praeinsertas literas dicti conventus ecclesiae S. Crucis Lelesz fassionales, non abrasas non cancellatas neque in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vitio ac suspitione carentes praesentibus literis de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali insertas et inscriptas quo ad omnes earundem continentias articulos, clausulas eatenus quatenus eadem rite et legitime existant emanatae viribusque earundum veritas suffragatur ratas, gratas et acceptas habentes praeinsertae temporanae dationi, obligationi et inscriptioni per manusque de facto traditioni aliisque omnibus et singulis superius in iisdem literis fassionalibus clarius denotatis et expressis nostrum regium consensum praebemus. Imo praetemus benevolum pariter et assensum. Harumstrarum secreto sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitarum vigore et testimonio literarum. Datum in civitate nostra libera regiaeque Posoniensi

die octaua mensis May anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo Ferdinandus. Stephanus Sennyei episcopus jauriensis.

2. Jegyzet. *Agárdy János de Nagy Agárd*, 1624-ik esztendőben zálogba adta *Gyöngyösy-Horvath Jánosnak* 600 magyar forintért, Ungváron levő nemesi kuriáját, a melyet rokonától *Szalonthay Györgytől* örökölt, ez pedig törvényes csere útján Homonnai Drugeth György zemplémmegyei főispántól birta e házat. Zálogba adta azonfelül, három szabad, kiváltságos szőlőjét minden hozzátartozandóságával együtt. A ház egyik szomszédja Csille Lőrincz polgár, másik oldalon áruszin volt. A szőlők szintén az ungvári hegyen voltak, de hozzájuk tartozott még szántóföld, parlagföld, rét, legelő, mező, kaszáló, erdő, berek, hegy, völgy, viz, folyó, lóusztató, halászati jog is. Erről Agárdi János a leleszi convent, mint hiteles hely útján törvényes bevalló levelet adott 1624-ik esztendőben. De a mi azután történt, az régi magánjogi eljárás szerint is ritka kivételes eset s a jogászok figyelmére is méltó. A convent *locus credibilis*, hiteles hely volt, okiratai teljes érvényűek valának és Gyöngyösy-Horváth János mégis királyi jóváhagyást (regius consensus) kért e zálogos jogára, a mit 1630-ik esztendőben, május 8-ikán kelt, Pozsonyban kiállított királyi nagy függő pecsétetes oklevélben meg is nyert, a hova a leleszi convent okiratát is szószerint beiktatták. Mi volt az oka e hosszadalmas, költséges, és az akkori jogi felfogás szerint fölösleges eljárásnak? Magyarázatunk ugyancsak feltevés, de azt hiszszük, az igazságnak erős látszatával bír. E királyi megerősítésnek két oka is lehetett. Egyszer a ház eredetileg Homonnai Drugeth Györgyé volt, a hatalmas főúré, a kié volt az ungvári vár is, a királyi megerősítéssel, tehát talán e ház háborítatlan birtokában biztosítani akarta magát Gyöngyösy János. De a második még fontosabb ok az lehetett, hogy a nemes levél csak *Horváth* György és Mihály nevére volt kiállítva, míg ez okiratban Horváth név mellett nyomatékosan oda van téve másképen Gyöngyösy János. A Horváth családot általánosan Gyöngyösyeknek nevezték, valószínűleg azért, mert Gyöngyösről származtak. Minthogy nemesi birtokot csak nemes ember birhatott, e királyi függő pecsétetes levél egyuttal nemesi jogának és kettős nevének elismerése is volt, a mi a félreértések kikerülése végett is szükségesnek mutatkozhatott. A pontozott helyeken az okirat olvashatatlan.

III.

Idősbik Gyöngyösy János Testámentom Levele.

Én Ungvár vármegyében Ungvárrath Lakozó *Gyöngyösy János*, megemlékezvén az én halandó vóltomról, noha az Ur Istennek bölts gondviselésébül, midőn számos esztendő vóltomra is még erős, egészséges, és türhető allappottal áldott meg, de minthogy nyilván való dolog az, hogy nintsen semi az embereknél bizonyosabb dolog, minthogy minden embernek bizonyosan meg keletik halni, de mikor és melly napon, igen bizonytalan. Annak okáért míg az Ur Isten anyira való erőt és időt engedett, mostan

akarom édes gyermekeim között Istentől énnékem adatott kitsiny javaimról rendet és dispositiot tenni, mely rend szerint így következik:

Elsőben is midőn az Ur Isten engemet ez Világból kiszólit és az én bódlog órámat elhozza, Lelkemet ajánlom az én Idvezítő Jézus Xtusomnak szentséges kezében, Testemet pedig az ő Anyának az földnek, úgy hogy az én rendemhez képest hagyom az én Testemet eltemettetni.

Másoszor. Kivánom megemlékezzenek az én szent keresztétségben is nevelendő gyermekim keresztényi Tisztekrül és hivatalyokrul tudván azt, hogy Isten félelemben és Atyafi szeretetben neveltetnenek, azért mindenek felett Istenes életben gyakorollyák magokat, egymást szeressék, egymást betsülykék, hogy Istentől áldást, az emberektől ditséretet várjanak az fejekre.

Harmaszor. Az fiamnak Gyöngyösy Janosnak pénzbeli részét kiadtam, melly már kezénél is vagyon; ugymint harmadfél ezer forintot. Lakó helyül hagyom az Eperjesi kőházat. *De az kisebbik fiamot is Gyöngyösy Istvánt ki nem rekesztem belőle, azon házban harmadrésze övé legyen.*

Negyedszer. Az én fiamnak Ferencz-nek is hagyok pénzbeli részt harmadfél ezer forintokat. Lakóhelyül az Jenkei udvart Jenkén való puszta helyekel, az alsó németi Portzioval együt és az Zeleméri nagy Anyokról maradott szőlőkkel együtt. *Gyöngyösy Lászlónak* aszerint hagyok harmadfél ezer forintokat, az mit el nem költött oda az maga részibül Német Országban, küldöttem már a maga részibül neki száz aranyat. *Gyöngyösy János* fiamnak vagyon az ő részire való pénz száz arany. Az többi Eperjesen az fekete Ládába vagyon, amint oda feljegyezte magának és magára költi, az mi megmarad, azon legyen conventus.

Istóknak az ő pénzbeli részit magaméval együvé töttem az fekete Ládában, magam kezemmel czédulakot irtam az 'satskókra, ötet azokba senki meg ne háborgassa, mivel őrá a legkevesebbet költöttem. Az Unghvári és az Radvánczi Udvarházakat is neki hagyom, úgy mindazonáltal, hogy Gyöngyösy Lászlónak, az Atyafiának is része legyen az Unghvari házban. De minthogy ha Isten haza hozza Gyöngyösy Lászlót, Papságra menendő lészen, Istók, valamikor mógya leszen benne, mint idősbik bátyját ki fizethesse háromszáz forintokat letéven neki és László is tartozik fel venni, minthogy Istók legkissebb s ugyan törvény szerint is ötet illeti az Atyai ház. Ezeket a házakat pedig hagyom cum omnibus pertinentiis az három szabad szőlőkel s szántóföldekel, és az Buza szőlővel együt. Az alsó Németi Ladányi Pusztáját is hagyom Istóknak és Lászlónak.

Az alföldi szőlők oszollyanak három részre: *János, László és Istók* között, de a jobb rész mindenikében a kisebbé legyen. Az Eperjesi házamban, és egyéb Ládámban lévők hasonlóképen négy részre aequaliter oszollyon, de a jobb rész mindenikében a kisebbiké legyen.

Az alföldi szőlőket pedig és az többit fel ne osszák, *hanem mindaddig mig Istók, László haza jönnek*, János miveltesse, az termését mindazanáltal az mi az reávaló költséktől megmarad megtartsa, mert a szőlőtermése nem mindég egyaránt vagyon, és akkor osztán legyen mivel

miveltetni, hogy el ne parlagullyanak. A unghvári szőlőkre hasonlóképen *Gyöngyösy Ferentz* viselleyen gondot, az homlitását János, de számot adjanak az jövedelmébül, *ha Istók megjön*. Ezeket pedig ugy hagyom, hogy senki egy mást az Őnéki hagyatott Jószágban semi szín és mód alat ne háborgassa, sőt ha valemellyik ugy megszorulna, hogy kéntelenítetnék Jószágát zálogban adni, az testvér Atyafiának aggya el, de ugy hogy valamikor hozzá juthat kiválthassa és birhassa, az mint kinnek kinek hattam; mivel ezek az Jók Isten után mind magam saját örökségem és keresetem. Azért akarom, hogy ugy maraggyon ki ki az mint hagytam, melyért, ha én ki mulok, Istentől mindenikére áldást kívánok. Amen. Actum in Unghvár Anno 1656 Die última octobris idem qui supra Idősbbit Gyöngyösy János (L. s. m.) Coram me Georgio Nagymihályi Jurato Cottus de Ungh. Assessore Primario (L. s. mp.) Coram me Ladislao Gombos (L. s. mp) Coram me Ladislao Gejőczý Jurato Notario Cottus de Ungh. (L. s. mp.) Coram me Benedicto Héti (L. s. mp.) Coram me Ladislao Bernath (L. s. mp.) Coram me Benedicto Bernath (L. s. mp.) Coram me Johanne Korlát de Korlát Helmetz Judlium Cottus de. Ungh. (L. s. mp).

3. Jegyzet. E végrendelet teljes világot vet a költő családi viszonyaira, s e tekintetben megbecsülhetetlen, fontos okirat. Apja, »idősebbik« *Gyöngyösy* János, az eperjesi ügyvéd vallásos lelkületéről, református vallásáról tesz bizonytságot. Megindító gyöngédséggel emlékezik meg legkisebbik fiáról *Istókról*, a kiről biztosan állíthatni, hogy apjának legkedvesebb gyermeke volt. Bizonyítja a család református voltát az is, hogy *László* fiát az öreg János Németországban neveltette, oda küldött neki száz aranyat. Ez katolikus papnövendékkal mind nem történhetik. Az öreg János úr Istókot és Lászlót *haza* várta, a miből látszik, hogy Ungvár vagy környéke szülőföldje és birtokának legnagyobb része is ezen a vidéken volt. Nyomatékosan megjegyzem itt is, hogy Gyöngyösy János ügyvédségéről biztos tudomásom van. Egy okirat volt kezemben, a mely egyenesen *eperjesi lakosnak és ügyvédnek mondja*. Ez egy adás-vevési szerződés volt, a melynek értelme szerint szállót vett *Bodrog-Kisfaludon*. Fájdalom, ez okirat elkallódott. E végrendeletben János úr ugyan ungvári lakosnak mondja magát, de hogy még ekkor se költözött véglegesen el Eperjesről, mutatja az a körülmény, hogy pénze, egyéb holmii is Eperjesen voltak. A végrendelet nyelvi sajátságaiért is érdekes; itt sajátságos helyesírását megtartva közöljük.

IV.

Nemzetség levél.

Mi alább subscriáltak adjuk ezen Testimonialis Levelünket, jövendőbeli bizonyságul super eo, hogy mi hoc anno praesenti 1754. die 4a 8-bris requirálván bennünket, mostan *Csik-Széekben Szent Léleken lakó* Nemes Nemzetes és Vzlő *Kassay* József urunk, hogy az Eőkegyelme familiáját illető Leveleket meghánnónk, és azokbul familiájának Genelogiáját kiírnók.

Mi is azért az Eő kegyelme requisitiojára in praefato anno, Die, et mense minden nemű Eő kelménél levő s familiáját illető hiteles levelet felhánnyván, megolvassván és serio investigálván azokbul maga familiája Genelogiáját találók eszerint. Hogy tudni illik, néhai, N. es, Neztés Vzlő *Gyöngyösý alias Horváth Mihálynak* feleségétül nehai nemes es Nztes Kőrösý Illonatul, ki volt Leánya néhai nemes és Nztes Vzlő Zombori Kőrösý Gergelynek feleségétül néhai nemes es Nztes Fehérhazi Sofiátul vólt. Voltanak fiai *István és János*, Leánya Judit, a melly Jánosnak feleségétül nehai nemes és Nztes *Deák Katalintul* voltanak fiai *Janos, Pál, István, Ferencz és László*, kik közzül *Janosnak* voltanak fiai *János, Pál, István, Ferencz és László*, kik közzül Jánosnak voltanak fiai *János, István és Mihály*, amely Jánosnak fia mostan nemes Zabolts vármegyében Sényőben Lakó *Gyöngyösý Ferencz*, Istvánnak pedig fia mostan említett Szabolts vármegyében *Berczelen* Lakó *Gyöngyösý István és László, Mihálynak fia* Nes Abauj vármegyében Kassán lakó *Gyöngyösý Istvan és Janos*. 2. idősb Gyöngyösý János második fának Pálnak (ki is iffiu korban esvén Török rabságban, az holott nyóltzad fél esztendeig lévén Rabb, az alatt vette el maganak feleségül neh. Taplóczaí Péter György Leányát, aki hasonlóképen Erdélybül Csíkbül Pogány rabságban esett vólt, ki hozván aztat magával, jött egyenessen Kassára és ott lakván három esztendeig, ment az után Erdélyben az holott Csík Taplóczaín születettenek fiai *Mihály és Peter*, amely *Peternek fia*, az *Exponens Eő kegyelme Testvéreivel Ferenczel és Istvánnal*, akik itten Erdélyben, minthogy az nagy Atyok Gyöngyösý Pál Kassárul jött vólt bé Kassayaknak hivattattak. Az idősb Gyöngyösý János harmadik fiának Istvánnak vólt fia *István*, amely Istvánnak vólt ugyan István nevű fia, ki is most lakik nes Zemplény vármegyében *Gatályban*. A negyedik fiának ugymint Ferencznek vólt fia *Péter*, aki lakván nes Ungvár Vármegye Jenke nevű falujában, deficiált, az 5-ik ugymint *László papá lett vólt*, az is deficiált. Mely Genelogia deductiot fellyebb is említett hiteles levelekbül mindenekben eszerint irtuk meg, és kiattuk az Exponens Eő kegyelmének, futura pro Cautela fide nostra mediante tulajdon subscriptionkal és szokott pecsétünkkel corroboraltuk. Datum Pujon Anno et die ut supra Csikszék királlyi Bors István mp. Nemes Doboka varmegyének Hites Assessorai. (L. s).

4. J e g y z e t. Idősorrendben ugyan nem ez az okirat következne, de fontossága miatt közöljük mindjárt a végrendelet után. Itt a költő családjának minden férfitagja meg van említve. Ebből látszik, hogy a nemesség szerző ős György mag nélkül halt meg, rokona *Mihály lett a családalapító és a költő dédapja*. Bizonyítja ez okirat azt is, hogy költőnk legidősebb fia *István*, a kinek anyja Baranyai Ilona vólt, a *Gyöngyösý-Horváth-családból* származott, noha ez a Gyöngyösý-család magát csak *Gyöngyösýnek* irta mindég. Hogy ez a *Gatályban* letelepedett István a költő legidősebbik fia vólt, azt már Nagy István bebizonyította. De bizonyítja a Gyöngyösý-család református voltát az okirat e kitétele, a mely István öcscséről Lászlórul eképen szól: »*László pappá lett vólt, az is deficiált*.« Katholikus papról azt fölőseges megírni, hogy magvaszakadt. Csak egy tévedése van ez okiratnak, hogy *Lászlót őregebbnek mondja*

Istvánnál, pedig a végrendeletből tudjuk, hogy *fiatalabb volt*. De egyebet is bizonyít e levél. A katolikus és református ág utjai teljesen elváltak. A katolikus utódok református atyjokfiairól mint osztálylevelők bizonyítja, semmit sem akartak tudni. A *református ág*, a költő legidősebbik fiának maradékai, meg se emlékeznek alispánná lett híres ősök katolikus gyermekeiről, a kik mind labanczok és előkelő állásba jutottak. De férfiak hamar ki is halt. A református ág megmaradt egyszerű kálvinista falusi nemeseknek, nagy úri testvéreit még emlékezetében se tartotta meg. Jellemző dolog ez nagyon. Ez okiratból az is látszik, hogy a régi időben gyakran arról a helyről nevezték el a beköltözetteket, a honnét jöttek. Így lettek a Gyöngyösyekből Erdélyben Kassayak. Az is jellemző, hogy leányokról e nemzetségelevélben csak egyszer van emlékezet.

V.

Én *Baranyay* Ilona Nemzetes *Gyöngyössy* István uram Házastársa emlétet Urammal eő kegyelmével együtt adom tudtára mindenkinek az kiknek illik és vallom ezen levelemben, hogy bizonyos és elmulthatatlan szükségemtől viseltetvén, Attam azon Anyámtól reám maradt *Beregh* Vármegyében kis Dobront levő *Abrakosztó* Telkes Jobágyomat, mind helyestől és hozzá tartozó minden appertinentiaival egygyüt és ugyan azon *kis Dobronyi* határon lévő *Vészki* nevű Halastóbéli részemmel, és magános *Ligethi* nevű *Erdőbéli jussommal*, egy szóval cum omnibus pertinentiis, mellyet azon kis Dobron nevű faluban birok és birtam osztály szerint, száz magyar forintokban zálogban Nemzetes *Ragyóczy* Sigmond uramnak és az eő kegyelme feleségének *Huszár* Kata Asszonynak, és mind két ágon lévő maradékinak haeresinek legatariusinak az ide alább megh írt módok szerint. Primo hogy azon megirt Dobronyi Emberemet és Jóságomat négy egész Esztendeigh a Dato praesentium sem Én sem penigh az én vér szerint való Atyámfiaim, sem penigh maradékim ki ne válthassam, se ki ne válthassák, eltelvén az négy Esztendők Dum, et quando valamikor Én avagy az én maradékom közzül akarmellyik ki válthattya le tévén száz forintokat simul, et semel, eő klme is tartozik az specificált egész jóságot minden per és patvar nélkül kibotsájtani. Secundo. Az ország törvénye szerint való erictiót magamra és maradékomra sponte fel vészem, ugy hogy megh irt Ragyóczy Sigmond uramat és az eő kelme feleségét s mind két ágon lévő és leendő maradékát tartozzam, és azon maradékom is tartozzanak, megh oltalmazni. Casu autem quo meg nem oltalmaznám, és megh nem oltalmaznának nos suprascripti: tehát vigore saltem praesentium, abscissis universis iuridicis remediis Iuristitorumque temporibus nihil obstantibus egy Szolga Biró, kivel mind a száz forintokigh való Executiót tehessen, akarmi nével nevezendő jóságomból és javaimból. Mellynek nagyobb bizonyására adom ezen kezem írásával, és pecsétemmel megh erősített Leveletem. Datum Unghvár die 15a Nov. bris Anno 1656 Ragyóczy Sigmond mp. Coram me Stephano Szily Judlium Incliti Cottus de Ungh mp.

5. Jegyzet. Baranyay Ilona zálogos levele már azért is érdekes,

hogy a költő feleségének vagyoni viszonyaira vet világot. Hogy a Gyöngyösy-Horváth család leveles ládájában maradt, szintén bizonyíték arra, hogy a költő e családból származott. Érdekes dolog, hogy az okirat 1656-ik év november 15-ikén Ungváron kelt, míg a költő apja ugyane városban october 31-ikén írta meg végrendeletét. Ez oklevél bevezető két sorából látszik, hogy ekkor maga a költő is Ungváron tartózkodott, bizonyára öreg atyja látogatására jött szülőföldjére.

VI.

Mi Gyöngyössy Borbála és Éva Adgyuk tudtára mindeneknek, valakiknek illik, és vallyuk az mi levelünkben. Hogy mi eltávozzhatatlan szükségünktől viseltetvén az mi édes Anyánktól örökölt *Csertézi* hegyen levő mi reánk nízendő és osztály szerint mi reánk szállott, és jutott részünket attuk és vallyuk az mi Testvér Atyánkfiának azon jussal és igazsággal, az mint az mi szegény Istenben boldogult kimúlt Édes Anyánk birta és mireánk is obveniált. Nemzetes Ifiu Gyöngyössy István Eötsem és Bátyám Uramnak és az ő kigyelme Házastársának, Nemzetes *Bégányi* Borbála Aszszonynak, és az eő Kigyelmek mind Két ágon lévő és Isten kegyelméből leendő Maradékinak, Successorinak és legaturiusinak megmásolhatatlanképen. Attuk pedig azon Szőlőnkbeli jussunkat és részünket emlétet Attyánkfiának, és az eő kigyelme Házastársának, mivel ugyan az eő kigyelme maga saját pénzét, mellyet adta minékünk, hogy azon szőlőben való részünket szabadon birhassák, örökössék, építsék, mint saját magok örökségét és hasznát is vehessék. Felvevén mi az mi maradékunkkal, Successorinkkal minden terheket, kiket azon dolog most, a'vagy jövőendőben akár mi módon illetne, vagy illethetne. Az szőlőbéli részünket pedig attuk, ki ki az maga részét *negyven, negyven Magyarai Forintokon*, edgyütt pedig nyolczvan forintokon, mellyet készpénzül ki ki az maga részét simul et semel fel is vette jó és folyó pénzül. Kinek nagyobb bizonyására adgyuk ezen kezünk írásunkal meg erősített Levelünket. Iratot Unghvárat Die 16a Juny Anno 1699. Gyöngyösy Borbála keze keresztvonása és Petséttye, Gyöngyössy Éva keze keresztvonása és Petséttye. *Coram me Stephano Gyöngyössy seniore mp.*

6. Jegyzet. Gyöngyösy Borbála, *Szent-Imrey-Zabó* Gáspárné Baranyában lakott, Gyöngyösy Éva, *Tarczai Lászlóné* Tárkányban. E záloglevélből kitünik, hogy a gömőri öreg alispán még »késő és tántorgó« vénségében is lejött Ungvárra osztályt tenni gyermekei között. E zálogos levélből tudjuk meg, hogy a költő fiának felesége *Bégányi* Borbála volt.

VII.

Okirat a Gyöngyösyek eperjesi házáról.

Anno 1672 die 21 July in Eperliess.

Auf Anordnung und befehl Ihre Herrlichkeiten Herrn Michael Hackher der Zeit Wohlverordneten Stadt-Richter alhier dan auch Ver-

möch Deliberation undt Exmission Eines Edlen Magistrat und vier ordentlich Deputierte Theils Herrn alss Herr Jacob Stein, Christian Hacker, Nicolaus Hieromimuss Richthausen, Johann Krauss undt Mathias Stockinger in dess Herr *Giengjesy* Janos Sein Hauss erschienen, so g-legen auf der *Winkler Zeill* Zwischen Herrn *Friedrich Zolleg Schlosser*, und *Andreass Peltzer* aufs Instanz Herrn *Sigmundt Bute undt Sigmundt Miller*, alss Bewolmächtigen dess Herrn *Augustin Nitsch von Neusohl* Seeligen Erben alss *Susanna Stieryevin undt Anna Millerin* briederseits leibliche töchter Welche begehret dass man Ihren Vermög habenden und liquidierten Schuldt-Schein auch laut Herrn *Giengiesy* Janos selbst Eigenen Bekandtnuss und Cession so er an Herrn Stadt Richter alhero geththan pro Reichsdaller Fünfhundert und Sechzig Sage rd: 560: Execution thun sollen als ist Ihnen davon Vorgemerkt bey den Herrn Bewolmächtigten auf dess Herrn *Giengiesi* Janos Seinen Hauss der vorderste ganze Stock sambt Stuben, Bewölb, Küchel, Keler, boden und alles was darzu gehörig vor die Summe der Reichsdaller 560 zu Einen wahren Unter Phandt und Versicherung Eingehändig und übergeben worden welcher eben die Herrn Bewolmächtigten und an statt Ihrer Principalln *Frey und Ungehindert* genissen Sollen und mogen, biss Ihnen die Völlige Summe der Vorangeregten Reichsdaller 560 mit Bahrgelde noch belieben abgelegt werde. Wass die Herrn Creditoren entweder dessen Vor Zinss oder anders unter sich daraussmachen und haben Könne Soll Ihne solche an Statt der Interesse Verblieben und Seind Niemanden darum Schuldig Rechnung zu geben hingegen wass undter dessen an dem gemelt und übergebenen soeben Nothwendig müsse gebessert werden. Ist Herr *Giengiesy* Janos Solcher aller Schuldig wieder gult zu thun ohne alle ausflucht und wider Rede, bey dem Hauss ist verblieben in dem Gewölb Zwey schöne Steinerne Tisch Item in der Stuben ein Sfanische Wandt aber nur durch ein Schlechtem mahler gemacht, welches Herr *Giengiesi* Janos heündt oder morgen wieder zu fordern hat.

Die Capital Summe ist Rchd. 560 = f. 1008

Item kombt darzu der Theilss Herrn

Gebühr 21

Summe f. 1029

Actum Eperies Anno 1672 Die ut supra

Johann Krauss.

7. Jegyzet. E fontos okirat az eperjesi levéltárból, a »Registrum executionum«-ból való a 192—194-ik oldalon. Az én tájékoztató felvilágosításaim után *Bruckner* Győző és *Wallentinyi* Sámuel tanár urak találták meg. *Gyöngyösy* János a költő legidősebb bátyja volt, az eperjesi házat mint örökséget két harmadrészében bírta, egy harmadrész azonban a költőé volt. Itt azonban már úgy van feltüntetve a dolog, hogy a ház teljesen *Gyöngyösy* Jánosé. A bátyja bizonyosan kielégítette öccsét. Jánost *Nits* Ágoston besztercebányai polgár örökösei, Anna

és Susanna 1008 frt erejéig végrehajtották és zálogul vették az első emelet utczára néző egész részét, szobáival, hozzátartozó konyhával, padlással és pinczével együtt. E levél értelmében e házrésznek addig vehették hasznát, míg Gyöngyösy János őket ki nem elégíti. A ház a Winter-soron volt *Zolleg* Frigyes és *Peltzer* András szomszédságában. Nagy emeletes ház volt. A lefoglalt házrészben két »szép« kőasztal és egy spanyolfal volt. A spanyolfalra azt jegyzi meg az írás, hogy rossz festő festette. Ez a ház átalakítva most is meg van, ha nem is szülőháza volt a költőnek, de gyermekevei legnagyobb részét itt töltötte, innen járt az eperjesi kollegiumba. Tervbe is van véve, hogy e házat az eperjesi Széchenyi-kör emléktáblával jelöli meg.

VIII.

Gyöngyösy István zálogos levele.

Alább irtak praesentibus recognoscalom. Hogy én kivált képen való szükségemtől csak nem végső képen szorongattatván kéntelenitettem itt e Ntes N. Ungvármegyében F. Baranyai határon levő Néhai Istenben boldogult *édes anyámtól rám maradt*, Rodváczon lakozó N. Jákó Margit asszonytól, Néhai N. Bémer Antal ur eő Nagysága Eözvegyénél számos esztendő folyási alatt Zálogban heverő s általam recenter eluált két darabból álló rétemet, a kinek egy felől való szomszédgya ugyan F. Baranyát lakozó *Baranyai* Mihály ur, másfelől pediglen néhai *Gyöngyösy* Borbála asszony successori advicináltatnak, T. Nzetes, vitézlő *Gádeczky* János unghvári Harminczados uramnak eő kegy. úgy kedves Házas Társának *Fabritius* Anna asszonynak negyven magyar forintokért elzálogosítanom és kivált az szőlőimnek munkáltatására ujjobban monerálnom. Ammint hogy felvévén eő kegyelmétől a nevezett summa pénzt, mingyár is kezébe bocsátottam az alább irt módok és conditiók szerint. Primo. Minthogy azon rétet miólta titulált Commendásné Asszonyomnál eő Nagyságánál hevert, a gaz annyéra felverte, hogy nehéz munkával lehet kiirtása s talán még az idén is nem sok hasznát veheti eő kigyelme, hogy abéli munkás fáradozása kárával nem láttassék lenni, ne legyen szabad eő kegyelmétől tiz esztendő leforgása alatt sem magamnak, sem maradékimnak, vagy akár mely osztályos Attyámfiának kiváltani, az nevezett esztendő elfolyásával pedig valamit addig az nevezett rétnak irtására és építésére költene eő kigyelme suo tempore liquidálván tartozni fogok cum capitali summa egyszer és mindenkorra letennem, azok is, a kiket annak idejében kiváltása illethe vagy illethehe tartozni fognak. Secundo. Mivel azon rétnak öröksége csakugyan én reám nézendő, az legális erictiót magamra és mindkét ágon levő maradékimra vállalom, tartozni fogok eő kigyelmét minden legitimus impeditorok ellen saját költségeimmel mególtalmaznom és eő kigyelme reá teendő költségeit acceptálnom és a capitalássát úgy az irtásnak árával edgyütt tempore redemptionis refundálnom úgy azok is a kiket kiváltása de jure illetni fog, erre obligáltatnak. Melynek nagyobb állandóságára adtam eő kigyel

mének ezen zálogos levelemet saját subscriptionnal és Pecsétemmel alább coramizált emberséges Emberek előtt megerősítvén. Ungváron 14-a May 1738. Idősbik Gyöngyössy István.

8. J e g y z e t. Egyike azoknak a végnélküli zálogos leveleknek, a melyek során a költő legöregebb fia Gátályon kívül Gömör és Ungban levő rész-jóságait elzálogosította. Itt is panaszkodik, hogy »kiváltképen való szükségétől csaknem végképen szorongatva« Istenben boldogult édes anyjától rámaradtott réjtét zálogosítja el. Úgy látszik rossz, könnyelmű gazda volt, pedig nagy családja nem lehetett, mert csak egy István nevű fiáról van emlékezet. Igaz, lehettek azonkívül leányai is, mert a nemzetséglevél leányokról nem emlékezik meg. Itt említett Gyöngyösy Borbála, Szent-Imrey Gáspárné, a költő fiának huga, Éva, Tarczai Lászlóné huga volt.

IX.

Gyöngyösy István zálogos levele.

Én alább is meg irt Gyöngyössy István adom tudtára mindennek, az kiknek illik és vallom ez Levelemnek rendiben; hogy én bizonyos el kerülhetetlen szükségemtől viseltetvén, Nzetes Vtézlő Baranya Mihály uramtul azon a Rétemre melyet az mult Esztendőekben Harminczados *Gadeczki* János Uramnak el zálogosítottam vala, annak utána pedig említett *Baranyai* Mihály Uram eő kegyelmétől ki váltott vala, Titulo auctionis vettem fel Tizenöt Magyar forintokat, oly conditióval, hogy azon Rétemet a Dato presentium computálván husz egész Esztendeig irredemptibiliter birhassa, ezen az Réten Szabadosan építhessen, Épületeket tehessen, eltelvén pedig az husz Esztendő, tartozzam és maradékim is tartozzanak az Capitalis Summával edgyütt ezen actionális Summát is nem különben az irtásra, úgy épületeket prona aestimatione tett költségeket is, simul et semel meg adni és ugy eő kegyelme is Levat Levandis az Rétet cum officiis vissza bocsátani tartozik. Az Erietiót magamra és maradékimra vállalom. Datum *Darócz* Die 12a Juny 1744 Idősbik Gyöngyössy István mp. Coram me Georgio Karner Cottus de Ungh Jurato ordinarius Notario. Hoc addito azon 4 Szántó földeket is birhassa öcsém *Baranyai Mihály Uram* mind addig mig az Rétet, tovább nem, akkor, mikor az Rétet, tartozik kibocsájtani. Idem qui supra Gyöngyössy István mp.

9. J e g y z e t. Ugyancsak Gyöngyösy István baranyai birtokára vonatkozik. A végén attól kezdve: »Hoc addito«, saját keze írása, öreges, reszketeg-kezű betűk. Az Öreg ur nagy kort ért. Itt van emlékezet baranyai határon levő 4 darab szántóföldjéről is, a melyeket *Baranyai Mihály* »öcsém uramnak« enged át, ez is bizonyíték rá, hogy anyja után vérrokonságban volt a Baranyai-családdal.

X.

Zálogos levélről irás.

Én alább is megnevezett Néhai Ntzes Gadeczký János uram elmaradott Özvegye Ntes *Fabritius* Anna adom tudtokra és emlékezésekre mindeneknek az kiket illet ezen Levelem rendiben. Hogy Néhai Ntes Torday Samu Ur és Nemes Netes Baranyý Éva Asszony fia Torday Gaspár Uram Eőkgme, melly *Gatályi Gyöngyössy* István uramot és közelebb való Successorait illető két rendbéli Rétet a Baranyi határban, egyikét a Hoszshalmon, a tóra mégyen véggel, a másikat a *Bodzásban* a midőn én tülem Eőkgme kiváltotta ahhoz a kiváltásnak idején én nékem afelül megnevezett két rétekért többet nem adott, ha nem Csak Hat magyar Forintot idest (Nro 6.) Mellynek nagyobb bizonyására futura jurium Suorum ad praedicta optimum jus Labentium adtam magam pecsétemmel megerősített Testimoniális Levelemet az ide alább Coramizáló becsületes Emberek előtt. Signatum *Radvancz* Die 26a Mens. Aug. 1761. Fabritius Anna, Coram me Emerico György, Coram me Josepho Gadeczký, Filio praefata Domina.

10. Jegyzet. Ez okiratot azért közlöm, mert benne a költő unokája, Gyöngyösy István *Gatályi Gyöngyösynek* van nevezve. A Gyöngyösyek az az ága is, a mely *Gyöngyösy Gábor* Gatályból való elköltözése után Baranyában lakott, magát szintén *Gatályinak* írta. Ez egyike azon leveleknek, a melylyel Gyöngyösy Gábor dédanyja révén reá nézendő földeket, réteket követelte a zálogban tartóktól. Egy 1791-ben kelt hosszú tanukihallgató-jegyzőkönyvből is látszik, hogy a két rétet maga a baranyai nép is *Gyöngyösy-zugolynak* nevezte.

XI.

A Gyöngyösyek Ungban újra meghirdetik nemeslevelöket.

Series.

Protocolli Revisionis, seu Investigationis Nobilium huiusce Comitatus de Ungh existentium, a interventu eatenus Benignarum Excelsi Consilii Regii Intimatoriarum die 5a Martii 1732. in Oppido Unghvár Continuative peractae.

Foliis 15. 70. 427.

Stephanus Senior et iunior, nec non *Petrus Gyöngyösy*, alias *Horváth* producerunt Benignissimas RUDOLPHII Secundi Dei Gratia Romanorum Imperatoris, et Regis Hungariae Armales, Georgio Condam *Horváth*, ac per eum Consorti, nec non *Michaeli Horváth* Affini, eiusdem Clementer elargitas in arce Regia Pragensi, ultima Die Mensis Aprilis Anno Domini 1593. emanatas, Subscriptionibusque Altae Fatae Suae Maiestatis Sanctissimae et Joannis Kutassy Episcopi Jaurinemque, nec non Secretarii Tiburtii Himelreiche roboratas ob tempora Disturbiosa. Anno Domini 1595. in Gremiali J. Comitatus Zempleniensis Congrega-

tione Die 5a Mensis Aprilis in Oppido Zempleriensi Celebrata, per Thomam Vásárhellyi iuratum Comitum Notarium publicatas; Vigore quodsiquidem iisdem producentes Condescendentiam, a praeattacto Imperatore. Literalibus Instrumentis eviccissent, Nomenque Horvath Testamentalibus Divisionalibus Statutoriis item et aliis Literalibus Instrumentis sibi applicuissent; adeoque nobilitatem suam sufficienter stabilivisse Censentur.

Praesentem copiam e Genuina Nobilium Prothocollatione productionali inter acta Publici, Comitatus de Ungh Tabularii prostante, vigore peculiaris Commissionis depromptam eidem adaequatae Coherere testor. Unghvár 31a Mensis Julii 1797.

Michael Eöry de Sigeth-Eőrr Juratus, Comitatus Unghvariensis Archivarius et Tabulae Iudiciariae Assessor mpr. (S. T.)

11. Jegyzet. A Gyöngyösiek Ungmegyében újra igazolják ez okiratban nemességöket. Az okiraton levő széljegyzet bizonyossága szerint Gyöngyösi Árva Pállal, a híres és elűzött kassai predikátorral, vagy jobban mondva *Pál* nevű fiával, a ki az orosz czár udvari orvosa volt, kerestek családi összeköttetést, valószínűleg azért, hogy elűzött kassai pap, a ki Németországban theologiai tanár lett és ivadékait Magyarországra küldte vissza, ezeknek, mint Gyöngyösi Abigailnak, *Kármán* József anyjának, a losonczy papnének nemességet biztosítsanak. De hogy ez sikerült-e, arról nincs semmi adatunk. Gyöngyösi Árva Pál különben nem is e családból való. Az okiratban említett *Péter Jenkén* lakott és a költő bátyjának *Ferencznek* fia volt. *Jenkei udvarháza miatt nagyapám György hadat is viselt*, a mint a későbbi okiratokból kitűnik.

XII.

A kassai ev. ref. egyház anyakönyvéből.

1656. ápril. 5.

Szerencsi Borbély Györgynek kereszteltenek egy leányt Susánnának, kereszt atyák ezek: Nisnai István, Koncz György, kereszt anyák ezek: Maklári Andrásné, *Gyöngyösi Mihályné*.

1656. novemb. 22.

Erdélyi Péternek kereszteltenek egy fiát Andrásnak, kereszt atyák ezek renddel: Székely Bódisár, Dobi György, *Gyöngyösi Mihály*, Eötvös Márton; kereszt anyák voltanak ezek: Horváth Istvánné, Nisnai Istvánné.

1657. szeptember 16.

Gönczi Csizmadia Andrásnak kereszteltenek egy fiát Andrásnak; kereszt atyák voltanak ezek: *Gyöngyösi Mihály*, Gönczi Ötvös István, Mérai János; kereszt anyák ezek voltanak renddel: Dobi Györgyné, Tállyai Jánosné.

1657. december 22.

Szabó Jakabnak kereszteltenek egy fiát Györgynek; kereszt atyák ezek voltak: *Gyöngyösi Mihály*, Koncz György, kereszt anyák ezek voltak renddel: Dobi Györgyné, Masóczi Tamásné.

1657. december 29.

Nemzetes Udvarhelyi György uramnak kereszteltenek egy fiát Istvánnak; kereszt atyák ezek voltak: Czeglédi István uram, Masóczi Tamás, *Gyöngyösi Mihály uram*; kereszt anyák renddel: Czeglédi Istvánné, Masóczi Tamásné.

1658. márczius 4.

Gombkötő Istvánnak kereszteltenek egy fiát Jánosnak. Kereszt atyák voltak ezek: Czeglédi István, *Gyöngyösi Mihály*, Koncz György, Tasi Gombkötő Márton; kereszt anyák voltak ezek renddel: Gyarmathi Jánosné, Sillák Péterné.

1658. auguszt. 8.

Szakács Jánosnak kereszteltenek egy leányt Susánnának. Kereszt atyák voltak ezek: Kolosvári Szabó János, Bodnár István, Szakács András, Kulcsár Mihály. Kereszt anyák voltak ezek renddel: *Gyöngyösi Mihályné*, Balogh Györgyné.

1658. szeptemb. 18.

Mándi Istvánnak kereszteltenek egy leányt Erzsébethnek. Kereszt atyák voltak ezek: Udvarhelyi György uram, *Gyöngyösi Mihály*, Komjáti János, kereszt anyák voltak ezek renddel: Udvarhelyi Györgyné, Matócsi Tamásné.

1659. február 18. (Helyesen 13.)

Gyöngyösi Mihálynak kereszteltenek egy leányt Máriának. Kereszt atyák voltak ezek: Udvarhelyi György, Kassai István, Püspöki István; kereszt anyák voltak ezek renddel: Udvarhelyi Györgyné, Péter Deákné.

1659. május 12.

Szendi Ötvös Jánosnak kereszteltenek egy leányt Máriának. Kereszt atyák voltak ezek: *Gyöngyösi Mihály*, Ötvös István, Zemlényi János; kereszt anyák voltak ezek: Gáll Györgyné, Tokai Mátyásné.

1660. január 23.

Gombkötő Istvánnak kereszteltenek egy leányt Máriának. Kereszt atyák voltak ezek: *Gyöngyösi Mihály*, Koncz György, Gombkötő Márton; kereszt anyák ezek voltak: Kisiri Andrásné, Kassai Istvánné

1661. szeptember 13.

Gyöngyösi Mihálynak kereszteltenek egy leányt Eörsébethnek. Kereszt atyák voltak: Udvarhelyi György, Püspöki István, Kassai István; kereszt anyák ezek voltak: Udvarhelyi Györgyné, Sillak Péterné.

J e g y z e t. A kassai ev. ref. egyház 1644-ben alakult meg. A XVII. századból, csodamódra, néhány évi keresztelési anyakönyv megmaradt, nevezetesen: 1651. aug. 19-től 1664. december 1-ig, tehát nem egészen 12 és $1\frac{1}{2}$ esztendőről. Az 1689. és 1690. évekről is van egyetlen levélnyi töredék.

A mi ezekben a Gyöngyösyekről van, azt utolsó betűig kiírtam.

12. *J e g y z e t.* A költő bátyjának, Jánosnak volt a fia *Mihály*, a kiről ez okiratban szó van. Mihály fiai, János és István, a nemzetség-levél tanúsága szerint szintén Kassán laktak. Tudjuk, hogy Pál másik bátyja is egy darabig Kassán lakott, mielőtt Erdélybe költözött volna.

Közli: *Révész Kálmán.*

XIII.

Gyöngyösy Mihály kezes-levele.

Anno Domini 1659. die 18 mensis Martii.

Mi, nemes Abaujvármegyében, Szabad királyi Kassa városában lakozó Tállyay János, *Gjongiosy* (Gyöngyösy) Mihály és Gönczi Eötvös István, szabad akaratunk szerint valljuk ez mi levelünk rendiben, hogy az már megírt Abaujvármegyében és városban lakozó Zemleny János, nekünk jóakaró urunk, atyánkfia, az méltóságos öregbbik erdélyi fejedelemasszonytul, tekintetes és nagyságos Lorantfy Susanna asszontul O Ngátul, az tállyai pinczébül, Bátoryszőlő ó borát, vett meg ötven hordókkal, hordaját ötven-ötven magyar forintokon; mely boroknak az árában fizetett meg száz aranyakat, az többivel maradott adóssa, ugymint kétezerszáz és negyven magyar forintokkal. Mely megnevezett summájért, mi, felül megírt és megnevezett három személyek, lettünk kezesek az már megírt tekintetes és méltóságos fejedelemasszonnak ő ngának ilyen módon: hogy mi, megnevezett személyek, azon kétezerszáz és negyven forintoknak az felét, ugymint ezer és hetven forintokat, 1660 esztendőbeli Károly napjára, simul et semel integre; — az más felét viszont, ugymint ezer és hetven magyar forintokat, azon megírt esztendőbeli hushagyó kedden, in paratis készpénzül, minden emberi elmétül kigondolható akadályok nélkül, mi, felül már specificált személyek megadjuk és megfizetjük önagyságának, maradékinak, vagy egy más, arra rendeltetett embernek. Etc. etc. (Kezességök biztosítására lekötik maguknak, feleségeiknek, gyermekeiknek, bárhol található ingatlan és ingó birtokát.) Melynek nagyobb bizonságára attuk ez kezünk írásával és pecsétünkkel megerősített levelünket. In Szántó, anno et die, ut supra.

Tállyay János mp.

P. H.

Gyöngyösy Mihály mp.

P. H.

Gönczi Eötvös István mp.

P. H.

13. *J e g y z e t.* (Kassai ev. ref. egyház levéltára 39. szám.) Eredeti, egy íven, az ív első lapján. Nedvességtől erősen megtámadott és

szakadozott. A 3 gyűrűpecsét töredezett, legjobban a Gyöngyösyé, valami határozott alakra vagy formára belőle következtetni nem lehet. Az a körülmény, hogy ez okmány a kassai egyház birtokába jutott, arra enged következtetni, hogy a szóbanforgó összeget, vagy annak egy részét, Lorántfy Zsuzsánna vagy II. Rákóczy György, a kassai egyházra cédálta, mely akkortájtban fejezte be templomának építését.)

1663. márczius 12. Kassa.

Chernel György a kassai ref. egyház tagjait s patronusait inspektor és kurátor választó közgyűlésre összehívja. (Kassai ev. ref. egyház levéltára, 50. sz.)

Magyar. Eredeti, 1 íven, Chernel sajátkezü aláírásával és pecsétével, a hátapon az egyház előkelőbb férfi- és nőtagjainak jegyzékével.

Ebben van, a 12-ik helyen »Gyöngyösi Mihály uram«.

Közli: Révész Kálmán.

XIV.

A Gatályi Gyöngyösök osztálylevele.

Alább megirt Atya-fiak ugymind elsőben mi néhai nemzetes *Molnár Mária* Asszonytul született egy Testvérek *Gyöngyös* Gábor, *Mária* Nemzetes *Dolus János* Ur *Hitvесе*, *Gyöngyös* Kata Ujlaki Mihályné, *Gyöngyös* Borbála Katalin Jánosné, *Susanna*, *Dániel*, *László*, mindnyájan pedig néhai *Gyöngyös István Uram természet szerint való Gyermekei*, más részről ismét a *Póli* Debora most említett *Gyöngyös István Uram Özvegye*, mind megnevezett Uramtul Származott neveletlen négy árváimnak, *Józsefnek*, *Sámuelnek*, *Annának* és *Jánosnak* természet szerint való *Tutrix*a és *Curatrix*a adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ezen osztály szerint való Levelünknek rendiben, hogy mi elébbeni osztályukban Lett megsértődésünknek megorvoslására nézve tettük magunk között alább irt *Jelles Coramizáló Uraknak* jelenlétekbén ismét ujj osztályt, következő mód szerint.

Elsőben. Mind hogy az pályini Telekhez semmi Jussok nincsen második feleségétől *Poli* Deborától született néhai édes Atyánk *Gyöngyös István Uram* árváinak, azért Lakó helyül jutott az említett négy árváknak itten Gatályban tizenkilencz öl napkelet felül való soron, ezenfelül (azon) és az alább megirt földekkel, egy kert allyával és rétekkal együtt, ezen Teleknek felső szomszédja *Óndosin Lukács*.

Másodszor. Én nékem *Gyöngyös Lászlónak*, mindd legkisebb atyafinak jutott ugyan itten Gatályban Atyai Curiában felső részen heted fél öl az atyai házzal és egyéb épületekkel, ugy az alább megirt földekkel rétekkal és kert allyával nem különben *Lohács János* jobbagygyal edjütt.

Harmadszor. Én nékem *Gyöngyös Borbálának* jutott Lakó helyül nyil szerint ugyan azon Curiának középső részéből heted fél öl, a mint

a mesdje s egyéb, meg mutatják az alább megirt földekkel, kert allyával edjütt rétekkal és *Köszöl* János jobbágyal edjütt.

Negyedszer. Én nekem *Gyöngyösy Katának* jutott ugyan azon említett Curiának alsó részében heted fél öll, kert allya földdel, ugy egyéb földekkel rétekkal és Szűcs Gyurka és Jolu János Mika Jobbágygyal edgyütt, ezt hozzá adván hogy én Gyöngyössy László tartozom az épületekből melyek most hetven Pforintra becsültettek, Gyöngyössy Gábor és Dániel testvér Atyámfiait ki fizetni a kamarát pedig hordgya el Gyöngyösy Gábor, mivelhogy maga is fáradozott körülötte, különben is semmi épületek nem jutottak kegyelmének.

Ötödször. Én nekem *Gyöngyösy Gábornak* jutott itten Lakó helyül Gatályban az falu alsó végén azon Curiából hat öll melynek felső szomszédja említett Poli Deboratul született Árváknak Curiájok vagy Lakó helyek és mivel kissebb a többi résznél tartozik én nekem *Gyöngyösy Dániel* a Mezőben bonificalni három vékás földdel e mellett a kertallya földhöz is, mely a többinél kissebb, tartoznak közönségesen a Pályinban felmaradt földekből más fél vékás földet adni; jutott pedig én nekem is hasonló képen az alább megirt földekkel rétekkal és Ifjú Polini János Jobbágygyal edjütt.

Hatodszor. Én nekem *Gyöngyösy Dánielnek* jutott ugyan itten Gatályban a falu felső végén Napkeleti Soron, Lakó helyül Bodmarofsky-Telek, melly tizedfél ölből áll szomszédja pedig egy felül T. *Bégányi* László uram, más felül Marcsinszky Gyuri telkei vagynak, ugy mind azon által, a mennyiben a Gyöngyösy Gábor Lakó helyénél nagyobb, tartozom három vékás földdel bonificalni, a mezőben, jutott pedig hasonló képen én nekem is az alább megirt földekkel, rétekkal, kert allyával edjütt Fodor István jobbágy.

Hetedszer. Ennekem *Gyöngyösy Máriának* jutott helyül Pályinban J. N. Ungh vármegyében Zádorszyky-Teleknek felső része, *Zádor* János jobbágygyal épületekkel és alább megirt földekkel, rétekkal edjütt.

Nyolczadszor. Ennekem *Gyöngyösy Zsuzsannának* jutott Lakó helyül Pályinban *Zádor* István Telkének alsó része, *Zádor* Mihály jobbágygyal és az alább megirt földekkel és rétekkal edjütt, az épületek hozzá maradnak.

Kilenczedszer. Gatályi, Konyusi, Ribnyiczai és Remetei erdőbeli successiot közre fenhattuk a Pályini erdőbeli Successioval edjütt.

Mely e szerint közöttünk Titulált Urak előtt megesett osztályt ki ki közölünk szentül és igazán száz rénes forint Vinculum terhe alatt, mellyet csak egy *szolga Biró* is, az meg nem álló felen meg vehessen, megállani tartozván, ezen Dolognak nagyobb Bizonyására és Erősségére adtuk ezen kezünk írássával, rész szerint kereszt vonásával megerősített Levelünket, Sig. Gatály. 18 Máj. 1780.

(Az összes egyezkedők aláírása és a leányok keze keresztvonása. Abban az időben a nemes leányok még nem igen tudtak írni.)

14. J e g y z e t. Ez osztálylevelet tették magok közt *költő Gyöngyösy István* unokájának szintén *Istvánnak* gyermekei. Ebből kitünik, hogy *legidősebb fia Gábor volt*, mert korok szerint következnek ez okiratban az örökösök. Kitünik az is, hogy ez ágnak a sok gyerek folytán

nagyon megoszlott vagyonkájok. Egynek-egynek 70—80 vékás föld jutott *Gatályban*, egy-egy jobbágygyal. A többi a nagyapjuk a költő István nevű fia rendesen elzálogosította. Az osztálylevélhez mellékelve van a pontos jegyzék minden egyes örökösnek jutott vagyonról. Ezt azonban nagyobb terjedelme miatt fölöslegesnek tartom közölni, mert különben is a családra vonatkozólag semmi fontosabb adat nincs benne. Gábor nem is maradt *Gatályban*, hanem *Baranyába* költözött, s ott dédanyja *Baranyay Ilona* után maradt, de elzálogosított rétjeit, földjeit iparkodott visszaszerezni. Mily küzdelmes élete volt, az kitűnik a következő okiratokból. *Thuránszky József*, *János*, *Krasznay Antal*, *Thorday Gáspár* a Baranyayak révén rokonai üldözték a legjobban, mert náluk lévő zálogos földjeiket féltették tőle. De míg Gábor *György* nevű fia ügyvéd és assessor lett, a *Gatályban* maradt Gyöngyösek egyszerű kisbirtokosok maradtak, mai napig is ott élnek s valamennyien reformátusok. *György Gyöngyös* Gábor és *Gulácsy Erzsébet* legidősebb fia volt.

XV.

Gatályi Gyöngyös Gábor zálogos levele.

Aláb is megirt praesentibus recognoscalom adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen Contractualis Levelemnek rendiben hogy én *Gatályi Gyöngyös Gábor* Bizonyos szükségemtől vezettette kénytelen voltam a *Gatályi* mezőn, a *Bereti* határ közelében levő 29 darab szántóföldemet, *Bartók Mihály* Gazda Embernek zálogba bocsátani 30 Magyarí *flor* id est *flor* harmintz, a melyet is 13 esztendőig Szabadosan birhassa, ilyen *Condicio* alat, hogy ha szaporítani s irtani fogja azokat a földeket, én az árat az irtásnak a Summával edjűtt becsülettel leteszem. Én pedig *Bartók Mihály* magamat arra kötelezem, hogy a midőn már a hivatásnak ideje el fog jönni, a nominált földeket irtásokkal együtt, *Sub poena Legati* vissza adni s kezéhez resignálni *Gyöngyös Gábor* Uramnak vagy *Maradékainak* tartozom. Melyről is adom ezen contractionalis Levelemet. Kezem X vonásával megerősitem *Bartók Mihály*. *Gyöngyös Gábor*.

Anno 1776. die 20 Januarii *Gatály*.

15. Jegyzet. *Gatályi Gyöngyös Gábor* zálogos levelele bizonyíték arra, hogy elzálogosítva *gatályi* birtokrészeit körülbelül ez időtájban ment *Baranyába* lakni, hogy ott sok küzdelem árán új otthont teremtsen magának. *Curiája* is volt, földjeit részint visszaperelte, részint visszaváltotta. Mily nagy küzdelmek közepette történt ez, erről a következő okiratok beszélnek. Gábor már csak egyszerűen egy s-sel, *Gyöngyös*-nek írja magát.

XVI.

Tanukihallgatás jegyzőkönyve Gyöngyösy Gábort illető baranyai földbirtok ügyében.

Infrascriptis vigore praesentium recognoscimus et attestamus; quod nos anno die Locove infra notatis penes specialem spectabilis ac generosi Domini Sigismundi Bernáth de Bernáthfalva Cottus de Ungh subs. V. comitis Comissionem pro parte egregii Gabrielo Gyöngyösy sequentem secundum subnexa isthic Deutri puncta Collateralem peregerimus inquisitionem.

De eo utrum?

1.mo. Tugya-é avagy hallotta-é a tanu, hogy túl a vizen levő *Bólyomba* helyheztetett Irtásföld, mely napkelettől nemzetes *Turánszky* Károly, déltől és nyugatról *Torday* Gáspár irtássa az árokig, felőlről pedig *Szent-Imrey* Dávid urak szomszédságában esik, minek előtte kiirtotta, kinek birtokában lett légyen?

2.do. Vallja meg a tanu, micsoda nevezetű Szugalyának hallotta nevezetelni az darab földet?

3.o. Igaz-é, hogy azon föld is, mely mostanában *Thuránszky* Károly ur birtokában vagyon, annak előtte kiirtatott volna ugyanezen nevezetű szugolyához tartatott légyen, de való-é hogy azt Báró *Bémer* eő Nagysága Néhay *Gyöngyösy* Istvántul az inquiráltatott Urnak nagyatyjától megévén, néhai *Thuránszky* József Urnak eladta?

4.to. Hat azon darab föld, mely az Deutralis földnek felső oldalán levő situáltak *Szent-Imrey* Dávid Ur birtokában vagyon, ugyanazon urnak birtokába hogy, micsoda módon esett.

5.to. Való-e hát, hogy a mostani deutrális Irtás-föld az fellejebb említett Gyöngyösy István ur jussához tartozott ugyanazon Urnak curiája után való légyen.

6.to. Hát azon irtás rét, mely is az fellejebb nevezett *Thuránszky* Károly ur földjén tul szomszédságába helyeztetve vagyon, *Faji* Iván Baranyi-lakos kiirtatta, való-é, hogy ugyanaz deutralis Földhez való micsoda nevezetű szugolyához tartatott?

7.mo. Emlékezik-e a tanu ki irtotta ki azon földet, s hány esztendeig birta, hogy szállott az inquiráltató ur birtokában?

8.vo. Nem de nem Horodi Iván azt kiirtván csak munkája után, nem pedig telke után birta?

Primus testis, Senior Joannes *Balla* Annorum circiter 60. Incola Baranyensis adjuratus examinatus, fassus est ad primum. Jól tugya a tanu hogy a deutralis föld, minekelőtte most legközelebb kiirtatott volna Báró *Bémer* eő Nagysága birtoka alatt volt, ad 2.-dum a miolta említi a tanu azon deutrális földet, *mindég Gyöngyösy-Szugolyának nevezetelni hallotta*, sőt az fatens apja is nem egyszer mondotta, hogy az deutralis rész Gyöngyösyeknek jutott osztályában; ad tertium. Igaz az, hogy a mely föld mostanában *Thuránszky* Károly ur birtokában vagyon, minekelőtte kiirtatott volna, az fellejebb említett Gyöngyösy nevezetű Szugolyá-

hoz tartozott, de azt Báró Bémer kitől vette legyen azt nem tугya, hogy pedig ez most említett eő Nagysága néhai Thuránszky József urnak eladta, azt jól tугya, mivel az alkalmatossággal maga is jelen volt; ad quartum. Jól tугya a tanu, hogy azon föld Szent-Imrey Dávidnak Gyöngyösy familiája után lett osztály szerint is így Gyöngyösy jus után esett birtokában, mivel az most említett Szent-Imrey eleje Gyöngyösy familiába házasodott. Ad quintum. *Való az is, hogy a deutralis földet Gyöngyösy István az inquiráltató urnak nagyatyja úgymint curiája után való földet birta*, mivel ezt sokaktól hallotta. Ad sextum. Azon irtás rét is, mely az már nevezett *Thuránszky* Károly fölgyével szomszédtságba helyeztetve vagyon, aztat Faj Iván baranyi lakos kiirtotta, való az is, hogy azon föld is a deutralis földhöz tartozott, s aztat mindétig az már nevezett Gyöngyösy-Szugolyához számláltatott; s tartozni hallotta. Ad. 7.-um. Jól emlékszik a tanu, hogy a deutralis földet mintegy nyolcz esztendőeknek elfolyása alatt használta, annak utánna pedig mind az inquiráltató Urnak eladta, azóta pedig mind ez ideig az inquiráltató ur békességesen használja, azt jól tугya. 8.-um. Tугya a tanu jól, hogy a most nevezett Horody János a deutralis földet kiirtván azt csak úgy mint irtás földet és így a maga munkája után birta, mivel az nem telke után való föld.

Secundus testis Ladislaus *Danko* annorum circiter 70. Incola Kereknyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-um confirmat fassionem primi ex toto, ad 2.-um eaque, ad 3.-um nihil, ad 4.-um Coherenter in omnibus cum primo, ad 5.-um nihil, ad 6.-um nihil, ad 7.-um confirmat primi fassionem ex toto, ad 8.-um eaque.

Tertius testis Junior Joannes *Balla* annorum circiter 46. Incola Baranyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-um et 2.-um in omnibus cum primo concordat, ad 3.-um eaque confirmat fassionem deempto eo, hogy a Fatens Báró *Bémer* Thuránszky József urnak tett eladása alkalmatosságával nem volt jelen, ad 4.-um concordat cum primo, deempto eo, hogy azt nem tudgya, hogy Szent-Imrey eleje Gyöngyösy familiából házasodott-e vagy sem, ad 5.-um eaque, confirmat fassionem primi, ad sextum aequaliter cum primo deempto, hogy azon Irtásnak, amelyet Faj Iván kiirtott csak fele az deutralis földhöz és így a Gyöngyösy Szugolyához tartozott majd felét pedig az erdőből irtotta ki, ad 7.-um confirmat primi testis fassionem, ad 8.-um eaque omnia.

Quartus testis Petrunyo *Iko* annorum circiter 44 incola Baranyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-um et 2.-um confirmat ex toto primi fassionem, ad 3.-um confirmat fassionem tertii, ad 4.-um eaque tertii, ad 5.-um nihil, ad 6.-um cohaerenter cum tertio, ad 7.-um et 8.-um cohaeret cum fassiones primi ex toto.

Quintus testis Andreas *Balla* annorum circiter 40 incola Baranyensis adjuratus examinatus fassus est ad 1.-um et 2.-um cohaerenter cum primo in omnibus, ad 3.-um confirmat per omnia fassionem tertii testis, ad 4.-um confirmat ex toto primi, ad 5.-um eaque ad 6.-um tertii testis fassionem confirmat, ad 7.-um et 8.-um primi confirmat per omnia fassionem.

Super qua per nos peracter inquisitionis series praesentes nostras extradeditimus Litteras Testimoniales. Baranya, Die 29. Januarii 1791, Stephanus Thuranszky Cottus Ungh Judlium. Josephus Kovács ejusdem Cottus ordinarius Jurassor.

16. Jegyzet. Ez okirat egyike azoknak, a mely *Gyöngyösy* Gábor küzdelmét mutatja baranyai birtoka után. Kitünik ebből, hogy *Gábor* a költő fiának unokája. Bizonyos réteket, földeket még akkor is »*Gyöngyösy-Zugoly*-nak« neveztek Baranyában, noha ott Gyöngyösyek már régen nem laktak. Ebből az is látszik, hogy a Gyöngyösyek Baranyay Ilonától származott ágának e helységben curiájok, nemesi lakóházok is volt.

XVII.

Gyöngyösy Gábor egyezkedő-levele.

Én alább irtt praesentibus recognoscálok és adom tudtára min dereknek az kiknek illik ezen bizonyság Levelemnek rendiben, hogy én elmulthatatlan szükségemtől viseltetvén kénteleníttetem már nem lévén mihez nyulni azon 2 Darabbul áló Szántó földet az melyet csak ugyan magam attam volt el Nemes Literatý Istvánnak, ámbár azon Földekhez Semi igaz jussom nem lévén, hanem valóságos *Gyöngyösy-Jus volna* mostanában Titulált Literatý urnak elmaradott özvegyétül vissza váltottam Nemes Fekete Borbála Asszonytul ugyan csak itten F. Baranyi Határban Nemzetes Thuránszky István Ur kertjének végiben a Sántzon. Felső Szomszédja Nemzetes Vzló Krasznay Antal Ur, alsó pedig Szent-Imrei Gáspár a másik pedig Tul a Tón a Falu mellett Nemzetes Krasznay Gáspár Urnak elsáncolt kenderes földje mellett felső Szomszédja Elek Györgyné Asszony, alsó pedig Nemes Krasznay Ur már meg nevezett Sántca. Huszonöt váltó forintokon idest 25 vfrtkon és ezenkívül 2 köből Gabonáért attam által Nemes *Gyöngyösy Gábor Eöcsémnek*, ugy mint tulajdon jusát, minthogy azon 2. Darab Szántó földek pör által még az Istenben megnyugott Szent Imrey Zabó Ferenc Bátyám uram éltétül ólta mind e mai napig is, azért hát ha a Törvénynek vége szakadna és a liquidatio mi rajtunk maradna, azon 25 vfrtot és 2. köből Gabonának az ára is melly is 8. 8. márvásával számláltatván, azt is vissza fizetni köteleztetem. Legatarusaim és maradékim is tartoznak a szerint acceptalni. Mely dolognak nagyobb bizonyosságára adom ezen Levelemet saját kezem vonásával megerősítvén. Sig. F. Baranya 17-a feb. 1799. Szent-Imrey Zabó Dávid, saját kezű vonása.

17. Jegyzet. Ez is egyike azoknak az iratoknak, a mely Gyöngyösy Gábor küzdelmeit bizonyítja, a ki elzálogosított és lefoglalt, Baranyában levő és rászálló földjeit részint per, részint békés egyezkedés útján visszaszerezte. Ezt az okiratot azért közlöm, mert ebből is bizonyítható, hogy rokonságban volt a Szent-Imreyekkel, a kik közül Gáspár a költő leányát, Borbálát vette feleségül, mint az a Nagy Istvántól közlött oklevelekből is látszik.

XVIII.

Okirat Gyöngyösy Gábor üldöztetéséről.

Mi alább megírtak adjuk tudtára mindeneknek a kiknek illik ezen levelünknek rendibenn, hogy miolta felső Baranyábann ezen Tekintetes Nemes Ungh Vármegyében helyheztetett helységbenn Nemes *Gyöngyösy* Gábor úr Nemes és Nemzetes János és József Thuránszky Uraiméktól Pignoratio és Successionalis fundussát, mellyet még édes Attya éltében tett Investigatio mellett úgy mint *Gyöngyösy* István úr több elzálogosított jószágokkal együtt törvényessen keresett, és tsak ugyan Judicialiter (ut sub A continetur) azok közül ketteje a fundusok közül, egyike Gyöngyösy Gábor urnak, a másik pedig Ladányi Uramnak mint Attya-finak defuncto Domino Stephano Gyöngyösy resignáltatott és per manus bocsájtatott; tehát azolta, miolta Baranyába ment lakni, nintsem megmaradandó lakó helye Nemzetes Gyöngyösy Uramnak Thuránszky János és József Uraméktól, kik is utolsó inségre juttatták: a mi több Thuránszky János úr, fellyebb titulált Gyöngyösy Gábor Uramat *6 napig lántzon nemes létlére tartotta, sőt még kementztét is fűtetett vele*, mellyet midőn keresni iparkodott elegendő tanuknak bizonyásai mellett minden iparkodásai Füstben botsájtattak a' törvényt eszközlő, és folytatók által, egy szóval az igazságát semmivé tették, 's eltemették: földjeitől, rétjeitől megfosztották, hogy ha vált is rétet mint jussa lévén a' váltáshoz erőszakosan Nemes Gyöngyösy Gábor Uramtól elveszik, sőt még pénzét se adják vissza, marháját behajtják ok nélkül, vexálják. mint hatalmasok, semmire hozták. Igaz ugyan, hogy Thuránszky József Uram halála után Thuránszky János Úr is üldözéseitől megszűnt, midőn már számtalan károkat hatalmasan okozott volna a' fellyebb írt urnak. Már most a mi kis funduskája vagyon is még egy néhány kevés földetske, tehát Nemzetes *Torday* Gáspár Úr *Krasznay* Antal Urral ellene hatalmaskodnak, sőt még a' jámbor embert páltza veréssel is fenyegetik: *Torday* Uram pedig mindenütt utolsó romlására iparkodik; a' mint is már 30 kereszt gabonáját a' saját földéről, hogy nékie ne tulajdoníttasson az violentia, az jobbágya tsüréhez hordatta, mivel az igazság utja azt hozná magával, hogy az üldözésbe vett embernek segedelmet kellessen adni, adjuk mi is ezen kezünk írásával megerősített testimonialis levelünket, sőt ha úgy kívántatik hűtellel is megbizonyítjuk.

Ungh die 16-a Juny 1799.

Gulácsy József mp.

Szent Imrey Gáspár mp.

Literati Sámuel X

18. Jegyzet. Korfestő tartalmánál fogva is érdekes okírat. Bizonyosság reá, mennyire ragaszkodtak őseink minden talpalattnyi földjükhöz. Egyenesen ellene törtek Gyöngyösy Gábornak, hogy Baranyában maradása ne legyen — még pedig saját atyjafiai, mert az üldözők a Baranyay család révén vérrokonságban voltak Gyöngyösy Gáborral. Mellette állottak e nagy inségében a Szent-Imreyek, a kiknek eleje

Gyöngyösy leányt vett feleségül, Gulácsy József, a kinek leányát feleségül vette. Gábornak *legidősebb fia* György, az én nagyapám volt, a kiről a következő okiratok szólnak.

XIX.

Intőlevél Gyöngyösy Györgynek.

Nemzetes uram!

Tekintetes *Pálóczi Horváth Mária* Asszony, néhai Tekintetes *Mokcsai Mokcsay Pál* Urnak özvegye mi általunk Nemzetes Uramat az iránt Törvényesen inteti. Hogy itten *Jenkén* Tekintetes Nemes Ungh vármegyében helyheztetett Hellységben Nemzetes Uram tegnapi napon a *Gyöngyösy nevezetű Curiára* ellenség formába Puskákkal, Botokkal és egyéb vérengző fegyverekkel, feles részeg emberekkel véletlenül reá rohanván, a melly Ingó vagy Ingatlan Jóságait az Intető Asszonynak nevezetesen, szénáját, szalmáját, zsendellyét, fáját, köveit, Épületjeit és egyéb néven nevezendőket, mint sajátjait, sőt a fundusait is Törvénytelenül maga hatalmával elfoglalta, azokat általunk adgya vissza, különben az Intető asszony valamint káranak úgy sérelmének orvoslására minden utakat és módokat, a mellyeket akár a Természeti akár a Hazai törvények megengednek, megenged magának s fentartja; addig pedig azon tulajdonainak tartóztatásától és használasától tiltja. A minthogy mi is Törvényes Kötelességünk szerint Nemzetes Uramat az előszámlálattak kiadására Törvényesen intjük és azoknak tartóztatásától tiltjuk; erről való Bizonyosság Levelet az intető asszonynak részint annak üdgyében ki adván. Költ Ungváron. Bőjt más hava 24-ik napján 1809. esztendőben. Nemzetes Uramnak, kész, köteles szolgálja Tighei Csathó Pál Nemes Ungh vármegyének Fő sz. Birája, Papanek József a Nemes Vármegye esküttye.

19. J e g y z e t. Ez okirat a következő okirattal együtt magyarázza és elmondja nagyatyám György harcziás fellépését és annak okait. Ezek valamint az előbbi okiratok azt is bizonyítják, hogy e nemzetietlen kor hivatalos írásait tősgyökeresebb magyarsággal írták, mint a mai időben.

XX.

Gyöngyösy György önvédelme.

Drága Tekintetes Fő Szolgabíró Ur!

Érdemem felett kiváltképen való, tiszteletemre méltó Uram.

Tettes Pálóczy Horváth Mária asszony néhai Tettes Mokcsai Pál ur özvegye részére költ és vélünk közlött intő levelét, a mely által int bennünket, hogy a sok esztendőktől Törvényesen keresett Curiánkon levő ingó Jóságát, nevezetesen szénáját, szalmáját, zsendelyét, fáját, köveit, épületteit, sőt valami fundusát is adnánk ki a Tisztelt asszonynak, alázatosan a mi válaszungkat teszszük ekképen, ugymint: a mi illeti

ingó javait, azok a tisztelt asszonyé, tehát elegendő ideje volt a tisztelt asszonynak kihordatni, annál is inkább, mivel bizonyos lehetett abba, hogy itt helye nem leszen tovább csak a pernek revíziójáig, de a Tisztelt Asszony, melyet fájdalommal kénytelenítettünk kinyilatkoztatni, más törvénytelen cselekedetekben iparkodott; úgy mint a Curiánkon levő megbecsült és részünkre elfoglalt, de a Biróság által sequestrumba lévő épületeinket és kerteléseinket rontotta és pusztította, tetemes kárunkkal, szörnyőség! melyet ellenség sem tett volna. Hallatlan dolog, mert minden keresztény ember, valamint felső úgy alsó renden levő, a ki ezen pusztítást tekintette, csodálkozott és szánakozott a Tisztelt asszony által elkövetett kárunkon. Mi ezen nagyon megkeseredvén, némely atyafiakkal, minekutánna a Tettes Biróság e curiális fundusunkat a sequestrum alól feloldozta, tovább nem tűrhettük és a mit itt találtunk sequestráltuk. De mindazonáltal a mi itt találatott és a mi tisztelt asszonyé volna, mint zsindejét, fáját, köveit, szalmáját a Tettes asszonynak kiadni örömet készek vagyunk azon esetben, ha ő kigyelme csináltatta azon házacsokát, ólat, palánkból való kerteléseket és csürt, melyek megbecsültettek és részünkre az exequens judicium által exequáltattak és a melyeket ő kegyelme törvénytelenül és igazságtalanul mint Arendásné lerontatott és elhordatott Curiánkról legerősebb felállítsa és csináltassa meg vagy pedig az executialis seriesbe feljegyzett becsárát tegye le, minden haladék nélkül, elvitetheti, különben másképp ki nem adjuk és nem is kívánhatja tőlünk.

A mi illeti az Intő-Levélbe kitett azon szavakat: épületteinek és fundusainak visszaadását, arról ne is álmadozzon a Tisztelt asszony, mert mink azt számos esztendőkön folytatott Törvénykezések által nem kevés költséggel megnyertük és a sequestrum alól való feloldoztatása után, mint tulajdon saját jószágunkat elvettük letevének ezekért ő kegyelmét illető summa pénzt, miért nem tetszik a Tettes asszonynak felvenni azon summát az exequens Birótól, a melylyel meg volt kínálva. Ott vagyon az exequens Biró Úr kezénél. Ezt felveheti és régen felvehette volna; égbe kiáltó vétek, megkelletik vallanunk, mely szörnyűképen rontani iparkodik minket szegényeket, holott egy körömnvi igazsága sincs.

Fontollya meg Tettes Mokcsay Pál özvegye Tettes Pálóczi Horváth Mária asszony a maga törvénytelen tetteit, mert ugyanis ha a Tettes exequens Judicium által tanu vallásokból kitudott liquidatio a tisztelt Asszonynak nem tetszett, miért nem liquidált, holott az executio alkalmatosságával megkérdéztetett mint az investitionalis, mint a meliorationalis summát illetőleg, erre a tekintetes asszony azt felelte, hogy mit liquidáljon, s így kénytelen volt az exequens Biróság a Tisztelt asszony részéről munkálkodni, a melylyel nem tartozott volna, elhivatván a helységbelieket sub deposito jurando jure tudakozta minemű épületeket és jobbításokat tett légyen a tisztelt Asszony. Azután néhai Pálóczi Horváth Gábor mind feljegyezte és közölte eskütt társával, ha nincs-e valami kifogása, minthogy semmi kifogást ellene nem tett, a tisztelt asszony helybe hagyta.

E meglévén, Curiális funduson levő épületek becsléséhez fogott a tettes exequens Judicium, mely becsü szintén közöltetett a Tettes asszonynyal. Azt is helyben hagyta a Tettes asszony azzal a declaratióval,

hogy ezeket a Tettes exequens Judiciumra bizza, a mint megbecsüli, abba megegyezik, míg most mint Hazánk Törvényei megvetésével, mint Birói hatalmának megaláztatásával és ezen munkájának semmibe tartásával az már felemlített épületeket rontani és pusztítani bátorzkodott.

20. Jegyzet. Ez okirat hivatalos alakban nincs meg, azt Gyöngyösy György nagyatyám természetesen az intő főszolgabírónak küldte. De megvan eredeti fogalmazása, a mit a főszolgabíró eredeti, hivatalos levelének hátára, oldalára saját kezével írt. A kelet is hiányzik, de bizonyos, hogy nem sokkal az intőlevél után kelt az okirat. Gyöngyösy György saját kezével ugyancsak ez intőlevélre feljegyezte a következő okirat-másolatot: »E folyó esztendő február 4-ikétől fogva az akkor ő kegyelme által recognoscaltatott és obligáltatott arendárius contractus tenore szerint, eképen következik: Alább praesentibus magamat obligálom, hogy azon curialis fundusért, házért, ólért, csűrért, melyet nemzetes Gyöngyösy Daniel után töllem exequált Gyöngyösy György, hogy ottan holmi mobiliam depositáltattak, adok egy holnapra mai naptól öt Renus forintot, addig míg a sequestrum alatt ezen Curialis fundus lenne és a perem nem revidiáltatna a Sedrián. Hogy ha pedig több idő telne a revisióig, szinte más holnapra is obligálok öt rénus forintot és anticipato leteszek. Költ Jenkén 1809 Die 4-ta Februarii. Pálóczi Horváth Mária Coram me Thomas Szerentsy de Szigeth. Cottus de Ungh eadem Judlium exequente Judice.« Ez bizonyítja, hogy György Dániel halála után, a ki a költő dédunokája volt, Gábornak öccse, kereste és elfoglalta a kuriát, a mely Péter magvaszakadtával ez ágra visszaszállott.

XXI.

Gyöngyösy László keresztlevele.

Extractus matriculo Baptisatorum Parochialis Ecclesiae R. Catholicae Oppidi Ungvár.

Anno Domini milesimo Octingentesimo Decimo Nono die Decima Aprilis Josephus Lintzy Parochus et Diaconus baptisavit infantem legitimum *Ladislau*m e Parentibus *D. Georgio Gyöngyösy Helvet. Confessionis addicto et matre R. Catholica Elisabetha Krasznay* in Possessione Baranya progenitum. Levantibus *D. Stephano Petrovay et Barbara Petrovay, Josephus Lintzy Diaconus et Parochus Ungvariensis.*

21. Jegyzet. Gyöngyösy György legidősebb fia Gyöngyösy László volt, ügyvéd és negyvennyolczas honvéd s az én atyám. Nagyanyám a katolikusoknál kereszteltette, e miatt nagy családi viszálykodás volt. Megismétlődött a Gyöngyösyek történetében másodsor, hogy a gátályi ág elidegenedett a nagyobb rangra emelkedett és katolikussá válni kezdő ungi ágtól. Kapossy Jánosné Gyöngyösy Borbála 8 éves koromban *Gátályban* szemrehányásokat tett e miatt édes apámnak, s engem egyenesen Sáros-Patakra akart vinni iskolába. De apám ebbe, minthogy egyetlen gyerek voltam, bele nem egyezett és csendes nyugalommal hallgatta nagynénje szemrehányásait. Apám református maradt életében, öccse Imre budapesti ügyvéd is mint református halt meg.

XXII.

Quietantia.

Super 700. id est Septingentis scepusiacis Ulnis Telae, et 199. id est Centum nonaginta novem libris lini, quas subditi successorum Károlyianorum Holló-Lomniczenses *Nobis successoribus Illustrissimae Baronissae Theresiae Károlyi* ad rationem restantis nobis competentis Obtingentiae sub hodierno effective extradederunt et siquidem totam hodiedum nobis competentem obtingentiam nunc nobis extradare nequeant, eosdem usque plenariam nostri excontentationem et ineundum Computum hisce super prostitis interimaliter quietamus. Sig. Holló Lomnitz die 25. a octobris 1830. Id est 700. Ulnis Telae, et 199 libris lini. *Georgius Gyöngyösy de Gatály* qua Elisabethae Krasznay pleni potentiarius mp. Stephanus Krasznay qua pronuncu-patae Illustrissimae Theresiae Károlyi directi successores. mp.

Coram me Ladislao Mauks de Farkasfalva Commitatus Sárossiensis Tabulae Judiciariae Assessore, correcturam in Septingentis Ulnis recognoscente. Coram me Jakobo Ganovszky.

22. Jegyzet. Ez okiratot azért közlöm, mert szintén bizonyíték reá, hogy Gyöngyösy György, Gábor legidősebb fiai nagyatyám a gatályi Gyöngyösyekből származott, mert magát *Gatályi Gyöngyösy Györgynek írja*. Mint Krasznay Erzsébet meghatalmazottja írta alá ez okiratot, a ki felesége volt és az én nagyanyám.

XXIII.

Gyöngyösy György zálogos levele.

Alul írt megismerem és adom tudtára mindeneknek, az kiknek illik ezen Zálogos Levelem rendiben, hogy én az *néhai nemzetes Gyöngyösy János magva szakadtával osztály szerint jutott Gatályban*, ezen tettes Zemplén vármegyében kebelezett helységében Katalin Jánosné és Kovács Susánna nemes Kiss Imre hitvесе szomszédságában levő *belső birtokomat* mai naptól olta elzálogosítottam és birtokába bocsátottam huszon négy rénes frtokban ezüst pénzbe ntes Kovács Susánnának hugomnak és hitvesének ntes Kiss Imre urnak tizenhat azaz 16 esztendeig birni és felhasználni oly feltétel alatt, hogy a nevezett belső birtokot szabadon birhassa és successori birhassák, eltelvén pedig az 16 Esztendőök tartozik és tartoznak a fenemlített vevők azon belső fundusomat barátságos promonitióra kiereszteni, kibocsátani 25 frt kötés alatt, mely az adósság után megveendő akármely Törvényes bíróság előtt. Az erictiot magamra és successorimra felváltaltam. Melynek állandóbb voltára és megmaradására adtam ezen Zálogos Levelemet saját nevem aláírásával megerősítve. Költ Gatályban, September hava 28-ikán 1832. Gyöngyösy György.

23. Jegyzet. Ez okirat bizonyítja, hogy *Gyöngyösy György* mint a költő legidősebb fiának egyenes és mindig legidősebb sarjadéktól származott ivadéka *Gatályban Gyöngyösy János* magvaszakadtával ott

örökölt is. A közlött okiratokból látható a költő családjának leszármazása a mai napig, s véglegesen el van döntve az a kérdés, hogy a sok közül melyik Gyöngyösy családból származott. Ez a család a máig is élő Gyöngyösy-Horváth család.

24. Jegyzet. *A költő anyja és a sárosi Gyöngyösyek.* Itt kell egy rendkívüli fontos és a legnagyobb valószínűséggel bíró feltevésemet megemlítenem. Az 1754-ben kelt »*Nemzetség-levél*« kiállítói szórul szóra ezeket írják: »mely Jánosnak feleségétől néhai nemes és nemzetes *Deák* Katalintól voltak fiai: János, Pál, István, Ferencz és László, kik közül *Jánosnak voltak fiai: János, Pál, István, Ferencz és László.*« *Deák* Katalin ura az 1624-ik évben kelt, leleszi konventtől kiállított zálogos levelet, 1630-ik esztendőben királyilag megerősítette. (Lásd a II-ik számú okiratot.) Lehetetlenségnek látszik, hogy annak a Jánosnak, a ki még 1630-ban élt *olyan unokája* legyen, a ki 1656-ban írt végrendeletében magát »*számos esztendő voltú*«-nak mondja, a miből világosan következik, hogy nagy, öreg kort ért. (Lásd a költő apjának végrendeletét.) Megerősíti e gyanításomat az a körülmény is, hogy a »*Nemzetség-Levélben*« e két egymás után következő Jánosnak a születés sorja szerint is teljesen egyező nevű fiai voltak, ez fölülte valószínűtlen és különös véletlenség lenne. Itt vagy a »*Nemzetség-levél*« hivatalos kiállítói tévedtek vagy, a mi még valószínűbb, a *másoló* tévedése lesz ez, a ki egy *Jánosból* kettőt csinált. E nemzetség-levél ugyanis nem eredetiben, de *Gyöngyösy* Gábor peres iratai között mint másolat maradt meg. Ez azért is bizonyosnak látszik, mert a nemességszerző György rokona *Mihály* 1593-ban még élt a nemes-levél szerint, de élnie kellett 1595-ban is, a mikor a nemes-levelet *Zemplénben*, e zemplémmegyei városban meghirdették. Bárhogy is számítgassuk az időt, lehetetlenség, nem futja az emberi élet törvényei szerint, hogy *Mihálynak 1656-ban már* öreg, *számos esztendő voltu*, mondjuk 60—65 vagy még több éves unokája legyen. De ebből az a fontos tény következik, hogy a költő édes anyja: *Deák* Kata. Ezt családi hagyományaink is úgy állítják. A *Deák*-család ungmegyei kiterjedt nemes-had. E feltevésemet azért írom itt meg e jegyzetben, mert az okirat ellenem látszik bizonyítani, de meggyőződésem szerint csak *látszik*!

Végül megemlítem, hogy a Gyöngyösy-család Sáros megyében is elterjedt. A Gyöngyösyek közül *Eperjesen* és környékén sokan laktak a XVII-ik és XVIII-ik században és több sárosmegyei családdal rokonságba kerültek.

1636-ik esztendőből az eperjesi megyei levéltárban megvannak egy polgári per (processus civilis) actái, a mit *Sarudy* András folytatott *Gyöngyösy* András ellen. Erről a *Gyöngyösy* Andrásról a nemzetség-levél nem emlékezik meg, mert leginkább az elsőszülöttek ivadékairól szól vagy a saját bizonyító czélja szerint emlegeti a Gyöngyösyeket, de *Nagy* Iván okiratot is közöl róla. *Ternye* sárosmegyei községben levő birtok miatt atyafiságos pert folytattak.

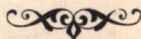
Mert hogy atyafiak voltak, azt nem csak ez a per bizonyítja, de igazolja az 1680-ból való instanczia, ugyancsak az eperjesi levéltárban, a mit a költő bátyjának, Jánosnak özvegye *Sarudy* Judit adott be *Makri* Mihály ellen birtokháborítás miatt. *Andrásnak* birtokai voltak *Kelecsény*-ben, *Strázsnán*, egy 1658-ban kelt örökbevallás (fassio perennalis) szerint Jánosnak curiája volt *Pécfalun*, *Enyiczken* tanyája (praedium.) 1719-ben *Gyöngyösy* Anna pert folytat *Bornemissza* István ellen a *Ternyén* levő részbirtokok és majorsága miatt, a ki ezeket rokonsága czímén lefoglalta. 1687-ben a költő unokaöccse János, az idősebb János fia, szintén perben állott testvéreivel *Gyöngyösy* Annával *Balpataky* Istvánnéval és *Erzsébettel*, *Zuberánszky* Andrásnéval a ternyei »bónum« és néhai *Sarudy* Gusztáv curiája miatt. Ez okiratok mind megvannak az eperjesi megyei levéltárban.

25. Jegyzet. Az eperjesi városi levéltárból került okiratban, a melyet a többiek között a maga helyén közöltünk, a *Gyöngyösyek eperjesi háza* a kiállító tollhibájából a *Winkler-Zeilen* lett volna. Ilyen nevű sor azonban sohasem volt Eperjesen, hanem igen is volt *Winter-Zeile*; tudniillik a Fő-utcza nem napos, északi oldalát, a hol a mai napig a Városháza van, nevezték így. Mint-hogy e soron végig régi házak vannak, a melyeknek csak külsejét újították meg, a *Gyöngyösyek háza* kis változással maig is meg van. A költő itt töltötte gyermekkorának egy részét, s majdnem egész ifjúságát.

Megemlítem azt is, hogy a családi hagyományok szerint *Gyöngyösy* István, a költő, dalt írt a *Gyöngyösyekről*, a melynek azonban csak két sorára emlékszem. Ez a két sor a következő:

Gyöngyösynek gyöngy a neve,
Gyöngygyel ékes e süvege.

Hogy csakugyan a költőtől való volt-e ez a dal, azt ma bajos volna bizonyítani, de mint jellemző körülményt érdekesnek látom ezt is megemlíteni.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
A költő nemzetsége	3
Gyöngyösy ifjúsága	10
A murányi udvarban	19
Gyöngyösy irodalomtörténeti jelentősége	28
Az utolsó évek	49
Adatok a Gyöngyösy család történetéhez	55
A költő anyja	85

